

4. PODRUČJE DRUŠTVENO – HUMANISTIČKIH NAUKA/ ZNANOSTI

1.DRUŠTVO

MOJA OKOLINA / SVIJET OKO NAS

DRUŠTVO

Uloga i značaj predmeta

Nastavni program MOJA OKOLINA/ SVIJET OKO NAS integriše sadržaje proučavanja raznih naučnih područja, kako prirodnih (hemija, fizika, biologija, geografija), društvenih (historije, kulture življenja, građanskog obrazovanja...) tako i tehničkih (informatika, tehnika i tehnologija).

Sadržaji predmeta su zasnovani na osnovnim pojmovima, koji omogućavaju nadgradnju u predmete Moja okolina i Svijet oko nas u prvom i drugom ciklusu u 5. razredu, a kasnije u trećem ciklusu u prirodne i društvene predmete.

Sadržaji predmeta uvode učenika u razumijevanje svijeta koji ga okružuje. U fokusu pažnje su znanje o prirodi i čovjeku, načinima rada u nauci i razvoju sposobnosti korištenja tih znanja, s ciljem utvrđivanja stavova o pitanjima koja se tiču okoline, zdravlja i međuljudskih odnosa, na način primjeren uzrastu i interesima djeteta.

Korištenje naučnog jezika, prilagođen uzrastu djeteta, pruža jasan pogled i način razmišljanja o svijetu. Proučavanje nauke pomaže učenicima da ispituju utjecaj naučnog znanja na vlastiti život i primjenu tog znanja u vlastitom okruženju i zajednici. Ono također pruža učenicima priliku da postanu osobe koje samostalno uče i promovira razvoj njihovih stavova prema nauci i okruženju.

U okviru predmeta MOJA OKOLINA/ SVIJET OKO NAS, učenici opažaju, istražuju i postavljaju pitanja o školi, porodici i okolini kao važnim mjestima njihovog života i razvoja, živim bićima, materijalima, prirodnim i društvenim pojavama i procesima. Oni rade zajedno u prikupljanju dokaza i materijala pomoću kojih traže odgovore na ta pitanja, povezujući i upoređujući sa naučnim idejama i postupcima.

Proučavanje predmeta MOJA OKOLINA/ SVIJET OKO NAS olakšava kasniji proces sticanja akademskih znanja iz oblasti prirodnih i društvenih nauka, kao i odgovarajućih tehničkih i tehnoloških znanja.

Uputstvo za izučavanje Društva oslanja se na istraživački pristup, fokusirano na probleme kojima su polazišta postojeća znanja učenika, vještine/sposobnosti, iskustva, pojave i događaje u vezi sa životnom sredinom. Uz pomoć iskustvenih saznanja, učenik razvija odgovoran odnos prema životnoj sredini.

Sadržaj i pristup koji se koristi u učenju razumijevanja odnosa u društvu su izabrani na osnovu uslova i razvojnih nivoa učenika, na takav način, da se učenje može ostvariti kroz terenski rad. Pojmovi vezani za društvo i učenje društvenih odnosa mogu biti organizovani kao cjeline u kojima su okolni svijet, učenici i njihove aktivnosti, dijelovi zajednice koju ispituju. Proučavanje ovih cjelina pomaže učenicima da shvate svoje okruženje i interakciju između pojedinca i okoline.

U nastavnom predmetu MOJA OKOLINA/ SVIJET OKO NAS, prilagoditi nastavne sadržaje i fond sati terenskom izvođenju nastave (posmatranju, evidentiranju, zaključivanju, provjeravanju) u prirodi i okruženju, s akcentom da se poslije svake obrađene nastavne oblasti provjeri mogućnost primjene stečenog znanja u svakodnevnom životu. Učiti kako i kada posmatrati koristeći različita čula i jednostavne instrumente za istraživanje, te opisati, uporediti i klasifikovati svoja posmatranja.

Cilj

Razvoj dječijih potencijala i radoznalosti kroz aktivan odnos i komunikaciju sa sredinom koja ga okružuje, uz uvažavanje individualnosti učenika.

Omogućiti učenicima istraživački pristup. Navesti učenika da razumije različite ljude i kulture, uvažava tuđe ideje, kao i smisao za razumijevanje događaja u prirodi i društvenom okruženju i izgrađuje teren za ekološki odnos prema sredini.

Posebno treba da se razvija osjećaj za događaje u prirodnom i društvenom okruženju, kao i svijest o važnosti čovjekovog razumnog djelovanja – u međusobnim odnosima i njihov uticaj na društvo. Treba razvijati toleranciju prema drugom i drugačijem, kao i uvažavanje principa jednakosti među polovima.

U prvoj trijadi nastave MOJA OKOLINA/ SVIJET OKO NAS ostvaruju se sljedeći opšti ciljevi:

- a) *socijalni* (komunikacija, odnos učenik/ca – nastavnik/ca),
- b) *motivacijski* (radoznalost, istraživanje),
- c) *razvijanje radnih navika* (kako učiti),
- d) *moralno etički* (norme u ponašanju, rješavanje etičkih suprotnosti),
- e) *kreativnost* (eksperimentisanje),
- f) *fizičko-motorični ciljevi*,
- g) *emotivni ciljevi* (pozitivan odnos prema sebi i prirodi).

Zadaci

- Poznavanje sebe i drugoga, kompleksnost odnosa među ljudima (ljubav, poštovanje, saradnja, konflikti).
- Razvijanje tolerancije prema drugačijima i uvažavanje principa rodne ravnopravnosti.
- Osposobljavanje za kulturu komunikacije sa odraslima i vršnjacima u društvenom okruženju i podsticanje razvoja socio-emotivne inteligencije.
- Razvijanje radnih navika kroz organizovanje rada i upoznavanje zaštite pri radu.
- Upoznavanje sa značajem zdravlja i načinima njegovog očuvanja kroz samostalno praktikovanje higijenskih navika.
- Razvijanje sposobnosti orijentacije u prostoru i vremenu.
- Razvijanje kulture ponašanja u saobraćaju.
- Podsticanje i razvijanje kreativnog izražavanja.
- Osposobljavanje za primjenu ekoloških znanja u neposrednoj okolini i svakodnevnom životu.
- Sticanje saznanja o životu ljudi kroz vremenske periode i upoznavanje lokalne prošlosti.
- Razvijanje odgovornog odnosa prema prirodi.
- Razvijanje interesa i sposobnosti za istraživanje (posmatranje, razvrstavanje, mjerenje, istraživanje, izvještavanje i prezentiranje).
- Upoznavanje različitih načina predavljanja informacija o okruženju i fenomenima (pojavama).
- Razvijanje odnosa uvažavanja i poštovanja prema prirodnom, kulturnom i društvenom okruženju.

Predmetni program Moja okolina/ Svijet oko nas u prvoj trijadi je zastupljen sa ukupno 278 časova nastave, koja se izvodi sa 2 do 3 časa nedjeljno. Od toga oblast društvene nauke je zastupljena sa 125 časa u prvoj trijadi.

Predmet	Broj sati					
	I		II		III	
	G	S	G	S	G	S
Moja okolina	68	2	105	3		
Svijet oko nas					140*	4
Priroda	26	0,8	48	1,43	79	2,14
Društvo	42	1,2	57	1,57	26	0,86
Prva trijada	278					

*Razlika od ukupnog broja časova predmeta *Svijet oko nas* i broja časova prirodnih i društvenih nauka je broj časova iz oblasti tehnike i informacijskih tehnologija u okviru ovog predmeta

PRVA TRIJADA

PRVI RAZRED

Ishodi:

DRUŠTVO I SREDINA U KOJOJ ŽIVIM

IDENTITET, POJEDINAC, DRUŠTVO I LJUDSKA PRAVA

Učenici će znati:

- imenovati školu, učitelja/icu, drugove/ice u razredu i šire,
- objasniti pravila ponašanja u odjeljenju, školi i zajednici,
- primjenjivati lijepo ponašanje u školi i zajednici,
- demonstrirati pravilno lično predavljanje i pravila pozdravljanja,
- razlikovati različite emocije kod sebe i drugih i učiti se kontroli emocija,
- objasniti svoje potrebe i želje,
- komunicirati sa drugom djecom, nastavnikom/ima, ostalim uposlenicama u školi i zajednici,
- samostalno pronaći svoju učionicu,
- samostalno i sigurno doći u školu i obrnuto koristeći najsigurniji put,
- imenovati članove uže i šire porodice,
- da nabroje vrste porodica,
- pokazati poštovanje prema svim članovima porodice,
- navesti primjere pravila kućnog reda u porodici

NASTAJANJE, ŠIRENJE I PRIHVATANJE KULTURA

Učenici će znati:

- imenovati mjesto u kojem žive,
- nabrojati najznačajnije objekte u svom mjestu,
- razlikovati grad i selo prepoznavajući njihove karakteristike,

TEHNIKA I TEHNOLOGIJA

Učenici će znati:

- nabrajati prostorije u domu, te imenovati i razlikovati namještaj od kućanskih aparata,
- prepoznati opasnosti od samostalnog korištenja kućanskih aparata,
- razlikovati grane saobraćaja (vazdušni, vodeni, kopneni) i saobraćajna sredstva,
- procijeniti faktore bezbjednosti saobraćaja u neposrednom okruženju,
- djelovati sigurno u svom okruženju i saobraćaju štiteći sebe i druge, primjenjujući naučena znanja.

SADRŽAJI I OPERATIVNI CILJEVI PREDMETNOG PROGRAMA

DRUŠTVO I SREDINA U KOJOJ ŽIVIM

Sadržaj	Odgojno – obrazovni ciljevi		
	Znanja	Sposobnosti	Vrijednosti, stavovi, ponašanja
POJEDINAC, IDENTITET, KULTURA, DRUŠTVO			
ŠKOLA I KULTURA ŽIVLJENJA	Učenici će:	Učenici će:	Učenici će:
- Ja u školi;	- imenovati školu, učitelja/icu, drugove/ice u razredu i šire;	- prepoznati uposlenike u školi, učenike/ice u odjeljenju i šire;	- obratiti pažnju na stvaranje pozitivne slike o školi i školskoj zajednici kroz svoje ponašanje;
- Školska zgrada;	- objasniti pravila ponašanja i rada u odjeljenju, školi i zajednici;	- komunicirati sa drugom djecom, nastavnicima i ostalim uposlenicima u školi i zajednici;	- prihvatiti da se život i rad u školi odvija po striktno definiranim pravilima;
- Ime (naziv škole);	- ocijeniti da je škola organizirana zajednica u kojoj se zna ko šta radi;	- posmatrati dešavanja u školi: šta, kako, zašto;	- razvijati pozitivnu sliku i pozitivan stav o sebi;
- Prostorije u školi;	- opisati svoju učionicu;	- samostalno pronaći svoju učionicu i ostale prostorije u školi;	- razvijati svijesti da su članovi organiziranog društva i da se ponašaju po određenim pravilima;
- Uposlenici u školi;	- locirati svoju učionicu u školi;	- uporediti svoju učionicu sa drugim učionicama u školi;	- primjenjivati lijepo ponašanje u školi i zajednici;
- Škola kao organizirana zajednica;	- imenovati prostorije škole;	- adaptirati pravila ponašanja prema novonastalom situacionom problemu u odjeljenju;	- razvijati svijesti o obavezama i njihovom ispunjavanju;
- Pravila ponašanja;	- objasniti njihovu namjenu, (gdje se ko nalazi, šta radi i zašto);	- demonstrirati pravilno lično predstavljanje i pravila pozdravljanja;	- razvijati svijest o ekologiji;
- Prava djeteta;	- objasniti da je u čistom radnom prostoru prijatnije raditi i boraviti;	- uzajamno potpomagati jedni druge;	- djelovati sigurno, štiteći sami sebe u svom okruženju.
- Iznošenje mišljenja, stavova, argumenata i njihova odbrana;	- nabrojati školski pribor;	- koristiti odgovarajuće pozdrave pri susretu sa starijim osobama, nastavnicima i drugim uposlenicima škole;	
- Higijena u školi	- osnovna pravila funkcioniranja i lijepog ponašanja u grupi;	- održavati higijenu radnog prostora;	
	- objasniti svoje potrebe i želje;	- pokušati da kontrolišu svoje emocije.	
	- prepoznati i imenovati različite emocije i učiti se kontroli emocija.		

PORODICA / OBITELJ I KULTURA ŽIVLJENJA

Uža porodica;

- Moja porodica i njeni članovi: majka, otac, brat, sestra, nana (nena, nona, baka), djed;
- Ja u porodici; sin, kći, brat, sestra, unuk, unuka;
- Šira porodica;
- Život i rad u porodici, zaduženja i obaveze;
- Porodica kao organizirana zajednica se ponaša po jasno utvrđenim pravilima;
- Porodica živi u kući (stanu);
- Higijena u stanu.

Učenici će:

- imenovati članove uže i šire porodice/ familije/ obitelji;
- da nabroje vrste porodica;
- razlikovati krvne odnose u porodici/obitelji;
- definisati ko su roditelji, djeca, unuci, braća, sestre;
- definisati važnost porodice;
- razlikovati različite emocije kod sebe i drugih (radost, strah, ljutnja, žalost);
- objasniti svoje potrebe i želje;
- imenovati zanimanja članova uže porodice;
- objasniti da porodica živi u kući i/ili stanu;
- nabrojati prostorije u domu;
- navoditi primjere pravila kućnog reda.

Učenici će:

- prepoznati različite porodice i uočiti sličnosti i razlike;
- pokazati poštovanje prema svim članovima porodice;
- identifikovati odnose u porodici;
- pokazati spremnost da izvršavaju svoje obaveze samostalno ili uz pomoć nekoga od članova porodice;
- prepoznati kroz slike ili tekst različite emocije;
- prepoznaju razliku između potreba i želja.

Učenici će:

- prihvatiti pozitivno mišljenje o porodici;
- pokazati brigu prema članovima uže i šire porodice;
- poštovati članove porodice i uvažavati one koji dolaze iz drugačijih porodica;
- osjetiti pripadnost porodici;
- razviti odgovornost prema svojim obavezama u porodici;
- razviti povjerenje i samopouzdanje;
- prepoznati porodicu kao uređenu zajednicu u kojoj se svako ponaša prema pravilima;
- spremni da razgovaraju o svojim emocijama;
- prilikom kupovine u prodavnici vode računa o tome da li je to potreba ili želja;
- obratiti pažnju na poštivanje kućnog reda;
- izbjegavati opasne situacije, nesreće kod kuće i tokom slobodnog vremena;
- u slučaju opasnosti pozvati telefonski broj odgovarajuće službe.

LJUDI, PROSTOR, OKOLIŠ

MOJE MJESTO I OKOLINA

- Moje mjesto je grad/selo;
- Razlika između grada i sela;
- Život i rad ljudi u Mjestu;
- Gdje se šta kupuje? (prodavnice-trgovine);
- Značajni objekti u gradu (selu);
- Prirodne ljepote u mjestu – obilazak ili posjeta tvornici, ambulanti, trgovini, radionici, ambulanti- u gradu, ili poljoprivrednom dobru ili gazdinstvu na selu, njivi, oranici livadi, značajnom objektu.

Učenici će:

- imenovati mjesto u kojem žive;
- opisati grad i selo i njihove karakteristike;
- imenovati i opisati najznačajnije objekte u svom mjestu;
- prepoznati različita zanimanja ljudi u svojoj okolini;
- nabrojati prodavnice (trgovine) u svom mjestu;
- imenovati vrste prodavnica (trgovina/ tržnih/ shopping centara);
- opisati šta se kupuje u određenim prodavnicama (trgovinama);
- opisati tržnicu/ pijacu i njenu namjenu;
- imenovati prirodna bogatstva mjesta;
- uporediti svoje mjesto sa drugim mjestima koja su posjetili.

Učenici će:

- razlikovati grad i selo prepoznavajući njihove karakteristike,
- prepoznati značajne objekte u gradu (selu);
- prepoznati prodavnice (trgovine) različite namjene;
- prepoznati pijace/ tržnice različite namjene (zelena, stočna, auto...);
- posmatrati život i rad ljudi u mjestu;
- prilagođavati kulturu ponašanja javnom mjestu;
- prepoznati kulturno ponašanje u zgradi/kući.

Učenici će:

- razvijati svijest o položaju u društvu grada/ sela;
- prihvatiti pozitivne stavove prema mjestu stanovanja;
- obratiti pažnju na pozitivna ponašanja;
- ponašati se prikladno u kulturnim i javnim ustanovama;
- pokazati brigu prema životnoj sredini,
- opravdati svojim ponašanjem pravilan odnos prema mjestu, znamenitostima mjesta i prirodnim ljepotama;
- podržati očuvanje prirodnih ljepota.

TEHNIKA I TEHNOLOGIJA

U STANU/ KUĆI

- Namještaj u stanu;
- Rukovanje kućanskim aparatima.

Učenici će:

- imenovati i razlikovati namještaj od kućanskih aparata;
- zaključiti da nepravilno rukovanje i nepravilni kućanski aparati mogu biti opasni po život.

Učenici će:

- prepoznati opasnosti od neispravnih kućanskih aparata;
- prepoznati opasnosti od samostalnog korištenja kućanskih aparata.

Učenici će:

- paziti da ne izazovu požar, poplavu.

UČENIK U SAOBRAĆAJU I KULTURA ŽIVLJENJA

- Ja u saobraćaju;
- Put od kuće do škole;
- Ulica, pješačka staza, pješački prijelaz (zebra);
- Pravila kretanja putem (ulicom) bez i sa trotoara;
- Semafor;
- Saobraćajni znaci na putu od kuće do škole;
- Grane saobraćaja i saobraćajna sredstva (vazdušni, vodeni i kopneni);
- Vozila javnog prevoza i ponašanja u tim vozilima;
- Stajališta sredstava javnog prevoza;
- Raskrsnica, prelaz preko raskrsnice.

Učenici će:

- imenovati svoje naselje i ulicu;
- opisati kuda se kreću pješaci i vozila u saobraćaju;
- prepoznati pješački prelaz (zebru) kao mjesto na kojem se jedino može preći ulica;
- objasniti kako se kreću ulicom bez i sa trotoarom;
- prepoznati semafor i značenje boja svjetlosti na semaforu kao sredstvu za regulisanje saobraćaja na raskrsnicama;
- prepoznati vozila javnog prijevoza;
- razlikovati grane saobraćaja (vazdušni, vodeni, kopneni) i saobraćajna sredstva;
- demonstrirati kako samostalno i sigurno prelaziti ulicu;
- raspoznavati i imenovati saobraćajne znakove koji se nalaze na putu od kuće do škole.

Učenici će:

- opisati put od kuće do škole;
- razlikovati sredstava za prevoz roba i ljudi;
- snalazit se u saobraćaju neposrednog okruženja: dom-kuća-naselje;
- pravilno koristiti pješački prelaz (zebru), za prelazak ulice;
- koristiti trotoar za kretanje ulicom sa trotoarom;
- kretati se lijevom stranom ulice bez trotoara;
- samostalno i sigurno doći u školu i obrnuto koristeći najsigurniji put;
- prepoznati boju na semaforu koja označava zabranjen prolaz, te znati šta za vozila znači žuta boja na semaforu;
- pravilno koristiti pojedine saobraćajne znakove koji se nalaze na putu od kuće do škole;
- prepoznati opasnosti u saobraćaju;
- razlikuje vodena prevozna sredstva;
- razlikuje drumska prevozna sredstva;
- prepoznaje vazdušna prevozna sredstva;
- povezati prevozna sredstva sa granama saobraćaja;
- prepoznati stajališta javnog prevoza;
- prepoznati raskrsnicu kao mjesto gdje se ukrštavaju dva ili više puteva;
- kretati se u zadanom smjeru.

Učenici će:

- obratiti pažnju na opasnosti u saobraćaju;
- paziti na svoju sigurnost kao učesnici u saobraćaju;
- razvijati svijest o saobraćaju kao grani privrede koji se odvija po striktno utvrđenim pravilima;
- poštovati saobraćajne znakove i propise;
- ustupati mjesto starijima i invalidima u sredstvima javnog prevoza;
- voditi računa da ne ulaze u vozila nepoznatih osoba;
- ponašati se kulturno u vozilima javnog prijevoza;
- procijeniti faktore bezbjednosti saobraćaja u neposrednom okruženju;
- djelovati sigurno u svom okruženju i saobraćaju štiteći sebe i druge, primjenjujući naučena znanja.

*Dodatni sadržaji za učenike koji žive na većoj udaljenosti od škole i koriste prevozna sredstva

Međupredmetna povezanost i kompetencije

PREDMET PRIRODA I DRUŠTVO	PREDMETI SA KOJIMA SE POVEZUJE	NASTAVNO PODRUČJE	KOMPETENCIJE
Sredina u kojoj živim: - Škola (školski pribor)	Bosanski, hrvatski i srpski jezik i književnost	Jezičko – jezično izražavanje - Značenje riječi	<u>Komuniciranje na maternjem jeziku:</u> Sposobnost formuliranja vlastitih argumenata u govoru i pismu, iznijetih u pisanom ili usmenom obliku.
Sredina u kojoj živim: - Porodica	Bosanski, hrvatski i srpski jezik i književnost	Interpretacija književnog teksta „Baka čisti put“	<u>Komuniciranje na maternjem jeziku:</u> Sposobnost formuliranja vlastitih argumenata u govoru i pismu, iznijetih u pisanom ili usmenom obliku.
Sredina u kojoj živim: - Saobraćajni znakovi	Matematika	Geometrijska tijela i oblici: - Krug, trougao i pravougaonik	<u>Matematička pismenost i osnovna znanja iz znanosti i tehnologije:</u> Spremnost pronalaženja razloga da bi se potkrijepile nečije tvrdnje.
Sredina u kojoj živim Sobraćajna sredstva	Matematika	Relacije Unutar - na - izvan	<u>Matematička pismenost i osnovna znanja iz znanosti i tehnologije:</u> Znatiželja i kritičko primanje nauke i tehnologije uključujući pitanja sigurnosti i zaštite.
Sredina u kojoj živim: - Prostorije, namještaj i kućanski aparati u mom domu	Matematika	Skupovi - Pridruživanje elemenata	<u>Matematička pismenost i osnovna znanja iz znanosti i tehnologije:</u> Znatiželja i kritičko primanje nauke i tehnologije uključujući pitanja sigurnosti i zaštite.
Sredina u kojoj živim: - Moje mjesto (prodavnice – trgovine)	Matematika	Mjere - Mjerenje mase, dužine, zapremine	<u>Matematička pismenost i osnovna znanja iz znanosti i tehnologije:</u> Spremnost da se koristi numeričko izračunavanje za vrijeme svakodnevnog rada i obiteljskog života.
Sredina u kojoj živim	Matematika	Upoređivanje, procjenjivanje i mjerenje veličine predmeta	<u>Učiti kako se uči</u>
Sredina u kojoj živim Škola	Matematika	Ravne i zakrivljene plohe (površ), likovi i linije (crte)	<u>Međuljudska i građanska kompetencija</u>
Sredina u kojoj živim: - Škola	Muzička kultura	Pjevanje i sviranje - „Đak veseljak“ - „Šaputanje“	<u>Kulturno izražavanje:</u> Otvoren stav prema različitom kulturnom izražavanju
Sredina u kojoj živim: - Saobraćaj (semafor)	Muzička kultura	Pjevanje i sviranje - „Semafor“	<u>Kulturno izražavanje:</u> Otvoren stav prema različitom kulturnom izražavanju
Sredina u kojoj živim: - Porodica	Muzička kultura	Pjevanje i sviranje - „Avanture maloga Jugu“	<u>Kulturno izražavanje:</u> Spremnost njegovanja estetskih svojstava kroz umjetničko samoizražavanje i trajni interes za kulturni život
Sredina u kojoj živim: - Moje mjesto i okolina	Muzička kultura	Muzička igra - „Kulina bana vojska je“ Slušanje muzike - „Zemljo moja“	<u>Međuljudska i građanska kompetencija:</u> Svijest o pripadnosti nekoj lokalnoj zajednici.
Sredina u kojoj živim: - Škola	Tjelesni i zdravstveni odgoj	Elementarna igra „Školica“	<u>Kulturno izražavanje:</u> Snažan smisao za identitet povezan sa smislom za poštivanje različitosti.
Sredina u kojoj živim - Saobraćaj (saobraćajni znaci, semafor)	Likovna kultura	Modeliranje i oblikovanje - Izrada saobraćajnih znakova i semafora od kartona	<u>Kulturno izražavanje:</u> Otvoren stav prema različitom kulturnom izražavanju
Sredina u kojoj živim: - Porodica	Likovna kultura	Crtanje - Moja porodica	<u>Kulturno izražavanje:</u> Otvoren stav prema različitom kulturnom izražavanju

DRUGI RAZRED

Ishodi:

DRUŠTVO I SREDINA U KOJOJ ŽIVIM

POJEDINAC, IDENTITET, KULTURA, DRUŠTVO

Učenici će znati:

- ocijeniti da je škola organizirana zajednica u kojoj se zna ko šta radi,
- objasniti značaj znanja za život,
- zaključiti da se znanje usvaja učeći i radeći,
- objasniti da svaka škola ima svoja pravila ponašanja (kućni red) kojeg se svi u školi moraju pridržavati,
- ponašati se u skladu sa kućnim redom i odjeljenjskim pravilima,
- komunicirati sa drugovima, nastavnikom/icom i ostalim uposlenicima u školi,
- prihvatiti da svakom pravu prethode obaveze ili odgovornosti,
- osnovna pravila funkcioniranja i lijepog ponašanja u grupi,
- prepoznati i imenovati različite emocije i učiti se kontroli emocija,
- u skladu sa svojim godinama prepoznati šta jeste a šta nije dozvoljena aktivnost,
- održavati higijenu radnog prostora (učionice, hodnika i školskog dvorišta),
- samostalno spremati školsku torbu i udžbenike po rasporedu časova,
- razlikovati rodbinske odnose u porodici/obitelji,
- prepoznati porodice kao krvno srodne grupe,
- prepoznati različite porodice,
- razumjeti važnost porodice, prijatelja, interakcije,
- pokazati spremnost da izvršavaju svoje obaveze samostalno ili uz pomoć nekoga od članova porodice,
- razviti odgovornost prema svojim obavezama u porodici,
- objasniti zašto ljudi rade da bi zaradili novac.

LJUDI, PROSTOR I OKOLIŠ

- nabrojati važnije podatke o svom mjestu,
- razlikovati kulturne, obrazovne i zdravstvene ustanove prema njihovim karakteristikama,
- ponašati se prikladno u kulturnim, obrazovnim i zdravstvenim ustanovama, bankama, pošti...
- razlikovati svoje regionalno područje kao dio Bosne i Hercegovine,
- imenovati domovinu u kojoj žive,
- prepoznati državne simbole Bosne i Hercegovine,
- uvažavati i njegovati tradiciju različitosti i vrijednosti Bosne i Hercegovine.

PROŠLI DOGAĐAJI, LJUDI I DRUŠTVA

- razlikovati međunarodne, državne, vjerske, lokalne i školske praznike (blagdane),
- poštovati praznike drugih naroda i narodnosti,
- nabrojati važne događaje iz svog života,
- doprinositi čuvanju kulturno – historijskih spomenika,
- odrediti vremenski slijed- prošlost, sadašnjost i budućnost.

TEHNIKA I TEHNOLOGIJA

- zaključiti da neispravni uređaji/ kućanski aparati i nepravilno rukovanje mogu biti opasni po život,
- razlikovati grane saobraćaja i saobraćajna sredstva,
- razlikovati sredstva za prevoz roba i ljudi,
- poznavati osnovna pravila ponašanja u saobraćaju,
- prepoznati elemente saobraćajnice – pločnik, kolovoz, raskrsnica, zebra, semafor,
- razlikovati i poštovati saobraćajne znakove opasnosti, obavještenja i zabrane,
- procijeniti faktore bezbjednosti saobraćaja u neposrednom okruženju,
- da djeluju sigurno u svom okruženju i saobraćaju štiteći sebe i druge, primjenjujući naučena znanja,
- prepoznati situaciju u kojoj treba da pozovu policiju ili vatrogasce,
- navesti telefonski broj vatrogasaca, policije i hitne pomoći,
- samostalno i sigurno doći u školu koristeći najsigurniji put,
- obratiti pažnju na opasnosti u saobraćaju,
- kulturno se ponašati u vozilima javnog prijevoza,
- razlikovati policijsko i vatrogasno vozilo od drugih vozila,
- paziti da ne izazovu požar, poplavu,

SADRŽAJI I OPERATIVNI CILJEVI PREDMETNOG PROGRAMA
DRUŠTVO I SREDINA U KOJOJ ŽIVIM

Sadržaj	Odgojno – obrazovni ciljevi		
	Znanja	Sposobnosti	Vrijednosti, stavovi, ponašanja
POJEDINAC, IDENTITET, KULTURA, DRUŠTVO			
ŠKOLA I KULTURA ŽIVLJENJA - Drugi smo razred; značaj znanja za život, kako učiti; - Udžbenici i pribor (upotreba i čuvanje); - Život u školi; školska pravila; uprava škole. - Higijena u školi.	Učenici će: - upotijebiti dosadašnja znanja o školi: uposlenici škole, drugovi u razredu i šire (da je škola organizirana zajednica u kojoj se zna ko šta radi i zašto); - objasniti svojim riječima prema čemu se odvija nastava u školi; - objasniti značaj znanja za život; - zaključiti da se znanje usvaja redovnim učenjem i radom; - znati da svaka škola ima svoja pravila ponašanja (kućni red) kojeg se svi u školi moraju pridržavati; - znati osnovna pravila lijepog ponašanja u odjeljenju i grupi; - nabrojati školski pribor i udžbenike koje koriste u drugom razredu; - ocijeniti važnost čistog radnog prostora za priyatniji rad i boravak; - uporediti svoju učionicu sa drugim učionicama u školi prepoznati i imenovati različite emocije i učiti se kontroli emocija.	Učenici će: - samostalno pronaći učionicu u kojoj se odvija nastava; - prepoznati uposlenike škole, učenike/ice u odjeljenju i šire; - komunicirati sa drugovima, nastavnikom/icom i ostalim uposlenicima u školi; - međusobno komunicirati i pomagati drugim učenicima; - prilagoditi pravila ponašanja problemskoj situaciji u odjeljenju; - se pridržavati kućnog reda škole; - samostalno učiti; - pronalaziti i upotrebljavati dodatne izvore znanja; - održavati higijenu radnog prostora (učionice, hodnika i školskog dvorišta); - samostalno spremati školsku torbu i udžbenike po rasporedu časova; - dati primjer kako se mogu sačuvati udžbenici i školski pribor; - posmatrati dešavanja u školi: šta, kako, zašto; - voditi računa o kontroli emocija.	Učenici će: - razvijati svijest o pripadnosti školskoj zajednici; - ponašati se u skladu sa kućnim redom i odjeljenjskim pravilima; - prihvatiti da svakom pravu prethode obaveze ili odgovornosti; - svakodnevno ispunjavati školske obaveze; - prepoznati da higijena nije obaveza samo pojedinaca, već briga svih članova škole; - razvijati pozitivnu sliku i pozitivne stavove o sebi; - u skladu sa svojim godinama prepoznati šta jeste a šta nije dozvoljena aktivnost; - razvijati svijest da su članovi organiziranog društva i da se ponašaju po određenim pravilima; - razvijati svijest o obavezama i njihovom ispunjavanju; - razvijati svijest o ekologiji.
MOJA PORODICA/OBITELJ I KULTURA ŽIVLJENJA - Uža i šira porodica; uzajamni odnosi u porodici; - Podjela poslova u porodici;	Učenici će: - imenovati članove uže i šire porodice; - razlikovati rodbinske odnos ; - objasniti svojim riječima ko su roditelji, djeca, unuci, braća, sestre... - razlikovati uloge članova porodice/ obitelji, kako se međusobno pomažu i doprinose njenoj sreći i uspjehu (djeca pomažu roditeljima, roditelji se pomažu uzajamno, roditelji pomažu djeci); - objasniti zašto ljudi rade da bi zaradili novac; - objasniti pojam 'štednja'.	Učenici će: - napraviti porodično stablo; - prepoznati porodice kao krvno srodne grupe; - prepoznati različite porodice i uočiti sličnosti i razlike kroz poređenja ; - pokazati poštovanje prema svim članovima porodice; - njegovati odnose u porodici; - pokazati spremnost da izvršavaju svoje obaveze samostalno ili uz pomoć nekoga od članova porodice; - razumjeti važnost porodice, prijatelja, interakcije.	Učenici će: - poštovati članove porodice; - poštovati druge koji su različiti u odnosu na njih i njihovu porodicu; - prihvatiti pozitivno mišljenje o porodici; - pokazati brigu prema članovima uže i šire porodice; - osjetiti pripadnost porodici; - razviti odgovornost prema svojim obavezama u porodici; - prihvatiti neke poslove u svom domu kako bi pomogli roditeljima; - razviti povjerenje i samopouzdanje; - prepoznati porodicu kao uređenu zajednicu u kojoj se svako ponaša prema pravilima; - obratiti pažnju na poštivanje kućnog reda;

- prepoznaje podjelu poslova u porodici;
- dati primjere dobre i loše štednje novca i iznijeti argumentirani stav.

LJUDI, PROSTOR I OKOLIŠ

RAD I ZANIMANJA LJUDI I KULTURA ŽIVLJENJA

- Život i rad ljudi u mjestu (u gradu/ na selu;
- Zanimanja ljudi;
- Npr. u gradu
- Kulturne i javne ustanove:
- Pozorište/ Teatar;
- Kino/ Bioskop;
- Muzej;
- Biblioteka;
- Zdravstvene ustanove;
- Preduzeća i drugi privredni objekti;
- Pošta;
- Banka;
- Policijska stanica/ postaja;
- Vatrogasna brigada;
- Izletišta.

Učenici će:

- imenovati mjesto u kojem žive;
- opisati svoje mjesto (selo/grad);
- sjetiti se nekih ustanova u kojima su bili;
- nabrojati kulturne ustanove;
- nabrojati javne ustanove: obrazovne i zdravstvene;
- imenovati preduzeća i druge privredne objekte;
- objasniti ulogu i značaj policije;
- navesti broj telefona policijske stanice, hitne pomoći, vatrogasne brigade;
- objasniti ulogu i značaj vatrogasne brigade;
- imenovati zanimanja ljudi (ove tematske cjeline);
- opisati neka izletišta na kojima su bili;
- zaključiti da je boravak u prirodi koristan za zdravlje;
- objasniti zašto se priroda mora čuvati;
- znati tražiti dodatne izvore znanja;

Učenici će:

- uočiti i prepoznati rad i život ljudi na selu;
- opisati ono što su vidjeli nakon posjete seoskom domaćinstvu;
- prepoznati javne ustanove: kulturne, obrazovne i zdravstvene prema njihovim karakteristikama (apoteka, biblioteka, banka, pošta...);
- posmatrati šta se radi u različitim proizvodnim i uslužnim djelatnostima;
- razlikovati određene zanate (stolar, frizer, obućar, zidar, limar...);
- posjetiti zanatsku radnju, posmatrati rad i postavljati pitanja;
- opisati ono što su vidjeli nakon posjete (pošti, policijskoj stanici, banci, vatrogasnoj brigadi i zanatskoj radnji,);
- razlikovati policijsko, vatrogasno vozilo i vozilo hitne pomoći od drugih vozila;
- demonstrirati kroz igru neke poslove određenog zanimanja;
- prepoznati po uniformi policajca, vatrogasca, zdravstvenog radnika;
- prepoznati simbol pošte;
- pokazati kako se šalje pismo;
- prepoznati izletišta;
- uočiti prirodne ljepote.

Učenici će:

- prihvatiti pozitivan stav prema životu i radu ljudi u gradu i na selu;
- usvojiti norme prikladnog ponašanja u kulturnim, obrazovnim i zdravstvenim ustanovama, bankama, pošti...;
- primjetiti ponašanje koje je /nije pristojno;
- doprinijeti očuvanju prirode;
- pristojno komunicirati sa zaposlenima u kulturnim i javnim ustanovama;
- prepoznati situaciju u kojoj treba da pozove, hitnu pomoć, policiju ili vatrogasce;
- paziti da ne izazovu požar, poplavu;
- koristiti dodatne izvore znanja.

MOJE MJESTO I OKOLINA I KULTURA ŽIVLJENJA

- Važniji podaci o mjestu;
- Moja zemlja se zove Bosna i Hercegovina;
- državni simboli Bosne i Hercegovine: zastava, grb, himna;
- Ponosni smo na...

Učenici će:

- imenovati mjesto u kojem žive;
- nabrojati važnije podatke o svom mjestu;
- imenovati domovinu u kojoj žive;
- opisati državne simbole;
- uporediti zastavu i grb domovine sa državnim simbolima drugih zemalja;
- objasniti uzajamno pomaganje ljudi u mjestu;

Učenici će:

- prepoznati svoje mjesto (fotografije, razglednice, nastavni plakat, ...);
- otkriti važnije podatke o svom mjestu (ime mjesta, zanimanja ljudi, grb grada);
- razlikovati svoje regionalno područje kao dio Bosne i Hercegovine;
- prepoznati državne simbole Bosne i Hercegovine;

Učenici će:

- pokazati ljubav prema domovini (ponašanja);
- sarađivati pri praktičnom radu u grupi;
- doprinositi zajednici u kojoj žive (biti koristan član društva);
- poštovati državne simbole;
- uvažavati i njegovati tradiciju različitosti i vrijednosti mjesta;

- opisati uzajamnu povezanost ljudi u mjestu i okolini, ali i ljudi iz različitih država;
- objasniti svojim riječima pojam "tradicija".
- nacrtati ili napraviti zastavu i grb Bosne i Hercegovine;
- prepoznati himnu Bosne i Hercegovine;
- pravilno pisati nazive država;
- otkriti uzajamnu povezanost ljudi u mjestu i okolini;
- prepoznati povezanost ljudi u državi.
- uvažavati i njegovati tradiciju različitosti i vrijednosti Bosne i Hercegovine;
- obratiti pažnju na potrebe pojedinca;
- prihvatiti različitosti među ljudima različitih država.

PROŠLI DOGAĐAJI, LJUDI I DRUŠTVA

PRAZNICI/ BLAGDANI I KULTURA ŽIVLJENJA

- Šta slavimo, kako lavimo, zašto slavimo;
- Državni praznici (blagdani);
- Mjesni, školski i porodični praznici (blagdani);
- Vjerski praznici (blagdani): pravilno čestitanje određenih praznika.
- Međunarodni praznici;

Učenici će:

- nabrojati praznike (blagdane) koje slave;
- opisati kada i kako se proslavljaju porodični i ostali praznici (blagdani);
- opisati kako proslavljaju svoje rođendane;
- razlikovati međunarodne, državne, vjerske, lokalne i školske praznike (blagdane);
- zaključiti da su neki praznici povezani sa borbom za određena prava.

Učenici će:

- prepoznati praznike (blagdane) koje slave na osnovu niza slika;
- demonstrirati kako se čestitaju praznici (blagdani);
- izraditi čestitku povodom proslave nekog od praznika (blagdani);
- demonstrirati kako se proslavljaju neki od vjerskih praznika;
- prepoznati kako se slave praznici (blagdani) drugih naroda i narodnosti;
- učestvovati u obilježavanju školskih, lokalnih, državnih praznika (blagdani).

Učenici će:

- poštovati državne, lokalne i vjerske praznike (blagdane);
- primjetiti da se neki praznici razlikuju po načinu proslave;
- dati doprinos u organizaciji priredbi povodom nekih praznika (blagdani);
- poštovati praznike drugih naroda i narodnosti;
- obratiti pažnju na pravilno čestitanje praznika.

PROŠLOST, SADAŠNJOST, BUDUĆNOST I KULTURA ŽIVLJENJA

- Važni događaji iz mog života;
- Vremenski termini (prošlost, sadašnjost i budućnost);
- Prepoznavanje i opisivanje života ljudi u prošlosti i sadašnjosti (nekad i sada).

Učenici će:

- imenovati i nabrojati važne događaje iz svog života (rođendan, polazak u školu...);
- sjetiti se događaja koji su vezani za polazak u školu;
- opisati neke od važnijih događaja iz svog života;
- pokazati svoje fotografije od rođenja do danas;
- objasniti da su događaji koji su bili – prošlost;
- objasniti da su sada drugi razred i da je to – sadašnjost;
- objasniti da će iduće godine biti teći razred i to je – budućnost;
- odrediti vremenski slijed- prošlost, sadašnjost i budućnost;
- opisati kako su ljudi u prošlosti živjeli drugačije (gdje su boravili, kako su se hranili, šta su radili, kako su se djeca u prošlosti igrala, čime su se ljudi prevozili);
- uporediti život ljudi u prošlosti i sadašnjosti;

Učenici će:

- prepoznati značajne događaje iz svog života;
- prepričati svojim riječima neke događaje iz prošlosti i sadašnjosti;
- razlikovati termine: prošlost, sadašnjost i budućnost;
- napraviti slikovnu lentu vremena o svom životu (beba, dječak/djevojčica, vrtić, učenik) ili slikovnu lentu o životu ljudi;
- prepoznati najveća postignuća čovjeka od nastanka do danas koristeći lentu vremena;
- prepoznati neke kulturno historijske spomenike;
- posmatrati događaje koji su u vezi za sadašnjost;
- bilježiti neke događaje iz prošlosti (slikovnica o meni);
- planirati neke događaje koji će se desiti kasnije, u bližoj budućnosti;
- opisati razlike u životu ljudi u prošlosti i sadašnjosti,

Učenici će:

- prihvatiti pozitivne vrijednosti iz prošlosti i sadašnjosti;
- pratiti događaje iz prošlosti;
- obratiti pažnju na današnje događaje;
- težiti ka poboljšanju svog ponašanja;
- izdvojiti važne događaje iz svog života;
- doprinositi čuvanju kulturno – historijskih spomenika;
- ispoljavati pozitivan odnos prema mjestu i okolini;
- pokazati pozitivan stav i volju u rješavanju problema;
- donositi pretpostavke za neke događaje koji se mogu desiti u budućnosti;
- odgovorno se odnositi prema sebi i drugima;
- primjetiti da su događaji iz prošlosti povezani sa sadašnjost.

- objasniti da su danas stariji za jednu godinu u odnosu na polazak u školu;
- opisati kako njihovo mjesto izgleda danas;
- locirati događaje u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti.

- izraditi plan aktivnosti za naredni period.

TEHNIKA I TEHNOLOGIJA

U STANU/ KUĆI I KULTURA ŽIVLJENJA

- Kućanski aparati i uređaji;
- Namještaj u kući (stanu);
- Opasnosti u kući (stanu);
- Rukovanje kućanskim aparatima i uređajima.

Učenici će:

- razlikovati namještaj od kućanskih aparata i uređaja;
- nabrojati namještaj u kući (stanu);
- imenovati i nabrojati kućanske aparate i uređaje;
- zaključiti šta je pravilno i nepravilno rukovanje uređajima i kućanskim aparatima;
- zaključiti da neispravni uređaji/ kućanski aparati i nepravilno rukovanje mogu biti opasni po život.

Učenici će:

- navoditi primjere korištenja kućanskih aparata u svakodnevnom životu;
- demonstrirati pravilno rukovanje jednostavnijim uređajima i kućanskim aparatima (fen, usisivač, stone lampe, TV, kompjuter, telefon...);
- prepoznati opasnosti od kućanskih aparata.

Učenici će:

- procijeniti korist i značaj uređaja i kućanskih aparata za život porodice;
- procijeniti opasnosti po život od nepravilne upotrebe uređaja i kućanskih aparata.

PUT OD KUĆE DO ŠKOLE I KULTURA ŽIVLJENJA

- Elementi saobraćajnice (terenska nastava);
- Pravila ponašanja u saobraćaju;
- Siguran put od kuće do škole;
- Osnovni saobraćajni znaci u blizini škole;
- Vidljivost u saobraćaju;
- Grane saobraćaja i saobraćajna sredstva;
- Razna prevozna sredstva i njihova upotreba;
- Ponašanje u sredstvima javnog prevoza.

Učenici će:

- objasniti svojim riječima šta je saobraćaj;
- klasifikovati grane saobraćaja i saobraćajna sredstva;
- prepoznati elemente saobraćajnice – pločnik, kolovoz, raskrsnica, zebra, semafor;
- opisati semafor za pješake i vozila;
- objasniti opasnosti od smanjene vidljivosti i dati primjere sigurnog kretanja kod smanjene vidljivosti;
- imenovati pravila ponašanja u raznim prevoznim sredstvima;
- objasniti kako se kreću ulicom bez i sa trotoarom;
- opisati siguran put od kuće do škole i obratno;
- objasniti kako samostalno i sigurno prelaziti ulicu;
- razlikovati i poštovati saobraćajne znakove: opasnosti, obavještenja i zabrane;
- razlikovati policijsko i vatrogasno vozilo od drugih vozila;
- znati znak hitne pomoći;
- navesti telefonski broj vatrogasaca, policije i hitne pomoći.

Učenici će:

- prepoznati prevozna sredstva;
- razlikovati dijelove saobraćajnice, te uočiti i zapisati dijelove saobraćajnice sa date slike na predviđeno mjesto;
- razlikovati sredstva za prevoz roba i ljudi;
- samostalno i sigurno doći u školu koristeći najsigurniji put;
- koristiti pješački prelaz (zebru) kao mjesto na kojem se treba preći ulica;
- pokazati način i mogućnost prelaska preko saobraćajnice;
- koristiti trotoar za kretanje ulicom sa trotoarom;
- koristiti saobraćajne znakove za kretanje ulicom;
- kretati se lijevom stranom ulice bez trotoara;
- prepoznati vozila javnog prevoza;
- koristiti sredstva javnog prevoza;
- demonstrirati neka pravila ponašanja u saobraćaju;
- prepoznati situaciju u kojoj treba da pozovu policiju ili vatrogasce;
- simulirati kroz igru poziv za hitnu pomoć, policiju ili vatrogasce;
- procijeniti na terenu faktore bezbjednosti saobraćaja u neposrednom okruženju (kao pješak i biciklista).

Učenici će:

- poznavati osnovna pravila ponašanja u saobraćaju;
- paziti na bezbjedno i sigurno kretanje od kuće do škole i obratno, uočavajući opasnosti u saobraćaju;
- poštovati saobraćajne znakove i propise;
- razvijati poštovanje prema starijim i invalidnim osobama;
- kulturno se ponašati u vozilima javnog prijevoza;
- razumiju važnost sigurnosti svih učesnika saobraćaja;
- da djeluju sigurno u svom okruženju i saobraćaju štiteći sebe i druge, primjenjujući naučena znanja;
- paziti da ne izazovu požar, poplavu, saobraćajnu nesreću ...

Međupredmetna povezanost i kompetencije

PREDMET Moja okolina/ Svijet oko nas	PREDMETI SA KOJIMA SE POVEZUJE	NASTAVNO PODRUČJE	KOMPETENCIJE
Sredina u kojoj živim: - Porodica	Bosanski, hrvatski i srpski jezik i književnost	Književnost: - Interpretacija književnog teksta „Zašto volim svoju baku“ Šimo Ešić	<u>Komuniciranje na maternjem jeziku:</u> Spremnost da težimo estetskoj kvaliteti izražavanja koja nadilazi isključivo tehničku preciznost riječi/ izraza.
Sredina u kojoj živim: - Praznici (blagdani)	Bosanski, hrvatski i srpski jezik i književnost	Kultura izražavanja: - Mješoviti oblici – Pisanje čestitki	<u>Međuljudska i građanska kompetencija:</u> Pokazivanje interesa za druge i njihovo poštivanje.
Sredina u kojoj živim: - Moje mjesto (pošta)	Bosanski, hrvatski i srpski jezik i književnost	Kultura izražavanja: - Mješoviti oblici – Pisanje pisma	<u>Komuniciranje na maternjem jeziku:</u> Razvijanje pozitivnog stava prema međukulturnoj komunikaciji.
Sredina u kojoj živim: - Saobraćaj (saobraćajni znaci)	Matematika	Geometrija: - Pravougaonik, kvadrat, trougao, krug	<u>Matematička pismenost i osnovna znanja iz znanosti i tehnologije:</u> Znatiželja i kritičko primanje nauke i tehnologije uključujući pitanja sigurnosti i zaštite kao i etička pitanja.
Sredina u kojoj živim: Saobraćaj (prevozna sredstva željezničkog saobraćaja)	Matematika	Brojevi do 20 - Redni brojevi	<u>Poduzetništvo:</u> Sklonost inicijativi
Sredina u kojoj živim: - Prošlost, sadašnjost i budućnost	Matematika	Brojevi do 20 - Rimske cifre	<u>Matematička pismenost i osnovna znanja iz znanosti i tehnologije:</u> Spremnost da se nadvlada „strah od brojki“.
Sredina u kojoj živim Porodica Moj dom	Matematika	Brojevi	<u>Matematička pismenost i osnovna znanja iz znanosti i tehnologije:</u> Spremnost da se nadvlada „strah od brojki“.
Sredina u kojoj živim Saobraćajna sredstva	Matematika	Sabiranje i oduzimanje brojeva do 20	<u>Matematička pismenost i osnovna znanja iz znanosti i tehnologije:</u> Spremnost da se nadvlada „strah od brojki“.
Sredina u kojoj živim Škola	Matematika	Sabiranje i oduzimanje do 20	<u>Matematička pismenost i osnovna znanja iz znanosti i tehnologije:</u> Spremnost da se nadvlada „strah od brojki“.
Sredina u kojoj živim Život i rad ljudi u mom mjestu	Matematika	Slovo kao zamjena za broj	<u>Matematička pismenost i osnovna znanja iz znanosti i tehnologije:</u> Spremnost da se nadvlada „strah od brojki“.
Sredina u kojoj živim: - Škola	Muzička kultura	Pjevanje i sviranje - „Au što je škola zgodna“	<u>Kulturno izražavanje:</u> Otvoren stav prema različitom kulturnom izražavanju.
Sredina u kojoj živim: - Praznici (blagdani)	Muzička kultura	Pjevanje i sviranje - „Najljepša mama na svijetu“	<u>Kulturno izražavanje:</u> Spremnost njegovanja estetskih svojstava kroz umjetničko samoizražavanje.
Sredina u kojoj živim: - Moja domovina (Ponosni smo na...)	Muzička kultura	Pjevanje i sviranje - „Bosno moja...“ sevdalinka	<u>Međuljudska građanska kompetencija:</u> Svijest o pripadnosti nekoj lokalnoj zajednici, zemlji.
Sredina u kojoj živim - Saobraćaj (vrste saobraćaja i prevozna sredstva)	Muzička kultura	Muzička igra - „Ivin voz“	<u>Kulturno izražavanje:</u> Snažan smisao za identitet povezan sa smislom za poštivanje različitosti.
Sredina u kojoj živim: - Moja škola	Likovna kultura	Rad po sjećanju - Moja škola (crtanje)	<u>Kulturno izražavanje:</u> Otvoren stav prema različitom kulturnom izražavanju.
Sredina u kojoj živim: - Moje mjesto i okolina (zanimanja ljudi)	Likovna kultura	Rad po mašti - „Šta ću biti kada porastem“ (crtanje)	<u>Poduzetništvo:</u> Sklonost inicijativi

Sredina u kojoj živim: - Praznici (blagdani)	Likovna kultura	Oblikovanje - Izrada čestitki	<u>Kulturno izražavanje:</u> Snažan smisao za identitet povezan sa smislom za povezivanje različitosti. <u>Međuljudska građanska kompetencija:</u> Uvažavanje i razumijevanje različitosti vrijednosnih sustava raznih vjerskih ili etničkih skupina.
Sredina u kojoj živim: - Moje mjesto i okolina (izletišta)	Tjelesni i zdravstveni odgoj	Izleti - Izleti i pješačenje u prirodi	<u>Kulturno izražavanje:</u> Snažan smisao za identitet povezan sa smislom za poštivanje različitosti.

TREĆI RAZRED

Ishodi:

DRUŠTVO

POJEDINAC, IDENTITET, KULTURA, DRUŠTVO

Učenici će znati:

- razlikovati kulturne, estetske i proizvodne potrebe porodice,
- izraditi plan štednje i voditi evidenciju o troškovima,
- prepoznati osnovne potrebe članova porodice,
- koristiti matematičke vještine za korištenje novca.

PROŠLI DOGAĐAJI, LJUDI I DRUŠTVA

Učenici će znati:

- objasniti načine obilježavanja praznika (međudržavni, državni, vjerski, lokalni, školski),
- pripremiti i slaviti praznike u lokalnoj zajednici,

LJUDI, PROSTOR I OKOLIŠ

Učenici će znati:

- razlikovati prošlost, sadašnjost i budućnost,
- uočiti vrste naselja u užem i širem zavičaju i pokazati ih na geografskoj karti,
- opisati selo i grad,
- objasniti razliku između obrazovnih, kulturnih, zdravstvenih i drugih institucija,
- nabrojati tri mjesta/ustanove u kojima ljudi rade u gradu,
- objasniti kulturu življenja i očuvanje životne sredine,

LJUDI, DRUŠTVO I PRIVREDA

Učenici će znati:

- opisati grane poljoprivrede,
- nabrojati tvornice (fabrike) u užem zavičaju,
- objasniti uzajamnu povezanost grana saobraćaja i saobraćajnih sredstava,
- pokazati saobraćajnu povezanost u užem i širem zavičaju na geografskoj karti,
- objasniti pravilno kretanje u naselju i van naselja,
- kretati se poštujući saobraćajne znakove,
- orijentisati se u neposrednomu okruženju (dom, škola, naselje),
- kretati se bezbjedno kao učesnik u saobraćaju (pješač, biciklista...).

TEHNIKA I TEHNOLOGIJA

Učenici će znati:

Tehnika

- razlikovati poljoprivredne mašine i alatke,
- razlikovati mašine i alate za različita zanimanja,

Tehnologija

- razlikovati procese rada u zanatskoj radnji i fabrici.

SADRŽAJI I OPERATIVNI CILJEVI PREDMETNOG PROGRAMA

DRUŠTVO

Sadržaj	Odgojno – obrazovni ciljevi		
	Znanje	Sposobnosti	Vrijednosti, stavovi, ponašanje
POJEDINAC, IDENTITET, KULTURA, DRUŠTVO			
Kultura življenja	Učenici će:	Učenici će:	Učenici će:
Ekonomika domaćinstva	- razlikovati kulturne, estetske i proizvodne potrebe porodice; - izraditi plan štednje i voditi evidenciju o troškovima.	- prepoznati osnovne potrebe članova porodice; - koristiti matematičke vještine za korištenje novca.	- pokazati inicijativu za bolju organizaciju porodičnog života.
LJUDI, PROSTOR I OKOLIŠ			
Moja domovina Bosna i Hercegovina;	Učenici će:	Učenici će:	Učenici će:
Prošlost, sadašnjost i budućnost;	- razlikovati državne simbole: grb, zastavu, himnu; - razlikovati prošlost, sadašnjost i budućnost; - uočiti osnovne elemente za izradu lente vremena kroz pojam vremena; - uočiti vrste naselja u užem i širem zavičaju i pokazati ih na geografskoj karti; - opisati tipove sela i gradova prema njihovim karakteristikama; - uporediti život u gradu i selu; - objasniti razliku između obrazovnih, kulturnih, zdravstvenih i drugih institucija; - opisati zanimanja ljudi koji rade u tim institucijama; - nabrojati tri ustanove u kojima ljudi rade u gradu; - uočiti sličnosti i razlike između današnjeg i nekadašnjeg života na selu i u gradu; - objasniti kulturu življenja i očuvanje životne sredine.	- izraditi državne simbole: grb, zastavu; - izdvojiti događaje iz prošlosti i povezati ih sa događajima iz sadašnjosti; - predstaviti događaje koristeći lentu vremena i povezati logički; - prepoznati vrste naselja prema datim slikama; - navesti kroz primjere bitne razlike života na selu i u gradu; - razlikovati privredne, kulturne, obrazovne i zdravstvene institucije; - razlikovati grane privrede; - sakupiti slike i tekstove koji govore o našoj domovini i prezentirati; - izraditi grupni pano o našoj domovini.	- izraziti pozitivan stav o Bosni i Hercegovini kao domovini; - ispoljiti kritički stav o životu u prošlosti i njihovo uticaj na savremeni život; - ispoljiti poštovanje prema kulturno-historijskoj baštini zemlje; - se ponašati u skladu sa važećim društvenim normama; - raditi na prepoznavanju predrasuda o različitim sredinama (ruralna – urbana) i vršiti korekciju stava navodeći vrijednosti različitih sredina za svakodnevnog život; - pokazati osjećaj solidarnosti kroz aktivnosti: pomoć starijim osobama, bolesnima, djeci...
Naselja u širem zavičaju			
LJUDI, DRUŠTVO I PRIVREDA			
Privreda u užem zavičaju	Učenici će:	Učenici će:	Učenici će:
	- opisati grane poljoprivrede: ratarstvo, voćarstvo, vinogradarstvo, uzgoj ljekovitog bilja (načine prikupljanja), uzgoj industrijskih i krmnih biljaka; - objasniti stočarstvo u užem zavičaju, lov i ribolov; - nabrojati tvornice (fabrike) i rudnike u užem zavičaju.	- razlikovati grane privrede; - razlikovati privredne objekte i imenovati ih (zanatske radione, fabrike, farma, zadruga...); - kroz projektnu nastavu organizovati mini-preduzeća/kroz igru uloga u učionici, pratiti ideje, davati sugestije, procjenjivati i samoprocjenjivati;	- imati izgrađen stav o značaju privrede za život i razvoj društva u cjelosti.

		- kroz projektnu nastavu organizovati vanškolske mini-privredne projekte, praćenje realizacije, analiza uspješnosti.	
Saobraćaj u užem zavičaju	Učenici će: - objasniti uzajamnu povezanost grana saobraćaja i saobraćajnih sredstava; - objasniti pravilno kretanje u naselju i van naselja.	Učenici će: - na geografskoj karti pokazati saobraćajnu povezanost u užem zavičaju (putevi i pruge); - se kretati poštujući saobraćajne znakove (trotoar /bez trotoara); - se kretati bezbjedno kao učesnik u saobraćaju (pješač, biciklista...);	Učenici će: - se u saobraćaju ponašati u skladu sa pravilima; - se pravilno orijentisati u neposrednomu okruženju (dom, škola, naselje); - uočiti značaj željezničkog saobraćaja za privredu užeg zavičaja; - sudjelovati u saobraćaju u različitim situacijama koristeći javni prijevoz.

PROŠLI DOGAĐAJI, LJUDI I DRUŠTVA

Praznici /blagdani	Učenici će: - objasniti načine obilježavanja praznika (međudržavni, državni, vjerski, lokalni, školski); - pripremiti i slaviti praznike u lokalnoj zajednici.	Učenici će: - razlikovati vrste praznika; -izraditi čestitke za praznike; - organizovati proslave rođendana.	Učenici će: - slaviti državne i druge praznike i imati pozitivan stav o praznicima; - učestvovati u aktivnostima tokom obilježavanja praznika.
--------------------	---	--	---

TEHNIKA I TEHNOLOGIJA

Tehnika	Učenici će: - razlikovati poljoprivredne mašine i alatke; - razlikovati mašine i alate za različita zanimanja;	Učenici će: - tabelarno razvrstati mašine od alata; - tabelarno razvrstati mašine od alata prema zanimanjima.	Učenici će: - uočiti značaj alata i mašina za svakodnevni život i proizvodnju; - uočiti opasnosti pri korištenju alata i mašina;
Tehnologija	- razlikovati procese rada u zanatskoj radnji i fabrici.	- crtežom prikazati procese rada.	-uočiti značaj ekološke zaštite okoline.

Međupredmetna povezanost i kompetencije

PREDMET MOJA OKOLINA	PREDMET S KOJIM SE POVEZUJE	NASTAVNO PODRUČJE	KOMPETENCIJE
Saobraćaj – saobraćajni znakovi	Matematika	Ravne i zakrivljene plohe (površine), likovi i linije	<u>Matematička pismenost i osnovna znanja iz znanosti i tehnologije:</u> Spremnost pronalaženja razloga da bi se potkrijepile nečije tvrdnje.
Naselja u širem zavičaju	Matematika	Množenje i dijeljenje do 100	<u>Matematička pismenost i osnovna znanja iz znanosti i tehnologije:</u> Spremnost da se nadvlada „strah od brojki <u>Poduzetništvo:</u> Spremnost prepoznavanja područja na kojima se može pokazati čitava lepeza poduzetničkih vještina
DRUŠTVO: Moja domovina Bosna i Hercegovina Moja domovina Bosna i Hercegovina	Bosanski, hrvatski i srpski jezik i književnost Muzička kultura	<u>Književnost:</u> „Bosna“ Branko Ćopić <u>Pjevanje i sviranje:</u> „Reci Bosno ljubavi“ <u>Inspiracija iz umjetnosti:</u> Umjetnost iz mog zavičaja	<u>Međuljudska i građanska kompetencija</u> Svijest o pripadnosti nekoj lokalnoj zajednici, zemlji <u>Međuljudska i građanska kompetencija</u> Svijest o pripadnosti nekoj lokalnoj zajednici, zemlji
Moja domovina Bosna i Hercegovina	Likovna kultura		<u>Međuljudska i građanska kompetencija</u> Svijest o pripadnosti nekoj lokalnoj zajednici, zemlji
Prošlost, sadašnjost i budućnost	Bosanski, hrvatski i srpski jezik i književnost	<u>Književnost:</u> Carevo treće uho <u>Inspiracija iz umjetnosti</u> - Umjetnost mog zavičaja: Sarajevo, Mostar, Tuzla, Banja Luka;	<u>Kulturno izražavanje:</u> Spremnost negovanja estetskih svojstava kroz umjetničko samoizražavanje <u>Kulturno izražavanje:</u> Osnovno znanje o najvažnijim kulturnim radovima, uključujući kulturu naroda kao važno svjedočenje ljudske povijesti,

		- učenici ne memorišu već gledaju likovna djela kao estetski čin i to: - Kritsko-mikenska kultura; - Arhajska i klasična grčka umjetnost; - Helenistička umjetnost; - Etruska umjetnost; - Rimska umjetnost; - Ranokršćanska umjetnost; - Islamska umjetnost; - Savremena umjetnost.	
Prošlost, sadašnjost i budućnost	Muzička kultura	<u>Pjevanje i sviranje:</u> Kad ja podoh na Benbašu, narodna	<u>Međuljudska i građanska kompetencija</u> <i>Svijest o pripadnosti nekoj lokalnoj zajednici, zemlji</i>
Naselja u širem zavičaju	Likovna kultura	<u>Motivi, teme po sjećanju:</u> Gradnja u mom gradu, selu ili naselju;	<u>Poduzetništvo:</u> <i>Spremnost prepoznavanja područja na kojima se može pokazati čitava lepeza poduzetničkih vještina</i>
Saobraćaj u širem zavičaju	Likovna kultura Matematika	<u>Motivi, teme po sjećanju:</u> Saobraćajna nesreća na ulici. Geometrijski oblici	<u>Međuljudska i građanska kompetencija</u> <i>Razumijevanje kodova ponašanja i općeprihvaćenog ponašanja</i>
PRAZNICI:			
Dan državnosti BiH			
Nova godina; Božić;	Likovna kultura	<u>Prostorno oblikovanje</u> Čestitke	<u>Poduzetništvo:</u> <i>Spremnost prepoznavanja područja na kojima se može pokazati čitava lepeza poduzetničkih vještina</i>
Bajram; Dan nezavisnosti;			
8. Mart; Uskrs/Vaskrs			
Praznici			
Dan državnosti BiH			
Nova godina; Božić;	Muzička kultura	<u>Pjevanje i sviranje:</u> Čestitka majčici Bosno moja (narodna)	<u>Kulturno izražavanje:</u> <i>Spremnost njegovanja estetskih svojstava kroz umjetničko samoizražavanje</i>
Bajram; Dan nezavisnosti;			
8. Mart; Uskrs/Vaskrs			
Praznici:			
25. Novembar		<u>Sabiranje i oduzimanje do 100</u>	<u>Matematička pismenost i osnovna znanja iz znanosti i tehnologije:</u> <i>Temeljno znanje i razumijevanje brojki i mjera te sposobnost njihovog korištenja u nizu svakodnevnih situacija je</i>
1. Mart	Matematika	Redni brojevi	
8. Mart			

Didaktičke preporuke

Sadržaj i proces učenja, a pogotovo ishodi (rezultati) učenja bitno su uvjetovani načinom učenja odnosno kako učenici treba da uče, a nastavnici da poučavaju i pomažu da bi učenici sticali odgovarajuća znanja, razvijali sposobnosti, vrijednosti, stavove i ponašanje.

Učeničke predstave i iskustva koje se oblikuju u školi i van nje, moraju biti osnova za planiranje nastave koja će te predstave razviti u pravcu razumijevanja naučnih pojmova.

Nastavu treba organizovati tako da učenici razvijaju svoje predstave i otkriju nova saznanja uz konkretne aktivnosti u njima bliskom kontekstu.

Nastavnik prevashodno treba da nauči učenika da samostalno uči, istražuje, zaključuje, izvještava, a ne da samo prima gotove informacije.

U prvom razredu aktivnosti su vođene. Nastavnik može da izvodi nastavu postavljanjem pitanja, čime će se učenici osposobljavati za samostalno postavljanje pitanja i traženje odgovarajućih informacija uz podršku nastavnika istraživanjem ili u literaturi.

Organizaciju oblika nastavnog rada treba prilagoditi uzrastu učenika, od frontalne do individualne nastave, rada u paru, i grupnog rada gdje dolazi do izražaja njihova socijalizacija. Kod obrađivanih sadržaja akcenat je na istraživanju.

Na kraju trećeg razreda učenici bi trebalo da budu osposobljeni da organizuju i izvode istraživanja. Rezultat može biti zbirka fotografija ili histogram urađenih mjerenja, spisak novih pitanja koja su nastala iz neke aktivnosti, crtež na osnovu posmatranja itd.

Nastavnik treba da uvažava individualne razlike i aktivnosti u radu mora prilagoditi mogućnostima pojedinog učenika. Nastavne sadržaje iz društva, gdje god je to moguće, treba upoznati neposredno. Za realizaciju programskih sadržaja preporučuje se što češća izvanučionička nastava.

Nastavnik treba da iskoristi aktuelne događaje i situacije u razredu i uključi ih u nastavu. Nastavnik mora znati osnovni, vodeći sadržaj i cilj nastave. Učionica treba da podsjeća na prirodno okruženje, da postane prijatan i zanimljiv prostor, opremljen panioma, priručnom bibliotekom, kao i produktima izvještaja projektne nastave.

Sve specifične (aktuelne) sadržaje nastavnog programa koristiti kao uvodnu integrirajuću aktivnost jutarnjeg/ dnevnog sastanka.

Ciljevi nastave su nabrojani u nizu i razvrstani po sadržajima. Ostvarujemo ih kroz aktivnosti učenika. Aktivnosti mogu istovremeno ostvarivati više ciljeva, a isto tako možemo jedan cilj ostvarivati preko više različitih aktivnosti. Veze su naznačene kroz međupredmetnu povezanost. Integracija sadržaja omogućava multidisciplinarni pristup nastavnoj temi pa se za kratko vrijeme ostvari više zadataka.

Sticanje znanja i vještina

Poseban značaj je u mjerenju istraživačkih sposobnosti učenika. Nastavnici tokom rada sa učenicima treba da razviju slijedeće sposobnosti i vrijednosti kod učenika kako bi ih pripremili za cjeloživotno učenje:

Planiranje

Učenik:

- umije da predloži izvore za sakupljanje podataka (knjige, fotografije, ljudi).

Sakupljanje podataka

Učenik:

- uz neposredno posmatranje svjesno upotrebljava različita čula,
- uz vođenje prepoznae glavne karakteristike posmatranog predmeta ili pojave,
- obraća pažnju na detalje i cjelinu,
- uz pisane (i elektronske izvore ukoliko postoje u školi) umije da koristi različita uputstva, da se snađe u leksikonima, rječnicima, enciklopedijama, atlasima, umije da potraži u biblioteci odgovarajuću knjigu, leksikon,
- da u datom tekstu (do jedne strane) nađe traženi podatak,
- da upotrijebi jednostavne istraživačke metode i pomagala za sakupljanje podataka (upitnik, radni list, tabelu).

Zapisivanje, sređivanje i prikazivanje podataka

Učenik:

- sređuje sakupljene podatke na različite načine (plakat, dijagram, grafički zapis),
- umije da napiše kratak izvještaj o radu,
- umije da prikaže svoj rad samostalno u grupi, timu (usmeno, pismeno, slikovno, grafički, npr. s plakatom, izložbom, dramatizacijom, da igranjem uloga predstavi neku situaciju, svoj pogled, stav),
- učenik umije da sakuplja podatke o zavičaju (opštini), Bosni i Hercegovini, prošlosti i društvenim događajima iz različitih izvora (neposrednim i posrednim opažanjem), uz upotrebu pisanih, materijalnih i grafičkih izvora. Podatke umije da sačuva, sredi, predstavi i da na osnovu njih predviđa i zaključuje. Tom prilikom umije da upotrebljava navedene audio i video uređaje, kompjuter.

Sticanje vještina i stavova kroz aktivnosti

Objašnjavanje i vrednovanje

Učenik:

- utvrđuje sličnosti i razlike između svojih iskustava i iskustva drugih ljudi na različitim prostorima i u različitim vremenima,
- pravi zaključke o podacima i argumentuje svoje podatke,
- umije da razlikuje činjenice, stavove i fantaziju.

Razvijanje stavova

Učenik treba da:

- svojim riječima kaže svoje stavove,
- obrazloži svoje stavove,
- izdvoji relevantne podatke za rješavanje određenog problema.

Načini provjeravanja znanja i ocjenjivanja učenika

Praćenje i ocjenjivanje postignuća djece za predmetni program Prirode i društva u prvom razredu je opisno, a od drugog je broječno. Nastava treba da bude organizovana tako da učenici planirane aktivnosti izvode sami. Smisao takvog učenja nije samo u pamćenju činjenica, već u razvijanju sposobnosti i spretnosti.

Pri praćenju i ocjenjivanju nastavnik treba da vodi računa kako učenici:

- razumiju i koriste uputstva (individualni rad i rad u grupama);
- sarađuju pri raznim oblicima rada (prati kao posmatrač, samostalno radi, snalazi se u raznim situacijama, zadatak uradi površno ili detaljno, brani svoj način rada);
- uvažavaju mišljenja drugih pojedinaca i grupa (ne uskače u riječ, izražava svoje nedoumice, dozvoljava drugima drugačiji način mišljenja, razmišljanja, mijenja svoje mišljenje na osnovu argumenata i kritički razmišlja o materiji koja se obrađuje);
- razgovaraju i pišu (kratko, jasno, zanimljivo, suštinski, komplikovano, bez prave ideje...);
- upotrebljavaju različite izvore, literaturu, pomoćna sredstva, tabele (traži sam, uz nastavnikov ili roditeljev podsticaj).

Pri praćenju i ocjenjivanju nikako ne smijemo zanemariti djetetovu radoznalost, originalnost i snalažljivost. Nastavnik treba da bira metode koji će učenicima najviše odgovarati za učenje i najviše ih podsticati na učenje.

Nastavnik zajedno sa učenicom dokumentuje njegove radove kroz portfolij kojim pokazuju i dokazuju do kojeg nivoa su postignuća u ishodima znanja, sposobnosti i vrijednosti. U portfoliju se nalaze povratne informacije nastavnika i refleksija učenika. Portfoliji mogu biti razvojni i prezentativni za svakog učenika, a mogu se organizovati i projektni portfoliji odjeljenja.

Resursi za realizaciju

Prijedlog izvršnih standarda i normativa za izvođenje predmeta Društva

- priručna biblioteka koju će koristiti nastavnici i učenici,
- karte: plan rodnog kraja, turistička karta opštine (pojednostavljena zidna karta), opštinske karte, zidna karta Bosne i Hercegovine,
- turistički prospekti (kraja, opštine, države),
- fotografski aparat, video kamera, kasetofon, video projektor, grafoskop, kompjuter, tablet
- slikovni materijal (stare fotografije, stare razglednice, crteži, skice, itd),
- makete (kuća, stan, škola),
- primjeri različitih šema (porodično stablo, itd),
- enciklopedije (opšte i specijalne), rječnici (rječnik stranih riječi, terminološki rječnik), literatura iz oblasti društvenih nauka,
- hronike (škole, zavičaja, itd),
- potrošni materijal – razne vrste hartije, pribor za crtanje, boje, plastelin.

Napomena: Potrebno je ostvariti intenzivnu saradnju na nivou lokalne zajednice u cilju pružanja podrške nastavniku/ci (stručne i materijalne) u okviru rada na terenu, rada na projektima, organizaciji izleta, itd.

U sklopu izvođenja nastave poznavanja društva poželjno je da se:

- organizuje izlet/ekskurzija u opštinski centar (razgledanje odabranih dijelova, posjeta institucijama kulture,
- organizuje terenski rad sa ciljem vježbanja različitih načina orijentacije, posmatranje kraja, sakupljanje relevantnih podataka,
- organizuje škola u prirodi u cilju upoznavanja i upoređivanja načina života ljudi u prošlosti i u sadašnjem vremenu (na odabranom primjeru).

Profil i stručna sprema nastavnika

Za podučavanje Prirode i društva u osnovnim školama osposobljeni su nastavnici koji su završili:

- Nastavnički fakultet/ pedagošku akademiju, odsjek za razrednu nastavu, sa završenim prvim ciklusom visokog obrazovanja dodiplomskog studija u četverogodišnjem trajanju (240 ECTS) i stečenim stručnim zvanjem bachelor razredne nastave ili ekvivalent u jednopredmetnoj i dvopredmetnoj grupi predmeta;
- Nastavnički fakultet/ pedagošku akademiju, odsjek za razrednu nastavu, sa završenim prvim ciklusom visokog obrazovanja dodiplomskog studija u trogodišnjem trajanju (180 ECTS) i stečenim stručnim zvanjem bachelor razredne nastave ili ekvivalent u jednopredmetnoj i dvopredmetnoj grupi predmeta;
- Nastavnički fakultet/ pedagošku akademiju, odsjek za razrednu nastavu, sa završenim studijem u dvogodišnjem trajanju (VI stepen stručne spreme) i stečenim stručnim zvanjem nastavnik razredne nastave.
- Nastavnički fakultet/ pedagošku akademiju, odsjek za razrednu nastavu, sa završenim studijem u četverogodišnjem trajanju (VII stepen stručne spreme) i stečenim stručnim zvanjem profesor razredne nastave.

DRUGA TRIJADA

Oblast društvene nauke je zastupljena u drugoj trijadi sa 200 časova.

Struktura nastavnog područja po nastavnim predmetima¹

Predmet	Broj sati					
	IV		V		VI	
	G	S	G	S	G	S
Moja okolina/ Svijet oko nas	140	4				
Priroda	80	2,12	70	2		
Društvo	25	0,88	70	2		
Historija					35	1
Geografija					70	2
Druga trijada	280					

ČETVRTI RAZRED

Cilj

Nastavni sadržaji iz *prirode i društva* su definisani kroz znanje, razumijevanje, stavove i vrijednosti o pojedincu, identitetu, kulturi; prirodnim i društvenim zajednicama; ljudima i okolini; kretanju ljudi u prostoru i vremenu; prirodnoj i kulturnoj baštini, umjetnosti; promjeni materije, prirodnim procesima, životu, čovjeku i zdravlju... U navedenom kontekstu opštih ciljeva za nastavne sadržaje iz *prirode i društva* potrebno je:

- ostvariti uslove i mogućnosti za sticanje znanja o sopstvenoj kulturnoj, društvenoj i prirodnoj okolini u vremenu i prostoru,
- osmišljenim nastavnim procesom omogućiti doživljavanje i usvajanje znanja i vještina, upoznavanje i vrednovanje odnosa između pojedinaca, društva, kulturne i prirodne okoline,
- omogućiti formiranje stavova i vrijednosti, učenje optimalnih strategija rješavanja problema, kritičko usvajanje informacija,
- podsticati učenike na aktivan rad, istraživanje i objašnjavanje prirodnih pojava, veza i odnosa društvene, kulturne i prirodne sredine,
- doprinositi razvijanju duha tolerancije i ekološke svijesti,
- doprinositi ovladavanju različitim vještinama – *kommunikacijskim* (čitavanje, pisanje, izražavanje mišljenja, interpretiranje informacija), *istraživačkim* (planiranje, opažanje, razvrstavanje, anketiranje, izrada izvještaja, izrada jednostavnijih tematskih projekata), *društvenim* (preuzimanje odgovornosti za rad u grupama, razumijevanje, prihvatanje i poštovanje različitosti, poštovanje kulturnog nasljeđa, aktivan odnos prema tradiciji, briga za druge, tolerancija i humanost).

Ciljevi predmeta međusobno se prepliću i obuhvataju kognitivno, socijalno, emotivno, motivacijsko, estetsko i moralno-etičko područje.

ZADACI

- Uvesti u različite načine istraživanja društvenih pojava i procesa.
- Upoznati osnovna prirodna i geografska obilježja okruženja i međusobne veze i odnose čovjeka i okruženja.
- Razumjeti čovjeka kao prirodno i društveno biće.
- Upoznati da je čovjek najveći zagađivač tla, vode i vazduha i razvijati ekološku svijest o zaštiti prirode.
- Steći znanje o promjenama dječaka i djevojčica tokom rasta: karakteristike puberteta.
- Upoznati odmor i rekreaciju kao zdravstvenu naviku.
- Steći znanja o prevenciji zaraznih bolesti.
- Upoznati kulturu življenja i pravila lijepog ponašanja.
- Razvijati smisao i sposobnost za tehničko stvaralaštvo.
- Istraživati tehnička dostignuća i shvatiti ulogu i značaj tehnike za razvitak i napredak čovječanstva.
- Aktivnim uključivanjem u nastavu, kroz praktičan rad, otkrije i razvije svoje sposobnosti, vježba spretnost i tačnost u radu.
- Upoznati prošlost i sadašnjost društva.
- Upoznati druge izvore informacija kroz istraživački rad (muzejske predmete, stare fotografije, bibliotečki materijal, arhivsku građu).
- Posjećivati kulturne, javne i odgojno obrazovne ustanove.
- Upoznati saobraćajnu infrastrukturu mjesta.
- Prepoznati i vrednovati uticaj savremenog, tehničkog i privrednog razvoja na kvalitet života i okoline (pozitivne i negativne strane).
- Upoznati i razumjeti kulturne i druge razlike te značaj saradnje među ljudima.

¹ Obojeno polje prema godinama učenja nastavnih predmeta.

Ishodi:**DRUŠTVO****POJEDINAC, IDENTITET, KULTURA, DRUŠTVO****Učenici će znati:**

- objasniti smisao zasnivanja porodice,
- razlikovati identitet koji se stiče rođenjem i koji se mogu birati,
- pravi razliku između potreba, prava i dužnosti,
- objasniti značaj odgovornosti prema sebi i drugima,
- objasniti značaj saradnje u svakodnevnim zadacima između porodice i institucija (škola, dom zdravlja, itd).
- analizirati i izvesti zaključke o značaju kulturnih, prosvjetnih i javnih ustanova u mjestu i regiji za život i rad čovjeka,
- prepoznati i skicirati najvažnije spomenike, građevine iz prošlosti i pokazati na geografskoj karti,
- objasniti važnost očuvanja spomenika kulture u mjestu i regiji,
- posmatrati spomenike kulture kroz posjete

PROŠLI DOGAĐAJI, LJUDI I DRUŠTVA**Učenici će znati:**

- uporediti i procijeniti vlastite životne uslove s nekim oblicima životnih uslova u prošlosti te raspraviti o sličnostima i razlikama,
- izraditi lentu vremena čovjekovog prebivališta u prošlosti i sadašnjosti (od pećine, sojenice, zemunice do danas),
- vrednovati pozitivne i negativne činioce u očuvanju graditeljskog naslijeđa,
- pratiti redosljed uputstava pri istraživanju.

LJUDI, PROSTOR I OKOLIŠ**Učenici će znati:**

- objasniti svojim riječima pojam 'privreda',
- opisati i povezati obilježja regije sa razvijenošću njene privrede,
- identifikovati turizam kao značajnu privrednu granu regije,
- identifikovati važnije saobraćajnice regije i njihovu ulogu za razvoj privrede,
- objasniti zašto je saobraćaj (komunikacija) važan za razvoj privrede regije,
- objasniti potrebu ponašanja u skladu sa saobraćajnim propisima
- koristiti određene kriterije za prikupljanje i zapisivanje podataka,
- razvijati plan istraživanja uz pomoć nastavnika,
- pratiti redosljed uputstava pri istraživanju i mjerenju .

TEHNIKA I TEHNOLOGIJA**Učenici će znati:**

- razlikovati vrste komunikacija i saobraćajnih sredstava nekada i sada,
- uraditi lentu vremena za tehnička dostignuća i razvoj tehnologije,
- prepoznati tehnološki napredak otkrićem električne energije (Nikola Tesla) kroz ilustracije, fotografije...,
- prezentirati prikupljene podatke projektne nastave.

SADRŽAJI I OPERATIVNI CILJEVI PREDMETNOG PROGRAMA**DRUŠTVO****POJEDINAC, IDENTITET, KULTURA, DRUŠTVO****Odgojno – obrazovni ciljevi**

Sadržaj	Znanja	Sposobnosti	Vrijednosti, stavovi, ponašanja
JA i porodica	Učenici će:	Učenici će:	Učenici će:
Identitet	- razlikovati identitete koji se stiču rođenjem i koji se mogu birati, - objasniti smisao zasnivanja porodice; - objasniti značaj saradnje u svakodnevnim zadacima između porodice i institucija (škola, dom zdravlja, itd).	- klasifikovati identitete nastale rođenjem i koje mogu birati; - uz konkretne primjere identifikovati neke činioce načina života u porodici (kultura ishrane, provođenje slobodnog vremena, običaji, navike); - pravi razliku između potreba, prava i dužnosti.	- uvažavati različite identitete; - objasniti značaj odgovornosti prema sebi i drugima; - poznaje određena pravila bontona.

Kulturne, javne i prosvjetne ustanove

Učenici će:

- analizirati i izvesti zaključke o značaju kulturnih, prosvjetnih i javnih ustanova u mjestu i regiji za život i rad čovjeka;
- posmatrati spomenike kulture kroz posjete.

Učenici će:

- napraviti plan posjete kulturnim, javnim ili prosvjetnim ustanovama;
- napraviti prijedlog liste pitanja za posjetu kulturnim, javnim ili prosvjetnim ustanovama o značaju te ustanove za razvoj privrede mjesta i regije;
- skicirati najvažnije spomenike, građevine iz prošlosti i pokazati na geografskoj karti,
- na osnovu zaključaka dati prijedloge za razvoj kulture,
- nakon obilaska značajnih spomenika kulture, izdvojiti jedan primjer i dati ocjenu njegovog značaja.

Učenici će:

- dati pozitivne primjere o uticaju kulturnih, sportskih i prosvjetnih ustanova na porodicu i privredu;
- argumentirati važnost kulturno - historijskih spomenika;
- poštovati pravila lijepog ponašanja u kulturnim, javnim i prosvjetnim ustanovama;
- razvijati svijest kod drugih o značaju kulturnih, javnih i prosvjetnih ustanova na privredu i društvo.

PROŠLI DOGAĐAJI, LJUDI I DRUŠTVA**Prošlost, sadašnjost i budućnost kraja**

Učenici će:

- interpretirati osnovne podatke o prošlosti i sadašnjosti regije;
- uporediti i procijeniti vlastite životne uslove s nekim oblicima životnih uslova u prošlosti te raspraviti o sličnostima i razlikama.

Učenici će:

- prepoznati na slikama, fotografijama, ilustracijama događaje ljudi iz prošlosti;
- prikupljati građu o karakteristikama kraja u prošlosti i sadašnjosti;
- izraditi lentu vremena čovjekovog prebivališta u prošlosti i sadašnjosti (od pećine, sojenice, zemunice do danas);
- otkriti događaje iz prošlosti i raspraviti zašto su ljudi i događaji određenog razdoblja bili važni;
- izraditi skicu kraja u budućnosti.

Učenici će:

- vrednovati pozitivne i negativne činioce u očuvanju graditeljskog naslijeđa;
- pratiti redosljed uputstava pri istraživanju i mjerenju;
- dati doprinos u prikupljanju materijala historijskih izvora;
- izražavati slobodno svoje stavove prema historiji kraja, tradiciji i običajima i dokazati opravdanost svojih stavova (dijelovi narodne nošnje, kućanska pomagala, novac, alati i oruđa...).

LJUDI, PROSTOR I OKOLIŠ**Regija****Prirodna i geografska obilježja**

Učenici će:

- prepoznati i opisati prirodna i geografska obilježja regije (izgled terena, geografski položaj, klima);
- nabrojati mjesta u regiji;
- imenovati službe koje se bave unapređenjem i zaštitom životne sredine (komunalne djelatnosti) i ulogu pojedinaca u staranju za uređenost naselja.

Učenici će:

- istražiti prirodna obilježja regije;
- koristiti određene kriterije za prikupljanje i zapisivanje podataka;
- konstruisati lentu vremena sa korištenjem prirodnih bogatstava u regiji;
- dizajnirati maketu sa važnijim privrednim objektima regije;
- dovesti u vezu klimu regije sa prirodnim i privrednim obilježjima (zagađenje okoliša).

Učenici će:

- navoditi pozitivne primjere prirodnih i geografskih potencijala regije;
- argumentirati značaj očuvanja prirodnih bogatstava;
- predložiti načine kako se na odgovoran način odnositi prema okolišu i smanjiti rizike od katastrofe;
- imati pozitivan stav prilikom izučavanja regije;
- izvršavati planirane zadatke;
- vrednovati i svojim ponašanjem doprinositi uređenosti svog mjesta i okoline.

Regija:	Učenici će:	Učenici će:	Učenici će:
Uzajamni odnos privrede i obilježja regije	- objasniti svojim riječima pojam 'privreda';	- ocijeniti značaj prirodnih obilježja za razvoj regije koristeći dodatne izvore;	- pratiti redosljed uputstava pri istraživanju ;
Razvijenost regije: privreda i turizam	- opisati i povezati obilježja regije sa razvijenošću njene privrede;	- razlikovati razvijenu i nerazvijenu privredu;	- razumjeti važnost razvijenosti privrede regije za svakodnevni život čovjeka;
	- opisati privredu i njenu razvijenost u regiji;	- navesti primjere turizma u regiji (eko-sela, jezera, kajak, planinarenje ...);	- prihvatiti zdravu hranu zbog očuvanja zdravlja.
	- identifikovati turizam kao značajnu privrednu granu regije;	- posmatrati, bilježeti i interpretirati informacije kroz organizovanu posjetu značajnih privrednih objekata;	
	- opisati lanac proizvodnje zdrave hrane- od farme do stola (ili lanac proizvodnje vode).	- izraditi promotivni plakat za promociju turizma u regiji;	
		- koristiti internet kao izvor informacija;	
		- koristiti određene kriterije za prikupljanje i zapisivanje podataka za uočavanje različitosti.	
Regija:	Učenici će:	Učenici će:	Učenici će:
Saobraćajna povezanost	- identifikovati važnije saobraćajnice regije i njihovu ulogu za razvoj privrede;	- pokazati najvažnije saobraćajnice u regiji na geografskoj karti;	- pratiti redosljed uputstava pri istraživanju i mjerenju;
	- objasniti zašto je saobraćaj (komunikacija) važan za razvoj privrede regije.	- razvijati plan istraživanja uz pomoć nastavnika;	- razumjeti povezanost saobraćaja i komunikacija sa razvojem privrede regije;
		- istražiti i zabilježiti pružanje PTT usluga u regiji;	- voditi brigu o čuvanju saobraćajnih znakova kao opštih društvenih dobara.
		- ocijeniti značaj saobraćaja i komunikacija za razvoj regije.	- objasniti potrebu ponašanja u skladu sa saobraćajnim propisima

TEHNIKA I TEHNOLOGIJA

TEHNIKA	Učenici će:	Učenici će:	Učenici će:
TEHNOLOGIJA	- razlikovati vrste komunikacija i saobraćajnih sredstava nekada i sada;	- uraditi lentu vremena za tehnička dostignuća i razvoj tehnologije;	- pokazati želju i interes za istraživanjem;
	- prepoznati tehnološki napredak otkrićem električne energije (Nikola Tesla);	- koristiti internet za prikupljanje podataka;	- pokazati upornost u izvršavanju zadataka;
	- uočiti važnost kompjutera i interneta za razvoj čovječanstva.	- izraditi plakate o tehnici i tehnologiji nekada i sada;	- uvažavati doprinos rada drugova/ica u grupama;
		- prezentirati prikupljene podatke projektne nastave.	- koristiti savremena tehnička sredstva u svakodnevnom životu.

Didaktičke preporuke

Kako bi ostvarili postavljene ciljeve predmeta Prirode i društva koji su veoma kompleksni, nastavu iz područja društva najoptimalnije ćemo postići ako:

- u njihovom ostvarenju polazimo od iskustva i predznanja učenika,
- probleme posmatramo cjelovito, interdisciplinarno, interaktivno,
- usmjeravamo učenike na planiranje aktivnosti u neposrednoj okolini,
- podstičemo planiranje i analizu izvođenja aktivnosti,
- usmjeravamo učenike na sučeljavanje različitih stavova,
- razvijamo sposobnost za formiranje vrijednosnog sistema,
- učenike usmjeravamo ka jednostavnijim istraživačkim zadacima,
- podržimo sticanje i razvijanje različitih vještina učenika,
- doprinosimo razvoju duha tolerancije i humanosti.

Zbog prirode predmeta nastavnik se oslanja na materijal koji učenici kontinuirano prikupljaju, pa se preporučuje da ga nastavnik čuva i izlaže na sistematski način, na vidnom mjestu u učionici. To je dodatno motivaciono sredstvo za učenika a naročito je korisno pri sistematizaciji gradiva.

U nastavi Prirode i društva nastavnik treba da usmjerava učenike tako da dođu do saznanja kroz ove aktivnosti:

- posmatranje,
- crtanje,
- izrađivanje,
- sakupljanje,
- oblikovanje,
- mjerenje,
- upoređivanje,
- planiranje,
- analiziranje,
- procjenjivanje,
- utvrđivanje,
- predviđanje.

Kod ostvarivanja ciljeva treba što više slijediti didaktička načela: od poznatog ka nepoznatom, od bližeg ka daljem, od prostog ka složenom, od konkretnog ka apstraktnom, od posebnog ka opštem.

Organizaciju oblika nastavnog rada treba prilagoditi uzrastu učenika fokusirajući se na *istraživačko* učenje.

Priroda i društvo u 4. razredu predstavlja nastavak i usmjeravanje spontanog dječjeg istraživanja i otkrivanja međuzavisnosti pojava i procesa u prirodnom i društvenom okruženju. Ta saznanja se u nastavi produbljuju i proširuju. Predmet je istovremeno i izvor informacija za upoznavanje načina kako doći do informacija i kako ih upotrijebiti. Značaj predmeta Priroda i društvo leži u tome što je to jedan od glavnih nosilaca spoznajnog razvoja na ovom uzrastu. Priroda i društvo ujedinjuje sadržaje različitih znanstvenih područja. Osnovni cilj mu je doživjeti i osvijestiti složenost, raznolikost i međusobnu povezanost svih činilaca koji djeluju u dječjem prirodnom i društvenom okruženju, razvoj pravilnog odnosa prema društvenom i prirodnom okruženju, razvijanje pravilnog odnosa prema ljudima i događajima, snošljivo i otvoreno prihvatanje različitih stavova i mišljenja te poticanje znatiželje za otkrivanjem pojava u prirodnom i društvenom okruženju.

Za realizaciju programskih sadržaja preporučuje se što češća izvanučionička nastava (terenska nastava, posjete, izleti...). Primjena principa integracije sadržaja (korelacije) sa drugim predmetima doprinosi racionalizaciji nastavnog procesa što štedi dragocjeno vrijeme i povećava kvalitet odgojno obrazovnog procesa. Integracija sadržaja (korelacija) omogućava multidisciplinarn pristup nastavnoj temi pa se za kratko vrijeme ostvari više zadataka.

Krajem 4. razreda učenici bi trebali imati razvijene vještine

Planiranja

- predlaže izvore za sakupljanje podataka (knjige, fotografije, ljudi).

Sakupljanja podataka

- uz neposredno posmatranje svjesno upotrebljava različita čula,
- uz vođenje prepoznaje glavne karakteristike posmatranog predmeta ili pojave,
- obraća pažnju na detalje i cjelinu,
- koristi pisane i elektronske izvore informacija, snalazi se u leksikonima, rječnicima, enciklopedijama, atlasima, da potraži u biblioteci odgovarajuću knjigu, leksikon,
- da u datom tekstu (do pet strana) nađe traženi podatak,
- da upotrijebi jednostavne istraživačke metode i pomagala za sakupljanje podataka (upitnik, radni list, tabelu).

Zapisivanja, sređivanja i prikazivanja podataka

- sređuje sakupljene podatke na različite načine (lenta, plakat, dijagram, grafički zapis),
- piše izvještaj o radu,
- prezentuje svoj rad samostalno u grupi (usmeno, pismeno, slikovno, grafički, npr. s plakatom, izložbom, dramatizacijom, igranjem uloga predstavi neku situaciju, svoj pogled, stav),
- sakuplja podatke o zavičaju (opštini), Bosni i Hercegovini, prošlosti i društvenim događajima iz različitih izvora (neposrednim i posrednim opažanjem), uz upotrebu pisanih, materijalnih i grafičkih izvora.

Znanja iz oblasti aktivnosti

Objašnjavanje i vrednovanje

- utvrđuje sličnosti i razlike između svojih iskustava i iskustva drugih ljudi na različitim prostorima i u različitim vremenima,
- izvodi zaključke o podacima i argumentuje svoje podatke,
- razlikuje činjenice, stavove i fantaziju.

Razvijanje stavova

- svojim riječima kaže svoje stavove,
- obrazloži svoje stavove,
- izdvoji relevantne podatke za rješavanje obrađenog problema.

Način provjeravanja znanja i ocjenjivanja

U strukturi posebnog dijela obrazovnog programa nalaze se obavezni načini provjeravanja i ocjenjivanja učenika. Provjeravanjem se stiče uvid u stepen ovladanosti znanjima, vještinama i navikama. Provjeravanjem se utvrđuje kvantitet i kvalitet znanja, ali i stepen razvijenosti sposobnosti i vještina, stepen primjenjivosti stečenih znanja, stepen osposobljenosti za transfer znanja, odnos prema učenju, školskim i drugim normama, stepen socijalizacije.

Iz Društva znanje provjeravamo usmeno i pismeno, a za pismenu provjeru potrebno je koristiti i test (višestruki izbor i kratki odgovori: esej – testovi i testovi izvođenja).

Nastavnik ne procjenjuje samo formalna znanja nego i stepen angažovanja, motivacije, oblike učešća, spremnosti za saradnju, snalaženje u grupnom rješavanju zadataka, rezultate grupnog rada, itd.

Znanja se vrednuju prema obimu, dubini, mogućnosti upotrebe znanja u novim situacijama kao i sposobnosti zauzimanja ličnog stava prema usvojenim činjenicama.

Misaočnost se vrednuje prema izraženim sposobnostima opisivanja, upoređivanja, selekcije, zaključivanja, sistematizacije i uopštavanja podataka.

Radno-tehnička djelatnost se vrednuje prema ispoljenim elementima tačnog opažanja, spretnog rukovanja, izboru materijala i redosljeda operacija i alata pri oblikovanju materijala, kao i prema sposobnostima izrade različitih predmeta.

Pri praćenju i ocjenjivanju nikako ne smijemo zanemariti djetetovu radoznalost, originalnost i snalažljivost. Nastavnik treba da bira metode koji će učenicima najviše odgovarati za učenje i najviše ih podsticati na učenje.

Postignuća učenika izražavati brožanom ocjenom.

Nastavnik zajedno sa učenikom dokumentuje njegove radove (portfolij učenika) koji pokazuju i dokazuju do kojeg nivoa su postignuća u ishodima znanja, sposobnosti i vrijednosti. U portfoliju se nalaze povratne informacije nastavnika i refleksija učenika. Portfoliji mogu biti razvojni i prezentativni za svakog učenika, a mogu se organizovati i projektni portfoliji odjeljenja.

Resursi za realizaciju programa

Oprema učionice:

- učionica treba da ima mogućnost zatamnjenja i posebnog osvjjetljivanja;
- učionici treba da ima toplu i hladnu vodu;
- površina stolova treba da bude otporna na udare, da ne blješti;
- stolovi treba da budu prenosivi;
- radna površina stolova treba da bude 65x65 cm po učeniku;
- u učionici treba da bude projekcijska tabla ili platno, pametna tabla;
- uz zidove treba da budu ormari za čuvanje nastavnih sredstava za učenike i nastavnike;

Nastavna sredstva

Sredstva za nastavnike:

- priručnik za nastavnika/cu,
- priručna biblioteka koju će koristiti nastavnici i učenici,
- karte: plan rodno kraja, turistička karta opštine (pojednostavljena zidna karta), opštinske karte, zidna karta Bosne i Hercegovine, regijske karte,
- turistički prospekti (kraja, opštine, države),
- fotografski aparat, video kamera, video projektor, kompjuter,
- slikovni materijal (stare fotografije, stare razglednice, crteži, skice, itd.),
- makete (kuća, stan, škola),
- primjeri različitih šema (porodično stablo, itd.),
- enciklopedije (opšte i specijalizovane), rječnici (rječnik stranih riječi, terminološki rječnik), literatura iz oblasti društvenih nauka,
- hronike (škole, zavičaja, itd.),
- potrošni materijal – razne vrste papira, pribor za crtanje, boje, mase za oblikovanje ...
- oruđa za obradu materijala;
- utičnica, osigurač, prekidač;
- globus (hrapava lopta);
- historijski atlas
- literatura...

Profil i stručna sprema nastavnika

Za podučavanje *Moja okolina/ Svijet oko nas* u osnovnim školama osposobljeni su nastavnici koji su završili:

- Nastavnički fakultet/ pedagošku akademiju, odsjek za razrednu nastavu, sa završenim prvim ciklusom visokog obrazovanja dodiplomskog studija u četverogodišnjem trajanju (240 ECTS) i stečenim stručnim zvanjem bachelor razredne nastave ili ekvivalent u jednopredmetnoj i dvopredmetnoj grupi predmeta;
- Nastavnički fakultet/ pedagošku akademiju, odsjek za razrednu nastavu, sa završenim prvim ciklusom visokog obrazovanja dodiplomskog studija u trogodišnjem trajanju (180 ECTS) i stečenim stručnim zvanjem bachelor razredne nastave ili ekvivalent u jednopredmetnoj i dvopredmetnoj grupi predmeta;
- Nastavnički fakultet/ pedagošku akademiju, odsjek za razrednu nastavu, sa završenim studijem u dvogodišnjem trajanju (VI stepen stručne sprema) i stečenim stručnim zvanjem nastavnik razredne nastave.

PETI RAZRED

Kroz predmet Priroda i društvo, područje Društva izučavalo se u I, II, III i IV razredu integrativno sa sadržajima iz prirode. U V razredu područje Društva se izučava kao poseban nastavni predmet, a nastaviće se izučavati od VI do IX razreda kroz predmete Geografija, Historija i Građansko obrazovanje.

Nastavni predmet društvo u svome razvoju iznjedrio se na osnovi spoznaje o djetetovoj potrebi za cjelovitim doživljajem neposredne stvarnosti i participiranjem škole u potpomaganju djeteta u njegovoj spremnosti za sve složenije zahtjeve životnog okruženja kao i potrebe stjecanja bazičnih znanja koja garantiraju uspješno snalaženje u društvenim predmetima u višim razredima osnovne škole.

Cilj

Opšti cilj predmeta je upoznavanje odnosa pojedinaca u porodici, društvu i okolini, podrška sposobnosti vrednovanja okoline (sa fizičkog, socijalnog, emotivnog, kulturnog, ekonomskog aspekta).

Opšti ciljevi iz predmeta Društvo se nastavljaju iz prethodnih razreda i produbljuju u V razredu.

Predmet **Društvo** može se posmatrati kao znanje i razumijevanje o društvenim zajednicama; ljudima i sredini; kretanju ljudi u prostoru i vremenu; kulturnoj baštini, umjetnosti ...

U navedenom kontekstu opštih ciljeva predmeta potrebno je:

- ostvariti uslove i mogućnosti za sticanje znanja o sopstvenoj kulturnoj, društvenoj i prirodnoj okolini u vremenu i prostoru,
- osmišljenim nastavnim procesom omogućiti doživljavanje i usvajanje vještina i znanja, upoznavanje i vrednovanje odnosa između pojedinaca, društva i kulturne i prirodne okoline,
- omogućiti formiranje stavova i vrijednosti, učenje optimalnih strategija rješavanja problema, kritičko usvajanje informacija,
- podsticati učenike na aktivan rad, istraživanje i objašnjavanje pojava, veza i problema društvene, kulturne i prirodne okoline,
- doprinositi razvijanju duha tolerancije,
- doprinositi ovladavanju različitim vještinama – *komunikacijskim* (čitanje, pisanje, izražavanje mišljenja, interpretiranje informacija), *istraživačkim* (planiranje, opažanje, razvrstavanje, anketiranje, izrada izvještaja, izrada jednostavnijih tematskih projekata), *društvenim* (preuzimanje odgovornosti za rad u grupama, razumijevanje, prihvatanje i poštovanje različitosti, poštovanje kulturnog nasljeđa, aktivan odnos prema tradiciji, briga za druge, tolerancija i humanost).

Specifični ciljevi su:

- Upoznati geografske teme s aspekta međusobnog uticaja kraja na život ljudi i ljudi na promjene kraja,
- Uvođenje u različite načine upoznavanja i istraživanja geografskih pojava i procesa, kao i u korišćenje geografske karte,
- Otkrivati život ljudi u prošlosti i upoređivati sa životom ljudi u sadašnjem vremenu,
- Upoznati primjere iz kulture i tradicije Bosne i Hercegovine,
- Istraživati uz pomoć informacijskih izvora i rada na terenu kao i drugih izvora (muzejski predmeti, stare fotografije, bibliotečki materijal, arhivska građa),
- Poznavati značaj života u porodici, školi, lokalnim zajednicama, kao i globalnom društvu,
- Podsticati razumjevanje i vrednovanje uticaja savremenog, tehničkog i ekonomskog razvoja na kvalitet života i okoline (pozitivne i negativne strane),
- Razumije društvene i kulturološke razlike među ljudima,
- Razumije značaj osnovnih ljudskih i dječijih prava i odgovornosti, kao i značaj saradnje među ljudima.

Ciljevi predmeta međusobno se prepliću i obuhvataju kognitivno, socijalno, emotivno, motivacijsko, estetsko i moralno-etičko područje.

Zadaci

- Upoznati domovinu, njen položaj, historijske etape razvoja, događaje iz prošlosti, stanovništvo, okruženje i važnosti očuvanja domovine kao integralnog dijela evropske i svjetske zajednice.
- Istražiti kulturno-historijske znamenitosti domovine.
- Prepoznati bogata raznolika obilježja stanovnika Bosne i Hercegovine: narodi i kulture.
- Steći znanja o geografskim i ekonomskim obilježjima Bosne i Hercegovine.
- Upoznati opštinu i njene karakteristike.
- Razvijati samostalno ili u grupama posmatranje, uče i dolaze do individualnih ili zajedničkih zaključaka koje mogu prezentirati.
- Kroz učenje razvijati kritičko razmišljanje, spoznaje o okruženju u kojem žive i na osnovu ponuđenih teza doći do vlastitih zaključaka bez nametanja stavova od strane nastavnika, što je doprinos razvitku tolerancije i prava na različita mišljenja.
- Samostalno planirati i po važnosti odrediti posjete, o njima razgovarati, voditi rasprave iznositi zapažanja ili napisati referat kako bi se došlo do zajedničke ocjene.
- Razviti pozitivne vrijednosti i stavove prema sebi samima, porodici, drugima i drugačijima.
- Naučiti aktivno slušati druge, poštovati i uvažavati drugačije stavove.
- Oblikovati univerzalne moralne vrijednosti.
- Utjecati na usvajanje i bogaćenje vlastitog rječnika.

Ishodi:

POJEDINAC, IDENTITET, KULTURA, DRUŠTVO

Učenici će znati:

- opisati sebe i svoje uloge u okruženju,
- opisati uloge drugih ljudi u okruženju,
- opisati svoj identitet i prepoznati višestruke identitete drugih pojedinaca,
- razlikovati i opisati kulture u BiH i bližem okruženju,
- razlikuje pojam "historija" i "prahistorija",
- razlikuje pojam: decenija, stoljeće, milenijum,
- razlikuje pojam "stara era" i "nova era",
- klasifikovati kulturno – povijesne i religijske spomenike naroda u BiH kao dio multikulturalnog okruženja i baštine,
- graditi jedinstven sistem vrijednosti multikulturalnosti uspoređujući i proučavajući stanovništvo u BiH,
- koristiti različite izvore za istraživanje (vizuelne, mape, objekte, zgrade, spomenike, muzeje...),
- uočiti različita mišljenja u odnosu sa i bez činjenica i podataka,
- vizuelno predstaviti znamenitosti iz prošlosti BiH po razdobljima da bi ih mogli uočiti u svom okruženju

PROŠLI DOGAĐAJI, LJUDI I DRUŠTVA

Učenici će znati:

- prepoznati i pokazati na primjerima šta je iz prošlosti sačuvano do danas (građevine iz prošlosti, značajne ličnosti, naučno tehnološka dostignuća,
- opisati simbol – ljiljan i vrijeme postanka;
- objasniti prava i odgovornosti pojedinca i grupe u vremenu i prostoru;
- objasniti značaj državnih praznika BiH
- učestvovati sa drugim učenicima u pripremi i obilježavanju državnih praznika BiH

LJUDI, PROSTOR I OKOLIŠ

Učenici će znati:

- snalaziti se u prostoru i geografskoj karti zbog pravilne orijentacije (određivanje jedne strane svijeta – sjever u odnosu na...);
- na karti analizirati i uporediti granice BiH sa susjednim državama kako bi odredili položaj BiH u odnosu na susjede;
- uočiti značaj izlaska na more za BiH;
- dizajnirati i objasniti obilježja BiH;
- nabrojati entitete, kantone i njihova sjedišta;
- opisati osnovne karakteristike glavnog grada BiH,
- definisati pojam opštine kao zajednice većeg broja naselja;
- imenovati svoju opštinu i naselja u njoj;

- imenovati susjedne gradove;
- razumjeti potrebu saradnje svih naselja sa opštinskim centrom i međusobno;
- izraditi plan za akciju volontiranja u školskom naselju (mjesnoj zajednici);
- nabrojati strukture stanovništva BiH biološka (spolna i dobna) i etnička;
- obrazložiti uzroke mobilnosti (kretanje) stanovništva - dnevna, privremena, stalna itd...
- razlikuje tipove naselja (seosko, gradsko)
- razlikuje funkcije gradova (industrijski, turistički...)

LJUDI, DRUŠTVO I PRIVREDA

Učenici će znati:

- uporediti prirodna bogatstva pojedinih geografskih regija;
- definisati pojam privrede;
- nabrojati grane privrede (poljoprivreda, energetika, rudarstvo, industrija, saobraćaj, turizam),
- objasniti karakteristike određenih privrednih grana;
- razumjeti uticaj povezanosti privrednih grana na razvoj cjelokupne privrede i društva;
- prepoznati ljude u svom okruženju koji su uticali na razvoj privrede i društva;
- uočiti najvažnije saobraćajnice u BiH po vrstama saobraćaja;
- objasniti povezanost putnih komunikacija (kopnom, vodom, vazduhom) i njihov značaj za razvoj privrede;
- objasniti povezanost naselja navodeći prednosti i nedostatke istih;
- izraditi idejna rješenja poboljšanja povezanosti naselja na osnovu istraženih prednosti i nedostatke istih;
- prezentovati idejno rješenje poboljšanja povezanosti naselja;
- dati primjere dobre i loše povezanosti naselja u zavičaju i argumentirati svoje stavove;
- dovesti u vezu geografska obilježja i komunikaciju ljudi.

SADRŽAJI I OPERATIVNI CILJEVI PREDMETNOG PROGRAMA

POJEDINAC, IDENTITET, KULTURA, DRUŠTVO

Odgajno – obrazovni ciljevi

Sadržaj	Znanja	Sposobnosti	Vrijednosti, stavovi, ponašanja
Ja-pojedinač Pojedinač, grupa	Učenici će: - opisati sebe i svoje uloge u okruženju, - opisati uloge drugih ljudi u okruženju; - opisati svoj identitet i prepoznati višestruke identitete drugih pojedinaca, - razlikovati i opisati kulture u BiH i bližem okruženju.	Učenici će: - dovesti u vezu svoje uloge i djelovanje u okruženju; - dovesti u vezu uloge drugih pojedinaca; - istražiti kulture bližeg okruženja	Učenici će: - iskazivati svoje uloge i identitet sa samopouzdanjem; - poštovati uloge i identitet drugih pojedinaca; - uvažavati različitosti drugačijih kultura od svoje.
Periodizacija	Učenici će: - razlikuje pojam "historija" i "prahistorija" - razlikuje pojam: decenija, stoljeće, milenijum - razlikuje pojam "stara era" i "nova era"	Učenici će: - koristeći lentu vremena odrediti vremenski period "historija" i "prahistorija" - mjeriti i računati kalendarsko vrijeme: godina, decenija/ desetljeće, vijek/ stoljeće i milenij, - koristeći lentu vremena odrediti vremenski period "stara era" i "nova era"	Učenici će: - konceptualizirati vrijeme razlikujući prošlost i sadašnjost;
Kulturno – historijsko nasljeđe BiH	Učenici će: - klasifikovati kulturno – povijesne i religijske spomenike naroda u BiH kao dio multikulturalnog okruženja i baštine,	Učenici će: - bilježiti relevantne podatke o kulturno – povijesnim i religijskim spomenicima iz različitih izvora;	Učenici će: - graditi jedinstven sistem vrijednosti multikulturalnosti uspoređujući i proučavajući stanovništvo u BiH,

- vizuelno predstaviti najvažnije znamenitosti iz prošlosti BiH po razdobljima da bi ih mogli uočiti u svom okruženju,
- demonstrirati vizuelni prikaz znamenitosti iz prošlosti BiH prema razdobljima;
- uočiti različita mišljenja u odnosu sa i bez činjenica i podataka
- koristiti različite izvore (vizuelne, mape, objekte, zgrade, spomenike, muzeje...).

PROŠLI DOGAĐAJI, LJUDI I DRUŠTVA

Iz prošlosti domovine Bosne i Hercegovine	Učenici će:	Učenici će:	Učenici će:
	- nabrojati građevine iz prošlosti: kaldrma-put stećci, utvrde-kule, mostovi, ostaci starih gradova; - opisati simbol – ljljan i vrijeme postanka; - nabrojati značajne ličnosti: vladari, naučnici, književnici, umjetnici, nobelovci; - nabrojati naučno tehnološka dostignuća koja su uticala na razvoj privrede BiH (štamparstvo, željeznice, prvi tramvaj u Evropi, fabrike...); - objasniti prava i odgovornosti pojedinca i grupe u vremenu i prostoru; - objasniti značaj Dana državnosti BiH; - objasniti značaj Dana nezavisnosti BiH.	- izraditi pano, foto album, mapu i dr. vizuelni prikaz građevina iz prošlosti; - grafički prikazati simbol - ljljan; - prikupiti različite izvore o značajnim ličnostima; - uporediti periode ekonomskog i kulturnog prosperiteta; - dizajnirati mapu perioda (lenta vremena) ostvarenja prava i odgovornosti u BiH: život, rad, glasa žena, besplatno obrazovanje, besplatnu zdravstvenu zaštitu; - istražiti i prezentirati podatke o nastanku i značaju Dana državnosti BiH; - istražiti i prezentirati podatke o nastanku i značaju Dana nezavisnosti BiH.	- prepozna je i pokazuje na primjerima šta je iz prošlosti sačuvano do danas - koristiti raznovrsne vizuelne prikaze o značajnim ličnostima vladara, naučnika, umjetnika i sl. (npr. ban Kulin, kralj Tvrtko I, kraljica Katarina, Husein Kapetan Gradašćević, Nikola Tesla, Tito, Alija Izetbegović) - učestvuje sa drugim učenicima u pripremi proslave u školi Dana državnosti BiH i Dana nezavisnosti BiH.

LJUDI, PROSTOR I OKOLIŠ

MOJA DOMOVINA Bosna i Hercegovina Geografska obilježja BiH	Učenici će:	Učenici će:	Učenici će:
	- pokazati granice Bosne i Hercegovine; - na karti analizirati i uporediti granice BiH sa susjednim državama kako bi odredili položaj BiH u odnosu na susjede; - uočiti značaj izlaska na more za BiH; - dizajnirati i objasniti obilježja BiH;	- snalaziti se u prostoru i geografskoj karti zbog pravilne orijentacije (određivanje jedne strane svijeta – sjever u odnosu na...); - napraviti državne simbole BiH da bi doživjeli pripadnost domovini i državnim obilježjima.	- na osnovu prirodnih i administrativnih granica izraziti argumentovan stav; - poštovati simbole BiH, - pokazati interes za pripadnost domovini kroz različite inicijative

Bosna i Hercegovina i unutrašnje uređenje	Učenici će: - nabrojati entitete, kantone i njihova sjedišta; - opisati osnovne karakteristike glavnog grada BiH. - definisati pojam općine kao zajednice većeg broja naselja; - imenovati svoju opštinu i naselja u njoj; - imenovati susjedne gradove; - razumjeti potrebu saradnje svih naselja sa opštinskim centrom i međusobno;	Učenici će: - pokazati na karti entitete, kantone i njihova sjedišta; - uporediti značaj glavnog grada BiH u odnosu na druge gradove, - izraditi plan posjete glavnom gradu BiH. - izraditi listu pitanja za razgovor sa gradonačelnikom/ načelnikom ili predstavnikom opštine; - snalaziti se na gradskoj mapi uz dobru orijentaciju pronalazjenja ulica, institucija...; - izraditi plan za akciju volontiranja u školskom naselju (mjesnoj zajednici);	Učenici će: - ponaša se prikladno prema školskom materijalu za rad; - pokazati pozitivan stav prema baštini glavnog grada BiH. - dati primjere uticaja opštine na život građana i njih samih; - pokazati da znaju orijentisati se na gradskoj mapi; - učestvovati u volonterskim aktivnostima i izraziti osjećanja nakon provedenih aktivnosti.
Stanovništvo i naselja BiH	Učenici će: - nabrojati strukture stanovništva BiH biološka (spolna i dobna) i etnička; - obrazložiti uzroke mobilnosti (kretanje) stanovništva - dnevna, privremena, stalna itd... - razlikuje tipove naselja (seosko, gradsko); - razlikuje funkcije gradova (industrijski, turistički...)	Učenici će: - izraditi panoe prema strukturi stanovništva; - izraditi panoe prema tipovima naselja; - posjetiti muzej kraja; - istražiti i izraditi od različitih materijala (tekstualne i slikovne) referat, pano, foto album	Učenici će: - pronalazi i odabire informacije iz različitih izvora u kontekstu rješavanja problema; - razumjeti uticaj različitosti kultura kroz kretanje stanovništva.

LJUDI, DRUŠTVO I PRIVREDA

PRIRODNI RESURSI I PRIVREDA BIH

Učenici će:	Učenici će:	Učenici će:
- uporediti prirodna bogatstva pojedinih geografskih regija; - definisati pojam privrede; - nabrojati grane privrede (poljoprivreda, energetika, rudarstvo, industrija, saobraćaj, turizam), - objasniti karakteristike određenih privrednih grana; - razumjeti uticaj povezanosti privrednih grana na razvoj cjelokupne privrede i društva; - prepoznati ljude u svom okruženju koji su uticali na razvoj privrede i društva.	- klasifikovati prirodna bogatstva pojedinih geografskih regija; - locirati najveća prirodna bogatstva regije na geografskoj karti; - povezati uticaj prirodnih bogatstva na razvoj pojedinih privrednih grana; - izraditi tematske karte prema prirodnim bogatstvima i granama privrede Bosne i Hercegovine; - izraditi plan posjete nekoj od privrednih grana; - vizuelno, grafički, tekstom i verbalno prikazati posjetu nekoj od privrednih grana;	- kroz primjere grupisati prirodna bogatstva i prezentirati drugima u učionici; - argumentirati značaj očuvanja prirodnih bogatstava; - argumentirati značaj proizvodnje i kupovine domaćih proizvoda; - predstaviti svoje proizvode na sajmu škole;

Saobraćaj	Učenici će:	Učenici će:	Učenici će:
	- uočiti najvažnije saobraćajnice u BiH po vrstama saobraćaja; - objasniti povezanost putnih komunikacija (kopnom, vodom, vazduhom) i njihov značaj za razvoj privrede; - objasniti povezanost naselja navodeći prednosti i nedostatke istih	- pokazati na geografskoj karti najvažnije saobraćajnice u BiH po vrstama saobraćaja; - izraditi tematske karte najvažnijih saobraćajnica; - istražiti, analizirati zabilješke i uporediti podatke o saobraćajnoj povezanosti - izraditi idejna rješenja poboljšanja povezanosti naselja na osnovu istraženih prednosti i nedostatke istih.	- prezentovati idejno rješenje poboljšanja povezanosti naselja; - dati primjere dobre i loše povezanosti naselja u zavičaju i argumentirati svoje stavove. - dovesti u vezu geografska obilježja i komunikaciju ljudi;

Didaktičke preporuke

Ciljevi predmeta Društva su veoma kompleksni i najoptimalnije se ostvaruju ako:

- u njihovom ostvarenju polazimo od iskustva i predznanja učenika,
- probleme posmatramo cjelovito, interdisciplinarno, interaktivno,
- usmjeravamo učenike na planiranje akcija u neposrednoj okolini,
- podstičemo planiranje i analizu izvođenja aktivnosti,
- usmjeravamo učenike na sučeljavanje različitih stavova,
- razvijamo sposobnost za formiranje vrijednosnog sistema,
- učenike usmjeravamo ka jednostavnijim istraživačkim zadacima,
- podržimo sticanje i razvijanje različitih vještina učenika,
- doprinosimo razvoju duha tolerancije i humanosti.

Zbog prirode predmeta nastavnik se oslanja na materijal koji učenici kontinuirano prikupljaju, pa se preporučuje da ga nastavnik čuva i izlaže na sistematski način, na vidnom mjestu u učionici. To je dodatno motivaciono sredstvo za učenika a naročito je korisno pri sistematizaciji gradiva.

Po svojim programskim sadržajima i oblicima rada nastavni predmet društvo pruža neiscrpne mogućnosti odgojno obrazovnih strategija koje potiču aktivno učenje i umijeće kritičkog mišljenja kako bi obrazovanje na elementarnom stupnju odražavalo potrebe demokratizacije obrazovanja u kojem učenik može opisati svijet i suditi o njemu.

U tom procesu važna je uloga nastavnika. U ostvarivanju složenih pitanja razumijevanja uzročno – posljedičnih veza i odnosa u društvenim pojavama i procesima koje predviđa nastavni program kod učenika je prije svega potrebno poticati i razvijati znatiželju i propitivanje te umijeće kritičkog mišljenja a koje stavlja u funkciju više mentalne procese.

Ako polazimo od uvažavanja demokratskih procesa putem kvalitetne nastave predmeta društvo, za učenika je važno kako u predviđenim nastavnim sadržajima i postavkama razmišljati samostalno i postupati u skladu sa svojim razmišljanjima te kako iskoristiti određene informacije sa različitih stajališta, prosuđivati o njihovim vrijednostima na osnovu ličnih potreba i ciljeva. Da bi učenici djelotvorno razmišljali, kritičko mišljenje mora postati konstanta njihovog neposrednog iskustva pa se s pravom problematizira uloga nastavnika kao odgovorne osobe u kreiranju kvalitetne nastave društva.

Nastavnik u ovom predmetu treba voditi učenike kroz procese učenja i njegove prednosti s aktiviranjem mišljenja učenika, određivanjem svrhe učenja (motivacijom), aktivnim uključivanjem učenika u proces učenja različitim metodama učenja, poticanjem refleksije (različitost mišljenja, poticanje samoistraživanja) olakšava obradu informacija u procesu učenja i olakšava kritičko mišljenje.

U ovom razredu učenici će proširiti svoja stečena znanja o svojoj domovini, domoljublju, kulturološkim razlikama koje postoje u našoj domovini te o narodima koji žive na prostorima naše domovine i susjednim državama.

Učenici će u ovom razredu učiti o prošlosti svoje domovine kako bi bolje razumjeli njenu prošlost, sadašnjost i budućnost. Također, učenici će posebno učiti o uređenju svoje domovine, te kulturno - historijskim znamenitostima koje karakteriziraju njeno područje. Učenici će produbiti svoja znanja o vrsti naselja i saobraćajnoj povezanosti svoje domovine. Izučavanjem predviđenih sadržaja učenici će steći potrebna znanja o svojoj domovini i tako se postupno uključiti u društvene predmete koji su predviđeni u višim razredima osnovne škole. Primjenom metoda racionalnog učenja i motiviranjem učenika u obradi nastavnih sadržaja uz njihovo aktivno učešće steći će neophodna znanja iz predmeta društvo.

Krajem 5. razreda učenici bi trebali imati razvijene vještine

Planiranje

- predlaže izvore za sakupljanje podataka (knjige, fotografije, ljudi).

Sakupljanje podataka

- uz neposredno posmatranje svjesno upotrebljava različita čula,
- uz vođenje prepoznaje glavne karakteristike posmatranog predmeta ili pojave,
- obraća pažnju na detalje i cjelinu,
- koristi pisane i elektronske izvore informacija, snalazi se u leksikonima, rječnicima, enciklopedijama, atlasima, da potraži u biblioteci odgovarajuću knjigu, leksikon,
- da u datom tekstu (do pet strana) nađe traženi podatak,
- da upotrijebi jednostavne istraživačke metode i pomagala za sakupljanje podataka (upitnik, radni list, tabelu).

Zapisivanje, sređivanje i prikazivanje podataka

- sređuje sakupljene podatke na različite načine (lenta, plakat, dijagram, grafički zapis),
- piše izvještaj o radu,
- prezentuje svoj rad samostalno u grupi (usmeno, pismeno, slikovno, grafički, npr. s plakatom, izložbom, dramatizacijom, igranjem uloga predstavi neku situaciju, svoj pogled, stav),
- sakuplja podatke o zavičaju (opštini), Bosni i Hercegovini, prošlosti i društvenim događajima iz različitih izvora (neposrednim i posrednim opažanjem), uz upotrebu pisanih, materijalnih i grafičkih izvora.

Znanja iz oblasti aktivnosti

Objašnjavanje i vrednovanje

- utvrđuje sličnosti i razlike između svojih iskustava i iskustva drugih ljudi na različitim prostorima i u različitim vremenima,
- izvodi zaključke o podacima i argumentuje svoje podatke,
- razlikuje činjenice, stavove i fantaziju.

Razvijanje stavova

- svojim riječima kaže svoje stavove,
- obrazloži svoje stavove,
- izdvoji relevantne podatke za rješavanje obrađenog problema.

Način provjeravanja znanja i ocjenjivanja

U strukturi posebnog dijela obrazovnog programa nalaze se obavezni načini provjeravanja i ocjenjivanja učenika. Provjeravanjem se stiče uvid u stepen ovladanosti znanjima, vještinama i navikama. Provjeravanjem se utvrđuje kvantitet i kvalitet znanja, ali i stepen razvijenosti sposobnosti i vještina, stepen primjenjivosti stečenih znanja, stepen osposobljenosti za transfer znanja, odnos prema učenju, školskim i drugim normama, stepen socijalizacije.

Iz Društva znanje provjeravamo usmeno i pismeno, a za pismenu provjeru potrebno je koristiti i test (višestruki izbor i kratki odgovori: esej – testovi i testovi izvođenja).

Nastavnik ne procjenjuje samo formalna znanja nego i stepen angažovanja, motivacije, oblike učešća, spremnosti za saradnju, snalaženje u grupnom rješavanju zadataka, rezultate grupnog rada, itd.

Znanja se vrednuju prema obimu, dubini, mogućnosti upotrebe znanja u novim situacijama kao i sposobnosti zauzimanja ličnog stava prema usvojenim činjenicama.

Misao se vrednuje prema izraženim sposobnostima opisivanja, upoređivanja, selekcije, zaključivanja, sistematizacije i uopštavanja podataka.

Radno-tehnička djelatnost se vrednuje prema ispoljenim elementima tačnog opažanja, spretnog rukovanja, izboru materijala i redosljeda operacija i alata pri oblikovanju materijala, kao i prema sposobnostima izrade različitih predmeta.

Pri praćenju i ocjenjivanju nikako ne smijemo zanemariti djetetovu radoznalost, originalnost i snalažljivost. Nastavnik treba da bira metode koji će učenicima najviše odgovarati za učenje i najviše ih podsticati na učenje.

Postignuća učenika izražavati brojčanom ocjenom.

Nastavnik zajedno sa učenicom dokumentuje njegove radove (portfolij učenika) koji pokazuju i dokazuju do kojeg nivoa su postignuća u ishodima znanja, sposobnosti i vrijednosti. U portfoliju se nalaze povratne informacije nastavnika i refleksija učenika. Portfoliji mogu biti razvojni i prezentativni za svakog učenika, a mogu se organizovati i projektni portfoliji odjeljenja.

Resursi za realizaciju programa

Da bi se nastava *društva* izvodila što uspješnije, nastavniku se mora pružiti snažna podrška (stručna i materijalna), na nivou škole i lokalne zajednice, s ciljem uspješnije organizacije rada na terenu, rada na projektima i organizaciji ekskurzije.

Minimalni resursi za realizaciju su:

- pojednostavljene zidne karte Bosne i Hercegovine, privredna karta Bosne i Hercegovine,
- komplet za izradu tematskih zidnih karata,
- kompasi (što veći broj primjeraka),
- fotografski aparat, kompjuter, video kamera, video projektor.

Ostali izvori:

1. Lokalni resursi
2. Slikovni materijal
3. Arhivska građa
4. Monografije
5. Spomenici kulture
6. Video materijal
7. Internet

Nastavnici koriste metodičku literaturu i koriste i druge primarne i sekundarne izvore u cilju aktuelizacije nastave, zbog novih dostignuća i znanja, za potrebe zadovoljenja interesa lokalne zajednice, interesa učenika i interesa socijalnih partnera.

Potrebno je da, pored odgovarajućeg inicijalnog obrazovanja, nastavnik radi na kontinuiranom usavršavanju u cilju sticanja didaktičkih, metodičkih i drugih znanja (seminari, simpozijumi, itd.)

Nov način rada podrazumijeva niz kompetencija: potrebno je da nastavnik bude dobar organizator (planiranje i izvođenje terenskog rada, vođenje istraživačkih radionica, planiranje tematskih i projekatskih radova, itd).

Potrebno je da nastavnik pruži snažnu motivaciju kao i podršku za rad u grupama, stvaralačko učenje, itd.

Preporučujemo korišćenje različitih oblika rada i obogaćivanje rada novim nastavnim metodama (smisleno receptivno učenje, konvergentno učenje, divergentno učenje, učenje po modelu, istraživačko učenje, učenje putem igre i simulacije).

Profil i stručna sprema nastavnika

Nastavu predmeta *Društvo* mogu izvoditi lica koja su završila:

- Nastavnički fakultet/ pedagošku akademiju, odsjek za razrednu nastavu, sa završenim prvim ciklusom visokog obrazovanja dodiplomskog studija u četverogodišnjem trajanju (240 ECTS) i stečenim stručnim zvanjem bachelor razredne nastave ili ekvivalent u jednopredmetnoj i dvopredmetnoj grupi predmeta;
- Nastavnički fakultet/ pedagošku akademiju, odsjek za razrednu nastavu, sa završenim prvim ciklusom visokog obrazovanja dodiplomskog studija u trogodišnjem trajanju (180 ECTS) i stečenim stručnim zvanjem bachelor razredne nastave ili ekvivalent u jednopredmetnoj i dvopredmetnoj grupi predmeta;
- Nastavnički fakultet/ pedagošku akademiju, odsjek za razrednu nastavu, sa završenim studijem u dvogodišnjem trajanju (VI stepen stručne spreme) i stečenim stručnim zvanjem nastavnik razredne nastave.
- Nastavnički fakultet/ pedagošku akademiju, odsjek za razrednu nastavu, sa završenim studijem u četverogodišnjem trajanju (VII stepen stručne spreme) i stečenim stručnim zvanjem profesor razredne nastave.

2. GEOGRAFIJA

Uloga, značaj, cilj

Geografija je prirodna, ali i društvena nauka. Ime joj potiče od riječi *gea* koja u prijevodu znači zemlja i *grafen* pisati ili opisivati. U nastavi geografije, svijet i njegovi regioni se istražuju. Nastava mora pomoći učeniku da razumije pojave vezane za aktivnost ljudskih bića i prirodnog svijeta, kao i interakciju ovih pojava u različitim regionima. Regionalna geografija, kao kompleksna nauka, polazi od objašnjenja međusobno uzročno-posljedičnih odnosa i veza fizičko-geografskih i društveno-geografskih procesa i pojava, pri čemu je neophodno upoznati učenike sa uzrocima podjele svijeta na razvijene i slabije razvijene regije kao i odnose među njima. Važno je stvoriti jasnu predstavu o oblicima ekonomskog povezivanja naroda i država u svijetu, kao i položaj Bosne i Hercegovine u novom političkom okruženju.

Cilj nastave geografije je da proširi učenicima koncepciju svijeta od Bosne i Hercegovine, cijele Evrope i ostalog dijela svijeta. Nastava se izvodi pod uslovom da učenik dobije osjećaj prirodnog i kulturološkog bogatstva sredina širom svijeta te uči da ih cijeni. Nastava geografije treba da stvori osnovu za interkulturalnu toleranciju i internacionalizam. Nastava geografije naglašava odgovornost u zaštiti prirode, te očuvanju životne sredine. Ona mora da podržava odgoj učenika kao aktivnog građanina koji se kroz svoj razvoj zalaže za održiv način života.

Cilj

- crtati i tumačiti mape, koristiti statistiku, dijagrame, slike, i elektronske poruke kao izvore geografskih informacija,
- koristiti kartu svijeta i njenu glavnu nomenklaturu,
- razumijeti zavisnost između ljudskih aktivnosti i mogućnosti koje okruženje nudi na Zemlji,
- prihvatiti geografiju Evrope i ostalih regiona svijeta kao sopstveni dio, učiti da cijeni i ima pozitivan stav prema drugim zemljama, njihovim narodima i kulturama,
- učiti savremena znanja iz geografije, o Zemlji kao nebeskom tijelu, njenom položaju u kosmosu i Sunčevom sistemu,
- razumjeti Zemljinu površinu i njene osnovne geosfere,
- učiti o rastu i razmještanju stanovništva na Zemlji i demografskim problemima svijeta,
- učiti o racionalnom odnosu prema svojoj sredini s ciljem njenog očuvanja.

DRUGA TRIJADA **ŠESTI RAZRED**

Ishodi:

Učenici će

- uočiti zavisnost prirodnih i društvenih karakteristika u životu čovjeka,
- definisati nebeska tijela (zvijezde, planete, meteori, komete...) kao dio kosmosa,
- koristeći Venov dijagram pronaći sličnosti i razlike između nebeskih tijela,
- različitim prikazima opisati kretanja nebeskih tijela,
- nabrojati planete Sunčevog sistema,
- uporediti Zemlju sa ostalim planetama Sunčevog sistema,
- predstaviti modelom ili crtežom Sunčev sistem,
- povezati kretanja Sunce-Zemlja-Mjesec sa promjenama na planeti Zemlji (pomraćenje, plima, oseka, smjena dana i noći, godišnjih doba, tipovi klima na zemlji...),
- znati korake u istraživačkom radu,
- znati opisati jednostavne istraživanje koje su izveli o povezanosti prirode sa ostalim sredinama, i kako objasniti rezultate dobivene istraživanjem,
- opisati orijentaciju na horizontu i geografsku orijentaciju,
- znati kako se kretati u prirodi i kako posmatrati i istraživati prirodu,
- pokazati sigurnost prilikom snalaženja u prostoru,
- odrediti i pokazati na geografskoj karti – geografsku širinu, geografsku dužinu,
- razlikovati osnovne pojmove paralele, meridijani, geografske koordinate koristeći globus ili geografsku kartu,
- odrediti polazni orijentir na osnovu zadatih vrijednosti kroz terensku nastavu,
- grafički predstaviti viđeno na terenskoj nastavi, samostalno crtaju jednostavne mape i dijagrame,
- definisati rotaciju Zemlje i objasniti njene posljedice,
- odrediti vremenske zone koristeći računске radnje,
- predstaviti grafički i prezentovati toplotne pojaseve na Zemlji,
- pronalazi sličnosti i razlike među toplotnim pojasevima (klima, flora i fauna, kulinarstvo...),

- objasniti položaj Zemlje na ekliptici,
- koristeći stečena znanje i vještine simulirati putovanje na zamišljenu destinaciju,
- snalaziti se pomoću karte i globusa na terenu,
- gledajući u atlasu mjesta koje oni proučavaju, dobro iskorištavaju simbole i skale prilikom čitanja karte i znaju tumačiti razne mape,
- izračunati udaljenost dva mjesta i grafički prikazati,
- tumačiti statistiku, dijagrame i slike, kao i informacije koje prenose elektronske poruke, i kritički procijeniti različite izvore podataka.
- objasniti unutrašnju građu Zemlje kroz praktične primjere,
- razlikovati stijene po postanku,
- povezati geološki razvoj Zemlje i život na Zemlji i predstaviti lentom vremena,
- opisati izgled Zemljine površine,
- nabrojati i pokazati sa sigurnošću na karti kontinente i okeane,
- objasniti uticaj unutrašnjih i vanjskih sila na oblikovanje reljefa,
- prikazati presjek vulkana šematski,
- odrediti na karti vatrene pojase/labilne zone (vulkni i zemljotresi),
- definisati sastav i podjelu atmosfere te atmosferske pojave,
- definisati pojmove vrijeme i klima,
- razlikovati klimatske faktore (reljef, morske struje, geografska širina...),
- odrediti način života u odnosu na određene klimatske tipove,
- objasniti da svijet ima različite klimatske uslove i zone vegetacije,
- prikupljati podatke o atmosferskim pojavama, bilježiti i prezentirati,
- definisati pojam hidrosfera,
- objasniti karakteristike svjetskog okeana (prirodne osobine i kretanja),
- objasniti karakteristike kopnenih voda prema načinu nastanka,
- Venovim digramom prikazati sličnosti i razlike voda,
- definisati pojmove biosfera i biogeografske oblasti,
- izvoditi zaključke o karakteristikama voda i njihovom značaju za čovjeka,
- prezentira sa sigurnošću grafičke podatke o biogeografskim oblastima prema toplotnim pojasevima (flora i fauna),
- razlikovati osnovne pojmove razmještaja stanovništva na Zemlji,
- objasniti mogućnosti prilagođavanja čovjek životnoj sredini,
- objasniti osnovne pojmove prirodnog i prostornog kretanja stanovništva,
- identifikuju karakteristike svoje i stranih kultura,
- tabelarno prikazati strukturu stanovništva,
- argumentirano iznosi stav o značaju povezanosti urbanog i ruralnog načina života,
- definisati pojam 'privreda',
- na osnovu istraživanja izvode zaključke o značaju privrede za razvoj BiH,
- imenovati geoekološke faktore koji utiču na geografsku sredinu i održivi razvoj,
- objasniti značaj vode na Zemlji (svjetski okean, vode na kopnu),
- dati primjere iz različitih regiona, o tome kako ljudske aktivnosti, kao što su izgradnja gradova, industrijskih građevina, prekomjernih ispaša, i prikupljanje drvnog ogreva izaziva promjene u okruženju,
- imenovati ključne nazive na mapi sveta - kontinenti, okeani, najveći planinski nizovi, prašume i pustinjske oblasti ...,
- dati primjere o tome kako različiti klimatski uslovi, kao što su temperatura i količina padavina, utiču na ljudske aktivnosti različitih zona, naročito poljoprivredu i stambeni život, znat će opisati ljudski život u različitim tipovima okruženja.

SADRŽAJI I OPERATIVNI CILJEVI PREDMETNOG PROGRAMA

Sadržaj	Odgojno – obrazovni ciljevi		
	Znanja	Sposobnosti	Vrijednosti, stavovi, ponašanja
Kratak pregled razvoja geografije	Učenici će: - pratiti geografiju kroz historiju; - izvesti zaključke o značaju učenja geografije kao prirodne i društvene nauke; - prepoznati osnovne metode i korake u istraživanju; - definirati oblast istraživanja geografije i pripadajuće geografske discipline.	Učenici će: - koristiti lentu vremena za razvoj prirodnih nauka kroz historiju; - uočiti zavisnost prirodnih i društvenih karakteristika u životu čovjeka.	Učenici će: - ispoljiti interes za proučavanje geografije kao prirodne nauke.
Kosmos/ Svemir	Učenici će: - definisati nebeska tijela (zvijezde, planete, meteori, komete...) kao dio kosmosa; - opisati putanje kretanja nebeskih tijela; - nabrojati planete Sunčevog sistema; - opisati položaj Zemlje kao planeta u Sunčevom sistemu.	Učenici će: - uporediti Zemlju sa ostalim planetama Sunčevog sistema (oblik, dimenzije); - predstaviti modelom ili crtežom Sunčev sistem; - Koristeći Venov dijagram pronaći sličnosti i razlike između nebeskih tijela; - povezati kretanja Sunce – Zemlja - Mjesec sa promjenama planeti Zemlji (pomračenje, plima, oseka, smjena dana i noći, godišnjih doba, tipovi klima na zemlji...).	Učenici će: - znati korake u istraživačkom radu; - istražiti iz različitih resursa Veliki prasak; - učiti na greškama; - povezati i grafički predstaviti informacije; - različitim prikazima opisati kretanja nebeskih tijela; - primjenjivati u svakodnevnom životu naučeno o kretanjima; - pridržava se uputstava pri izvođenju oglada; - argumentirano iznosi stav o kretanjima; - povezati i dati svoj stav o uticaju Sunčevog sistema na čovjeka.
Orijentacija na Zemlji	Učenici će: - ponavljanjem sistematizirati orijentaciju na horizontu (horizont, vidik, vidikova linija, zenit, osnovne i sporedne strane svijeta, načine orijentiranja...); - opisati geografsku orijentaciju; - definisati osnovne pojmove: paralele, meridijani, geografske koordinate).	Učenici će: - znati kako se kretati u prirodi i kako posmatrati i istraživati prirodu - primjeniti GPS uređaj za orijentaciju; - odrediti i pokazati na geografskoj karti – geografsku širinu, geografsku dužinu; - razlikovati osnovne pojmove paralele, meridijani, geografske koordinate koristeći globus ili geografsku kartu;	Učenici će: - istražiti pozitivne i negativne strane tehnologije u geografiji; - primjeniti u svakodnevnom životu znanje i vještine orijentacije; - slušati pažljivo uputstva nastavnika, pokazuje znatiželju i postavlja pitanja; - pokazati sigurnost prilikom snalaženja u prostoru; - pokazuje sigurnost prilikom prezentiranja podataka.

		- odrediti polazni orijentir na osnovu zadatih vrijednosti kroz terensku nastavu; - grafički predstaviti viđeno na terenskoj nastavi.	
Zemljina kretanja	Učenici će: - definisati rotaciju Zemlje i objasniti njene posljedice; - definisati revoluciju Zemlje i objasniti njene posljedice; - objasniti karakteristike toplotnih pojaseva na Zemlji; - definisati pojam ekliptike; - objasniti položaj Zemlje na ekliptici.	Učenici će: - izraditi modele i simulirati rotaciju Zemlje; - odrediti vremenske zone koristeći računske radnje; - povezati Zemljina kretanja sa fenomenima dužine dana i noći, smjene godišnjih doba; - predstaviti grafički i prezentovati toplotne pojaseve na Zemlji; - pronalaziti sličnosti i razlike među toplotnim pojasevima (klima, flora i fauna, kulinarstvo...).	Učenici će: - koristeći stečena znanje i vještine simulirati putovanje na zamišljenu destinaciju.
Geografski mjerni instrumenti -Prikazivanje površine Zemlje na ravni	Učenici će: - definisati pojmove globus, plan, geografska karta; - ponavljati o razmjeri i razmjerniku i povezati sa geografskom kartom.	Učenici će: - klasifikovati geografske karte prema njihovoj funkciji; - izračunati udaljenost dva mjesta i grafički prikazati; - porediti razmjeru na različitim kartama; - gledajući u atlasu mjesta koje oni proučavaju, dobro iskorištavaju simbole i skale prilikom čitanja karte i znaju tumačiti razne mape.	Učenici će: - snalaziti se pomoću karte i globusa na terenu. - tumačiti statistiku, dijagrame i slike, kao i informacije koje prenose elektronske poruke, i kritički procijeniti različite izvore podataka.
Sfere			
litosfera,	Učenici će:	Učenici će:	Učenici će:
atmosfera	- objasniti unutrašnju građu Zemlje;	- grafički predstaviti unutrašnju građu Zemlje;	- dati praktične primjere unutrašnje građe Zemlje (modeli od plastelina, rasječena breskva...);
hidrosfera	- razlikovati stijene po postanku;	- povezati geološki razvoj Zemlje i život na Zemlji i predstaviti lentom vremena;	- prikupljati različite stijene i predstaviti kao geološku zbirku u razredu;
biosfera	- objasniti razvoj Zemlje kroz geološke ere;	- analizirati odnos kopnene i vodene površine na Zemlji i izvesti zaključak o njihovom značaju;	- pokazati sa sigurnošću na karti kontinente i okeane;
	- opisati izgled Zemljine površine;	- demonstrirati ogledom erupciju vulkana;	- odrediti na karti vatrene pojase/labilne zone (vulkni i zemljotresi);
	- nabrojati kontinente i okeane;		- posjetiti meteorološku stanicu;

- objasniti uticaj unutrašnjih i vanjskih sila na oblikovanje reljefa;
 - definisati sastav i podjelu atmosfere;
 - definisati atmosferske pojave;
 - definisati pojmove vrijeme i klima;
 - razlikovati klimatske faktore (reljef, morske struje, geografska širina...);
 - definisati pojam hidrosfera;
 - razlikovati prirodne osobine vode;
 - objasniti karakteristike svjetskog okeana (prirodne osobine i kretanja);
 - objasniti karakteristike kopnenih voda prema načinu nastanka;
 - definisati pojmove biosfera i biogeografske oblasti.
- prikazati presjek vulkana šematski;
 - posmatrati video zapise o nastanku reljefa;
 - objasniti kroz primjere značaj atmosfere;
 - izraditi razredni kišomjer, u zadatom periodu pratiti padavine, izračunati prosječnu količinu padavina i grafički predstaviti;
 - odrediti način života u odnosu na određene klimatske tipove;
 - objasniti da svijet ima različite klimatske uslove i zone vegetacije;
 - Venovim digramom prikazati sličnosti i razlike voda;
 - predstaviti grafički biogeografske oblasti prema toplotnim pojasevima (flora i fauna).
- prikupljati podatke o atmosferskim pojavama, bilježiti i prezentirati;
 - panoima predstaviti načine života pojedinih klimatskih tipovova;
 - izvoditi zaključke o karakteristikama voda i njihovom značaju za čovjeka;
 - prezentirati sa sigurnošću grafičke podatke o biogeografskim oblastima prema toplotnim pojasevima (flora i fauna).

Demografija

Učenici će:

- razlikovati osnovne pojmove razmjesta stanovništva na Zemlji;
- objasniti mogućnosti prilagođavanja čovjek životnoj sredini;
- identifikovati karakteristike svoje i stranih kultura;
- objasniti osnovne pojmove prirodnog i prostornog kretanja stanovništva;
- objasniti karakteristike urbanog i ruralnog načina života;
- definisati pojam 'privreda';
- imenuje privredne sektore.

Učenici će:

- klasifikovati stanovništvo prema određenim raznolikostima (rase, jezici, spol, dob, religija...);
- pronaći na internetu web stranicu Statističkog zavoda FBiH;
- tabelarno prikazati strukturu stanovništva;
- predstaviti Venovim dijagramom sličnosti i razlike urbanog i ruralnog načina života;
- predstaviti grafički privredne grane po sektorima.

Učenici će:

- primijeniti demografske podatke u svakodnevnom životu;
- argumentirano iznosi stav o značaju povezanosti urbanog i ruralnog načina života;
- na osnovu istraživanja izvoditi zaključke o značaju privrede za razvoj BiH.

Geoeкологија

Učenici će:

- imenovati geoeколошке факторе који утичу на географску средину и одрживи развој;

Učenici će:

- posmatrati videozapis i voditi raspravu o istom;
- dati primjere iz različitih regiona, o tome kako ljudske aktivnosti, kao što su izgradnja gradova,

Učenici će:

- poznavati različite pristupe očuvanja geografske sredine.

	- objasniti značaj vode na Zemlji (svjetski okean, vode na kopnu);	industrijskih građevina, prekomjernih ispaša, i prikupljanje drvnog ogreva izaziva promjene u okruženju.	
Sistematizacija	Učenici će: - sistematizirati odlike fizičke i društvene geografije; - imenovati ključne nazive na mapi sveta - kontinenti, okeani, najveći planinski nizovi, prašume i pustinske oblasti ... itd.	Učenici će: - crtati i tumačiti mape, koristiti statistiku, dijagrame, slike, i elektronske poruke kao izvore geografskih informacija.	Učenici će: - dati primjere o tome kako različiti klimatski uslovi, kao što su temperatura i količina padavina, utiču na ljudske aktivnosti različitih zona, naročito poljoprivredu i stambeni život, znat će opisati ljudski život u različitim tipovima okruženja; - uporediti, izvesti zaključke i vrednovati o fizičkoj i društvenoj geografiji.

TREĆA TRIJADA

U nastavi geografije svijet i njegovi regioni i regionalni fenomeni se istražuju. Nastava kod učenika razvija geografski koncept svijeta, i osnovne regionalne koncepte. Cilj nastave geografije je da razvije sposobnost učenika da ispita prirodno, građeno, i socijalno okruženje, i interakciju između ljudi i okruženja (životne sredine), od lokalnog do globalnog nivoa. Nastava vodi učenika da slijedi aktuelna događanja u svijetu, i da procjeni njihov uticaj na prirodu i ljudsku aktivnost.

Nastava geografije obezbjeđuje učenicima kako porast kulturoloških znanja i sposobnosti da razumije raznolikosti ljudskog života i životnih sredina u poboljšanju okoline svijeta. Nastava geografije treba da posluži kao most između - prirodnog i društvenog – naučnog mišljenja. Cilj nastave je da vodi učenike u razmatranju uzročno-posledičnih odnosa prirodnih-nauka, kulture, društvenih, i ekonomskih pojava koje se dešavaju u svijetu. Nastava geografije mora da podržava razvoj učenika kao aktivnog građanina počevši kroz održiv način života.

Cilj

- naučiti da koriste i interpretiraju fizičke i tematske karte (mape) i da koriste druge izvore geografskih informacija, kao što su dijagrami, statistika, literatura, izvori vijesti, elektronske poruke i fotografije, uključujući fotografije iz vazduha i satelitske,
- naučiti da odrede lokaciju regiona i rastojanja između mjesta,
- da shvate efekte planetarnih događaja na Zemlji,
- da shvate uticaj na pejzaž faktora koji preoblikuju površinu Zemlje,
- da shvate interakciju između prirodnih i ljudskih aktivnosti u Bosni i Hercegovini, negdje u Evropi i negdje u svijetu; doći će do saznanja o razlozima koju vode ljudske funkcije za lokaciju,
- učiti da prepoznaju karakteristike različitih kultura i zauzimanje pozitivnog stava prema stranim zemljama, njihovim narodima, kao i predstavnicima različitih kultura,
- doći da znanja i vrijednosti prirodnih i izgrađenih sredina (okruženja) Bosne i Hercegovine, naučit će da doživljavaju svoj regionalni identitet
- znati kako svaki građanin u Bosni i Hercegovini može imati uticaj na planiranje i razvoj sopstvenog životnog okruženja (sredine)
- razumjeti i kritički ocijeniti informativne vijesti o pitanjima kao što su globalno okruženje (životne sredine) i pitanja razvoja, i naučiti da djeluju (ponašaju se) u skladu sa održivim razvojem bitnim za samog sebe.

SEDMI RAZRED

Ishodi

Učenici će:

- opisati geografski položaj i prirodnogeografske odlike Evrope,
- navesti tipove klime i vegetacije u Evropi,
- pokazati na karti granice Evrope, najvažnije planine, nizije, rijeke, jezera, otoke, poluotoke, regije, države i njihove glavne gradove, ljudske djelatnosti (aktivnosti), i kulturne karakteristike,
- posmatrati i pokazati mjesta koja proučavaju na kartama (mapama), atlasima;
- navesti skupine naroda koje naseljavaju Evropu,
- izračunati prosječnu gustinu naseljenosti na osnovu podataka o broju stanovnika i površini,
- razlikovati razvijene od nerazvijenih država Evrope,
- zaključiti da postoji uzročno-posljedična povezanost prirodnogeografskih i društvenogeografskih pojava i procesa,
- znati kako da opišu prirodne uslove i ljudske aktivnosti u različitim regionima Evrope, i da prepoznaju Evropska naučna i kulturološka dobra (bogatstva),
- poredati države Evrope po veličini i privrednoj razvijenosti,
- izdvojiti iz grupe zemalja one koje se nalaze u određenoj regiji,
- izdvojiti iz grupe zemalja one koje nisu članice Evropske unije,
- napisati kraći geografski rad o određenim državama i regijama,
- istražiti geografske karakteristike pojedinih država Evrope,
- opisati svoje šanse u davanju doprinosa unapređenju statusa okoline, znati načine na koje mogu riješiti glavne ekološke i razvojne probleme na Evropskom kontinentu;
- znati koristiti simbole i skale na karti (mapi);
- znati koristiti podatke sa: fizičke karte, tematske karte, fotografija, iz statistike;
- znati koriste različite izvore informacije iz mreže podataka,

- ukratko objasniti šta su glavni globalni ekološki i razvojni problemi; uključujući rastuće snage efekta staklene bašti, oštećenje ozonskog omotača, dezertifikacije, zagađenje životne sredine, rast stanovništva, siromaštvo, i glad,
- povezati državu sa regijom u kojoj se nalazi,
- opisati životne sredine Evropskog Mediterana, probleme i njihove uzroke i iznijeti načine za poboljšanje stanja životne sredine u regionu,
- pokazati na karti najvažnije prirodnogeografske karakteristike, države i regije Evrope,
- uporediti prirodne i društvene uslove dvije ili više država Evrope prema određenim kriterijima
- uporediti klimatske dijagrame i piramidu stanovništva za različite države, i samostalno crtaju klimatski dijagram na osnovu statističkih podataka,

SADRŽAJ I OPERATIVNI CILJEVI PREDMETNOG PROGRAMA

Sadržaj	Odgojno – obrazovni ciljevi		
	Znanja	Sposobnosti	Vrijednosti, stavovi, ponašanja
Evropa	Učenici će:	Učenici će:	Učenici će:
- Opće geografske karakteristike	- odrediti na geografskim kartama položaj Evrope i njene granice prema ostalim kontinentima; - posmatrajući kartu (mapu) Evrope opisati njene osnovne karakteristike: prirodni uslovi, pejzaž, i ljudske aktivnosti; interakcija tih funkcija u različitim regionima Evrope; - povezati uticaj prirodnih faktora na prostorni razmještaj stanovništva; - navesti skupine naroda koje naseljavaju Evropu; - razlikovati razvijene od nerazvijenih država Evrope; - prepoznati Evropska naučna i kulturološka dobra (bogatstva), - opisi prirodne uslove i ljudske aktivnosti u različitim regionima Evrope, - objasniti uzroke postanka i značaja EU;	- analizirati na geografskoj karti prirodnogeografska obilježja Evrope; - povezati značaj geografskog proučavanja Evrope kao dijela svijeta, da bi shvatili interakciju Evrope sa drugim dijelovima svijeta; - istražiti geografske karakteristike pojedinih država Evrope (npr. G7,...); - koristiti tabelarne podatke iz različitih izvora; - izračunati prosječnu gustinu naseljenosti na osnovu podataka o broju stanovnika i površini; - razvrstati države Evrope po stepenu privredne razvijenosti; - izdvojiti iz grupe zemalja one koje se nalaze na određenoj regiji; - izdvojiti iz grupe zemalja one koje nisu članice Evropske unije; - napisati kraći geografski rad o određenim državama i regijama; - interpretirati fizičke karte, tematske karte, fotografije, statistiku, te kako da koriste izvore vijesti i informacije iz mreže podataka; - istražiti glavne ekološke i razvojne probleme u Evropi (uključujući rastuće snage efekta staklene bašti, oštećenje ozonskog omotača, dezertifikacije, zagađenje životne sredine, rast stanovništva, siromaštvo, i glad);	- zaključiti da postoji uzročno-posljedična povezanost prirodnogeografskih i društvenogeografskih pojava i procesa, - posmatrati i pokazati mjesta koja proučavaju na kartama (mapama), atlasima; - koristiti simbole i skale na karti (mapi); - opisati svoje šanse u davanju doprinosa unapređenju statusa okoline, znati načine na koje mogu riješiti glavne ekološke i razvojne probleme na Evropskom kontinentu;

Mediteran/ Sredozemlje

- Učenici će:
- pokazati na karti najvažnije prirodnogeografske karakteristike, države, granice regije;
 - objasniti značaj geografskog položaja, saobraćaja, privrede i turističkog potencijala Mediterana;
 - opisati životne sredine Evropskog Mediterana, probleme i njihove uzroke;
 - povezati državu Bosnu i Hercegovinu i Mediteransku regiju u kojoj se nalazi;

- Učenici će:
- vizualizirati geografske informacije uz pomoć karte (mapa) i crteža;
 - koristiti tekstualne podatke, fotografije, karte, grafikone, tabele, dijagrame za istraživački rad o Mediteranu;

- Učenici će:
- pokazati poštovanje za različite kulture, doprinose civilizacija, običaj i tradicija;
 - iznijeti načine za poboljšanje stanja životne sredine na Mediteranu;

Južna Evropa

- Pirinejski poluotok
- Apeninski poluotok
- Balkanski poluotok

- Učenici će:
- odrediti geografski položaj i smještaj Južne Evrope i njene prirodne odlike,
 - nabrojiti uzročno-posljedične veze nastanka geološke građe i reljefa Južne Evrope (mlade vjenane planine, vulkani, nizije,...);
 - identifikovati kulture i civilizacije koje su ponikle u Južnoj Evropi;
 - prepoznati države Južne Evrope sa izuzetno važnim saobraćajnim i turističkim značajem;
 - poredati države Južne Evrope po veličini i privrednoj razvijenosti;

- Učenici će:
- analizirati uticaj klime na život stanovništva;
 - pokazati na geografskoj karti osnovne oblike reljefa Južne Evrope;
 - koristeći Venov dijagram pronaći slične, različite i zjedničke elemente klime i vegetacije;
 - nacrtati klimatski dijagram na osnovu statističkih podataka;
 - istražiti kulture i civilizacije koje su ponikle u Južnoj Evropi;
 - uporediti prirodne i društvene uslove dvije ili više država Južne Evrope;
 - uporediti klimatske dijagrame i piramidu stanovništva za različite države;
 - predstaviti kartografskim simbolima strukturu stanovništva Južne Evrope prema zadatim karakteristikama;

- Učenici će:
- opisati geografski položaj regije i iznijeti argumentirani stav o istom;
 - vizualizirati geografske informacije uz pomoć karte (mapa) i crteža;
 - pokazuju odgovornost za izvršavanje dobijenih zadataka u grupi ili samostalno;
 - sarađivati sa kolegama u prikupljanju i obradi informacija iz različitih izvora;
 - koristi naučeno znanje za svakodnevni život;
 - iznositi vlastite stavove i pretpostavke posljedica na osnovu istraživanja;
 - kroz projektnu nastavu povezati sadržaje Južne Evrope sa sadržajima iz biologije, hemije, fizike, historija ... o istoj temi;

Zapadna Evropa

- Učenici će:
- odrediti geografski položaj i smještaj Zapadne Evrope i njene prirodne odlike;
 - opisati važnost saobraćajnog povezivanja kopna i otoka (kanal i tunel);
 - objasniti geomorfološke, hidrografske i klimatske karakteristike Zapadne Evrope;
 - identifikovati naučna dostignuća i razvoj Zapadne Evrope;

- Učenici će:
- pokazati na geografskoj karti osnovne oblike reljefa Zapadne Evrope;
 - istražiti kulturne raznolikosti metropola Zapadne Evrope;
 - uporediti prirodne i društvene uslove dvije ili više država Zapadne Evrope;

- Učenici će:
- obrazložiti prednost položaja i prosuditi njegov uticaj na privredni razvoj;
 - opisati geografski položaj regije i iznijeti argumentirani stav o istom;
 - vizualizirati geografske informacije uz pomoć karte (mapa) i crteža;
 - pokazati odgovornost za izvršavanje dobijenih zadataka u grupi ili samostalno;

	- poredati države Zapadne Evrope po veličini i privrednoj razvijenosti; - prepoznati države Zapadne Evrope sa izuzetno važnim industrijskim i naučnim značajem; - opisati osnovne prirodnogeografske i društvenogeografske karakteristike svake od zemalja Zapadne Evrope;	- analizirati dobnu i spolnu piramidu stanovništva Zapadne Evrope; - predstaviti kartografskim simbolima prirodnogeografske i društvenogeografske karakteristike Zapadne Evrope;	- sarađivati sa kolegama u prikupljanju i obradi informacija iz različitih izvora; - koristi naučeno znanje za svakodnevni život; - iznositi vlastite stavove i pretpostavke posljedica na osnovu istraživanja;
Sjeverna Evropa	Učenici će: - odrediti geografski položaj i smještaj Sjeverne Evrope i njene prirodne odlike; - opisati važnost saobraćajnog povezivanja kopna i otoka; - objasniti geomorfološke, hidrografske i klimatske karakteristike Sjeverne Evrope; - identifikovati naučna dostignuća i razvoj Sjeverne Evrope; - poredati države Sjeverne Evrope po veličini i privrednoj razvijenosti; - prepoznati države Sjeverne Evrope sa izuzetno visokim standardom života (povezati socijalne programe sa privrednim i društvenim razvojem zemlje); - objasniti uticaj prirodnih faktora na gustinu naseljenosti Sjeverne Evrope; - opisati osnovne prirodnogeografske i društvenogeografske karakteristike svake od zemalja Sjeverne Evrope;	Učenici će: - pokazati na geografskoj karti osnovne oblike reljefa Sjeverne Evrope; - istražiti uticaj zadnjeg ledenog doba na oblikovanje reljefa Sjeverne Evrope; - predstaviti kartografskim simbolima prirodno geografske i društveno geografske karakteristike Sjeverne Evrope; - tabelarno prikazati strukturu stanovništva; - grafički prikazati jezičke raznolikosti zemalja Sjeverne Evrope; - istražiti specifičnost življenja uz sjevernu polarnicu; - istražiti važnost i uticaj mora na život i privredu Sjeverne Evrope; - uporediti prirodne i društvene uslove dvije ili više država Sjeverne Evrope; - prikupiti materijal i izraditi pano brendiranih kompanija Sjeverne Evrope;	Učenici će: - opisati geografski položaj regije i iznijeti argumentirani stav o istom; - argumentirano iznositi stavove o uticaju socijalnih programa na zaštitu i život čovjeka u zemljama Sjeverne Evrope; - vizualizirati geografske informacije uz pomoć karte (mapa) i crteža; - pokazati odgovornost za izvršavanje dobijenih zadataka u grupi ili samostalno; - sarađivati sa kolegama u prikupljanju i obradi informacija iz različitih izvora; - koristi naučeno znanje za svakodnevni život; - iznositi vlastite stavove i pretpostavke posljedica na osnovu istraživanja;
Srednja Evropa	Učenici će: - odrediti geografski položaj i smještaj Srednje Evrope i njene prirodne odlike; - opisati važnost saobraćajnog povezivanja sa ostalim regijama Evrope; - objasniti značaj Dunava za zemlje kroz koje protiče; - razlikovati narode Srednje Evrope i tipove naselja;	Učenici će: - pokazati na geografskoj karti osnovne oblike reljefa Srednje Evrope; - čitaju tekst ili gledaju film o Dunavu, pokazuje na karti kuda rijeka protiče i zaključuje o značaju Dunava; - predstaviti kartografskim simbolima prirodno geografske i društveno geografske karakteristike	Učenici će: - opisati geografski položaj regije i iznijeti argumentirani stav o istom; - argumentovano diskutovati o ekološkim posljedicama industrijalizacije; - pokazati odgovornost za izvršavanje dobijenih zadataka u grupi ili samostalno; - sarađivati sa kolegama u prikupljanju i obradi informacija iz različitih izvora;

	- upoznati privredne karakteristike; - identifikovati naučna dostignuća i razvoj Srednje Evrope; - poredati države Srednje Evrope po veličini i privrednoj razvijenosti; - objasniti uticaj prirodnih faktora na gustinu naseljenosti Srednje Evrope; - opisati osnovne prirodnogeografske i društvenogeografske karakteristike svake od zemalja Srednje Evrope;	Srednje Evrope; - tabelarno prikazati strukturu stanovništva; - grafički prikazati jezičke raznolikosti zemalja Srednje Evrope; - uporediti prirodne i društvene uslove dvije ili više država Srednje Evrope prema određenim kriterijima; - analizira privrednu kartu i zaključuje o razvoju privrede; - prikupiti, selektirati materijal i izraditi pano brendiranih kompanija Srednje Evrope;	- koristi naučeno znanje za svakodnevni život; - iznositi vlastite stavove i pretpostavke posljedica na osnovu istraživanja;
Istočna Evropa	Učenici će: - odrediti geografski položaj i smještaj Istočne Evrope i njene prirodne odlike; - uočiti kontinentalnost Istočne Evrope; - upoznati karakteristike većih prirodno geografskih cjelina; - objasniti pojmove tundra, tajga, stepa, černoza; - opisati važnost saobraćajnog povezivanja sa ostalim regijama Evrope; - razlikovati narode Istočne Evrope i tipove naselja; - objasniti uticaj prirodnih faktora na gustinu naseljenosti Istočne Evrope; - upoznati privredne karakteristike; - opisati osnovne prirodnogeografske i društvenogeografske karakteristike svake od zemalja Istočne Evrope;	Učenici će: - pokazati na geografskoj karti osnovne oblike reljefa Istočne Evrope; - čitaju tekst ili gledaju film o Volgi, pokazuje na karti kuda rijeka protiče i zaključuje o značaju Volge; - predstaviti kartografskim simbolima prirodno geografske i društveno geografske karakteristike Istočne Evrope; - tabelarno prikazati strukturu stanovništva; - analizira privrednu kartu i zaključuje o razvoju privrede; - prikupiti, selektirati materijal i izraditi pano horizontalne zonalnosti biljnog i životinjskog svijeta Istočne Evrope;	Učenici će: - opisati geografski položaj regije i iznijeti argumentirani stav o istom; - pokazati odgovornost za izvršavanje dobijenih zadataka u grupi ili samostalno; - sarađivati sa kolegama u prikupljanju i obradi informacija iz različitih izvora; - koristi naučeno znanje za svakodnevni život; - iznositi vlastite stavove i pretpostavke posljedica na osnovu istraživanja;
Sistematizacija	- koristiti testove objektivnog tipa	- analizirati rezultate testa	- pokazati interes za nivo znanja i vještina

OSMI RAZRED

Ishodi

Učenici će:

- nabrojati kontinente na Zemlji,
- poredati kontinente po veličini,
- opisati položaj i prirodnogeografske odlike Azije, Afrike, Sjeverne i Južne Amerike, Australije, Okeanije i polarnih oblasti,
- navesti najveće rijeke, planine, nizije, jezera Azije, Afrike, Sjeverne i Južne Amerike i Australije: izdvojiti iz grupe zemalja one koje se nalaze na određenom kontinentu,
- pokazati na karti najvažnije prirodnogeografske karakteristike, države i regije svakog od kontinenata,
- pokazati na karti veće otoke, mora, poluotoke, polarne oblasti Zemlje,
- izračunati prosječnu gustinu naseljenosti na osnovu podataka o broju stanovnika i površini,
- razlikovati razvijene od nerazvijenih država,
- povezati državu i kontinent na kome se nalazi,
- napisati kraći geografski rad o određenim državama, regijama i kontinentima,
- uporediti prirodne uslove dva ili više kontinenata, ljudske djelatnosti (aktivnosti), i kulturne karakteristike (Azija, Afrika, Sjeverna i Južna Amerika, Australija, Okeanija i Evropa),
- zaključiti da postoji uzročno-posljedična povezanost prirodnogeografskih i društvenogeografskih pojava i procesa,
- istražiti geografske karakteristike pojedinih prostora na Zemlji,
- posmatrati i pokazati mjesta koja proučavaju na kartama (mapama), atlasima;
- znati koristiti podatke sa: fizičke karte, tematske karte, fotografija, iz statistike;
- znati koriste različite izvore informacije iz mreže podataka,

SADRŽAJI I OPERATIVNI CILJEVI PREDMETNOG PROGRAMA

Sadržaj	Odgojno – obrazovni ciljevi		
	Znanja	Sposobnosti	Vrijednosti, stavovi, ponašanja
Azija	Učenici će:	Učenici će:	Učenici će:
- Opće geografske karakteristike	- objasniti geografski položaj Azije; - uočiti na karti horizontalnu i vertikalnu razuđenost Azijskog kontineta; - razlikovati klimatske tipove i karakterističan biljni i životinjski svijet; - analizirati bogatstvo voda; - povezati uticaj prirodnih faktora na prostorni razmještaj stanovništva; - navesti skupine naroda koje naseljavaju Aziju; - analizirati uticaj prirodnih bogatstava na privredni razvoj; - objasniti regionalnu podjelu Azije;	- koristeći geografsku kartu svijeta odrediti geografski položaj Azije i uporediti u odnosu na Evropu i ostale kontinente; - pokazati na karti razuđenost obala; - posmatrajući film izvesti zaključke o uslovima života u pojedinim dijelovima Azije; - povezivati prethodna znanja i opisati klimatske tipove; - pokazati na karti oblasti sa rijetkom i gustom riječnom mrežom i otkriti uzroke; - na karti pokazati biljne i životinjske vrste; - pokazati na karti područja različite gustine naseljenosti; - izdvojiti iz grupe zemalja one koje se nalaze na određenoj regiji; - izdvojiti iz grupe zemlje koje se svrstavaju u zemlje "Azijskih tigrova";	- zaključiti da postoji uzročno - posljedična povezanost prirodnogeografskih i društvenogeografskih pojava i procesa, - posmatrati mjesta koja proučavaju na kartama (mapama), atlasima; - koristiti simbole i skale na karti (mapi); - voditi argumentiranu raspravu o ptovanju Marka Pola, Ibn Batute;

		- napisati kraći geografski rad o određenim državama i regijama; - interpretirati fizičke karte, tematske karte, fotografije, statistiku, te kako da koriste izvore vijesti i informacije iz mreže podataka;	
Jugozapadna Azija	Učenici će: - definisati Jugozapadnu Aziju kao regiju; - odrediti njene prirodne odlike; - upoznati karakteristike većih proronodno geografskih cjelina (Mezopotamija, "Plodni polumjesec", pustinje...); - razlikovati narode, jezike i religije Jugozapadne Azije; - objasniti uticaj prirodnih faktora na gustinu naseljenosti Jugozapadne Azije; - nabrojati i pokazati na karti stare gradove-centre kulturnog i historijskog značaja; - upoznati privredne karakteristike Jugozapadne Azije; - nabrojati i pokazati na karti države Jugozapadne Azije; - uporediti i izdvojiti države sa najvećim ekonomskim i političkim uticajem,	Učenici će: - istražiti prirodne resurse (nafta, plin); - napisati kraći geograski rad o određenim državama, - istražiti geografske karakteristike pojedinih prostora na Zemlji, - pokazati na geografskoj karti tri reljefne cjeline i njihove karakteristike; - čitaju tekst ili gledaju film o Bosforu, Dardanelima, Sueckom kanalu, pokazuje na karti gdje se nalazi i izvesti zaključak o geostrateškom značaju istih; - uporediti i izvesti zaključke o privrednim resursima i političkim sukobima na globalnom nivou; - uraditi projekat o starim gradovima -centrima kulturnog i historijskog značaja;	Učenici će: - opisati geografski položaj regije i iznijeti argumentirani stav o istom; - samostalno istražiti značaj starih civilizacija za razvoj nauke i čovječanstva;; - ukratko objasniti i iznijeti svoj stav o uzrocima političke i ekonomske nestabilnosti; - pokazati odgovornost za izvršavanje dobijenih zadataka u grupi ili samostalno; - sarađivati sa kolegama u prikupljanju i obradi informacija iz različitih izvora; - koristi naučeno znanje za svakodnevni život; - iznositi vlastite stavove i pretpostavke posljedica na osnovu istraživanja;
Centralna Azija - Zakavkazje, Srednji Istok	Učenici će: - definisati Centralnu Aziju, Zakavkazje, Srednji Istok kao regiju sa sličnim ili istim prirodnogeografskim i društvenim karakterisitikama; - odrediti njihove prirodne odlike; - upoznati karakteristike većih proronodno geografskih cjelina (Ferganska dolina, Gobi pustinja...); - razlikovati narode, jezike i religije Centralne Azije ; - objasniti uticaj prirodnih faktora na gustinu naseljenosti Centralne Azije; - upoznati privredne karakteristike Centralne Azije; - nabrojati i pokazati na karti države Centralne Azije; - uporediti i izdvojiti države sa najvećim ekonomskim i političkim uticajem,	Učenici će: - istražiti prirodne resurse (nafta, plin); - napisati kraći geograski rad o određenim državama; - istražiti geografske karakteristike pojedinih prostora na Zemlji, - pokazati na geografskoj karti osnovne oblike reljefa Centralne Azije; - čitaju tekst ili gledaju film o Kaspijskom jezeru, pokazuje na karti gdje se nalazi i izvesti zaključak o nastanku i privrednom značaju Kaspijskog jezera; - analizira privrednu kartu i zaključiti o razvoju privrede; - uraditi projekat o kulturno-historijskom nasljeđu Centralne Azije (Samarkand, Perzija...);	Učenici će: - opisati geografski položaj regije i iznijeti argumentirani stav o istom; - samostalno istražiti značaj "puta svile" za čovječanstvo;; - ukratko objasne šta su glavni globalni ekološki i razvojni problemi, rast stanovništva, siromaštvo, i glad, - opisati svoje šanse u davanju doprinosa unapređenju statusa okoline, znati načine na koje mogu riješiti glavne globalne ekološke i razvojne probleme; - pokazati odgovornost za izvršavanje dobijenih zadataka u grupi ili samostalno; - sarađivati sa kolegama u prikupljanju i obradi informacija iz različitih izvora; - koristi naučeno znanje za svakodnevni život; - iznositi vlastite stavove i pretpostavke posljedica na osnovu istraživanja;

Monsunska Azija

- Južna,
- Jugoistočna Azija

Učenici će:

- definisati Monsunsku Aziju, Južnu i Jugoistočnu Aziju, kao regiju sa sličnim ili istim prirodnogeografskim i društvenim karakteristikama;
- odrediti njihove prirodne odlike;
- upoznati karakteristike većih prirodno geografskih cjelina (Indogangeška nizija, Himalaji...);
- razlikovati narode, jezike i religije Monsunske Azije;
- objasniti uticaj društvenih faktora na demografski rast Monsunske Azije;
- upoznati faktore privrednog razvoja Monsunske Azije;
- nabrojati i pokazati na karti države Monsunske Azije;
- uporediti i izdvojiti države sa najvećim ekonomskim i političkim uticajem,
- objasniti nastanak, uticaj i značaj monsuna za život stanovnika regije;
- objasniti međuzavisnost poljoprivrede i tehnologije (ekstenzivna poljoprivreda);
- opisati na odabranom primjeru posljedice različitih vjerskih i socijalnih struktura stanovništva (kaste, hindusi, muslimani);

Istočna Azija

Učenici će:

- objasniti geografski položaj Istočne Azije i njenih reljefnih cjelina (pustinja Gobi, Mongolska visoravan, Tarimska zavala/kotlina, Džungarija, Tibet...);
- prepoznati karakterističan biljni i životinjski svijet Istočne Azije;
- objasniti uzroke i posljedice nejednake gustine naseljenosti stanovništva u Kini i Japanu (Hoangho, Jangcenjang);
- objasniti uzroke i posljedice tipičnog prirodnog priraštaja u Kini (planiranje porodice);
- objasniti probleme poljoprivrede i prehrane stanovništva u Istočnoj Aziji (nomadsko stočarstvo);
- uočiti i razumjeti razvoj ove regije kroz različite historijske epohe (nastanak, razvoj i uticaj kineske i japanske kulture na svjetsku kulturu i civilizaciju);

Učenici će:

- napisati kraći geografski rad o određenim državama;
- pokazati na geografskoj karti osnovne oblike reljefa Monsunske Azije;
- čitaju tekst ili gledaju film o Himalajima, Sveta rijeka i kroz razgovor izvesti zaključak o načinima življenja ljudi na tom podneblju;
- analizira privrednu kartu i zaključiti o razvoju privrede;
- uraditi projekat o kulturno - historijskom naslijeđu Indijskog i Indokineskog poluostrva za svjetsku kulturu i civilizaciju;
- analizirati na određenim primjerima uzroke i posljedice prirodnih katastrofa u Monsunskoj Aziji (vulkani, zemljotres, cunami, poplava);

Učenici će:

- uporediti međusobno velike geografske cjeline u Istočnoj Aziji;
- na karti pronaći države Istočne Azije (Kina, Japan, Mongolija, Sjeverna i Južna Koreja, Tajvan);
- napisati kraći geografski rad o određenim državama;
- čitaju tekst ili gledaju film o Kineskom zidu ili Tibetu ili... i kroz razgovor izvesti zaključak o civilizacijskim vrijednostima;
- analizira privrednu kartu i zaključiti o razvoju privrede;
- uraditi projekat o kulturno - historijskom naslijeđu regije;
- analizirati na određenim primjerima uzroke i posljedice prirodnih katastrofa u Istočnoj Aziji (zemljotres, poplava, vulkani);

Učenici će:

- opisati geografski položaj regije i iznijeti argumentirani stav o istom;
- samostalno istražiti uticaj klimatskih faktora na cjelokupan život;
- pokazati odgovornost za izvršavanje dobijenih zadataka u grupi ili samostalno;
- sarađivati sa kolegama u prikupljanju i obradi informacija iz različitih izvora;
- koristi naučeno znanje za svakodnevni život;
- iznositi vlastite stavove i pretpostavke posljedica na osnovu istraživanja;

Učenici će:

- opisati geografski položaj regije i iznijeti argumentirani stav o istom;
- samostalno istražiti uticaj klimatskih faktora na cjelokupan život;
- pokazati odgovornost za izvršavanje dobijenih zadataka u grupi ili samostalno;
- sarađivati sa kolegama u prikupljanju i obradi informacija iz različitih izvora;
- kroz primjere iznositi svoje stavove o značaju dalekog istoka za svjetsku kulturu i civilizaciju;
- iznositi vlastite stavove i pretpostavke posljedica na osnovu istraživanja;

Afrika

Učenici će:

- objasniti geografski položaj Afrike;
- znati osnovne reljefne karakteristike kontinenta;
- znati osnovne karakteristike biljnog i životinjskog svijeta;
- znati najznačajnije vodene površine (rijeke, jezera, vadi);
- uporediti količinu i raspored padavina sa vegetacijskim pojasevima (sahel, prašuma, savana, oaza);
- opisati uzroke i posljedice različite gustine naseljenosti i neke rasne grupe (Bantu crnci, Sudanski crnci, Bušmani, Hotentoti, Pigmejci, Tuarezi...);
- prepoznati karakteristična naselja i stanovništvo;
- znati izdvojiti regionalne cjeline na osnovu njihovih prirodnih i društvenih karakteristika;
- moći na političkoj karti pokazati države pojedinih regija;

Učenici će:

- porediti geografsku lokaciju Afrike s pozicijom ostalih kontinenata;
- na karti pokazati i imenovati velike prirodnogeografske cjeline Afrike i uporediti ih sa drugima u pogledu geografskog položaja, (Čadska, Kongova zavala/kotlina, Etiopsko-Somalijska visoravan, Jezerska visoravan, Kilimandžaro, Sahara, Kalahari);
- istražiti i uporediti biljni i životinjski svijet prema vertikalnoj i horizontalnoj zonalnosti;
- čitaju tekst ili gledaju film o Nilu i kroz razgovor izvesti zaključak o njegovom značaju za život ljudi nekada i danas;
- označiti bojama stepen turističkog razvoja afričkih zemalja;

Učenici će:

- kroz primjere opisati specifične reljefne, klimatske i biljne specifičnosti Afrike, međusobno ih uporediti i procijeniti mogućnosti za ljudski život u njima (kondenzacija, zenitne padavine, vjetrovi, tropske kišne šume, savana, stepa, pustinja);
- pokazati interes za proizvode po kojima su afričke zemlje prepoznatljive u svijetu;
- iznosi stavove o značaju vakcinisanja i ljekarskog pregleda prije putovanja ;
- pokazati na primjerima prva arheološka istraživanja u Africi;

Sjeverna Afrika

Učenici će:

- odrediti geografski položaj Afričkog sredozemlja i njegov značaj na Mediteranu;
- opisati reljefne, klimatske, hidrografske karakteristike Sjeverne Afrike;
- prepoznati karakterističan biljni i životinjski svijet;
- opisati karakteristike stanovništva u Severnoj Africi (Berberi, Arapi, bijela rasa);
- izdvojiti zemlje Sjeverne Afrike koje posjeduju prirodne resurse (nafta, prirodni gas);

Učenici će:

- na karti imenovati države, koje pripadaju Sjevernoj Africi (afričko Sredozemlje/ Mediteran, atlaske i saharske države, Alžir, Maroko, Tunis, Egipt, Libija, Sudan);
- objasniti efekte poplave Nila tokom historije, procijeniti značaj doline Nil za ekonomski i turistički razvoj Egipta (umjetno navodnjavanje);
- čitaju tekst ili gledaju film o Sueckom kanalu i izvesti zaključak o njegovom saobraćajnom i geostrateškom značaju;
- uz pomoć ekonomske karte i slikovne građe donositi zaključke o uslovima života u Sjevernoj Africi (oaza, pustinja);

Učenici će:

- opisati i procijeniti turističku atraktivnost Sjeverne Afrike (Sahare, egipatske piramide...);
- samostalno istražiti promjene klimatskih faktora i njihov uticaj na cjelokupan život;
- istražiti načine i uslove života nomadskog stanovništva i prezentovati rezultate istraživanja;
- objasniti grafičke prikaze i/ili dijagrame koristeći se izvorima sa interneta; (za reljef, vodu, klimatske promjene, stanovništvo...);
- iznositi svoj stav i pokazati odgovornost za izvršavanje dobijenih zadataka u grupi ili samostalno;
- sarađivati sa kolegama u prikupljanju i obradi informacija iz različitih izvora;
- iznositi vlastite stavove i pretpostavke posljedica na osnovu istraživanja;

Tropska Afrika

- Zapadna,
- Centralna
- Istočna)

Učenici će:

- odrediti geografski položaj Tropske Afrike i njenih subregija;
- opisati prirodne karakteristike tropske Afrike;
- analizirati na osnovu privredne karte stepen privredne razvijenosti; (domaća proizvodnje i plantaška proizvodnja);
- imenovati narode tropske Afrike (strosjedoci i kolonizatori);

Učenici će:

- odrediti i izvesti zaključke o prostornom razmještaju stanovništva na osnovu prirodnih karakteristika tropske Afrike;
- uz pomoć tematskih karata nabrajati prirodne resurse ekonomski rast (sisal, palmino ulje, kafa, šećerna trska, banane, Nigerija, Kongo i Etiopija);
- istražiti koristeći različite izvore karakteristike Kilimandžara i povezati sa životom naroda;
- napraviti i prezentirati pano kroz grupni rad o safari turizmu;

Učenici će:

- argumentirati odnos kolonizatora prema domicilnom stanovništvu kroz privredni razvoj;
- samostalno koristiti tabele, grafikone, dijagrame, tematske karte i na osnovu istih izvoditi zaključke;
- kroz izlaganje svojih stavova pokazati viši nivo razvijenih navika štednje i čuvanja prirodnih resursa;
- samostalno kroz istraživanje vršiti odabir, poređenje i izvođenje zaključka o prirodnim i društvenim odlikama,
- pokazati odgovornost za izvršavanje dobijenih zadataka u grupi ili samostalno;
- sarađivati sa kolegama u prikupljanju i obradi informacija iz različitih izvora;

Južna Afrika

Učenici će:

- odrediti geografski položaj Južne Afrike i njenu saobraćajnu povezanost sa ostatkom svijeta;
- opisati prirodne karakteristike Južne Afrike;
- analizirati faktore, koji su uticali na doseljavanje bijelog stanovništva i stvaranje političkih zajednica (rasne diskriminacije, Buri, aparthejd);
- analizirati na osnovu privredne karte prirodne resurse ekonomskog razvoja;

Učenici će:

- uz pomoć geografske karte definisati položaj Južne Afrike i uporediti sa regijama slične geografske širine sjeverno od ekvatora;
- uz pomoć ekonomskih karti pronaći prirodna bogatstva Južne Afrike i izvesti zaključke o razvoju privrede (država Južna Afrike, Južnoafrička republika);

Učenici će:

- istražiti i povezati historijske i geografske faktore razvoja Južne Afrike (Rt Dobre nade; Bartolomeo Dijaz-Vasco de Gama...);
- samostalno koristiti tabele, grafikone, dijagrame, tematske karte i na osnovu istih izvoditi zaključke;
- pokazati odgovornost za izvršavanje dobijenih zadataka u grupi ili samostalno;

Amerika

Učenici će:

- objasniti geografski položaj;
- opisati značaj otkrića Amerike i razlikovati pojmove prema prirodnoj i društvenoj podjeli: Angloamerika/ Sjeverna, Latinska/ Srednja i Južna Amerika;
- opisati prirodno geografske karakteristike Amerike;
- opisati društvene karakteristike Amerike (najstarije civilizacije, naseljavanje, prostorni razmještaj, migracije do danas)

Učenici će:

- istražiti značaj otkrića Amerike kroz projektnu nastavu (Novi svijet, Kristofer Kolumbo, Amerigo Vespuči, razmjena kultura);
- koristeći slijepu kartu označiti određene karakteristike Američkog kontinenta (reljef, klima, tornada, vegetacija, vode, države...);
- koristeći geografsku kartu pokazati pravce velikih geografskih otkrića (Kolumbo, Magelan...);
- posmatrati filmove i voditi raspravu o "indijancima" i odnosu doseljenika prema njima;

Učenici će:

- razumjeti pojam kolonizacija. (konkviskadori – Pizaro...);
- analizirati i klasifikovati uzroke i posljedice pojave tornada, uragana);
- iznositi kritički stav prema neracionalnom iskorištavanju prirodnih bogatstava (Amazonija...);
- dati primjere i iznositi kritički stav prema negativnom uticaju čovjeka na okolinu (hidrocentrale, neplanska gradnje, navodnjavanje poljoprivrednog zemljišta...);

Angloamerika/ Sjeverna Amerika

Učenici će:

- odrediti i objasniti položaj Sjeverne Amerike, njene prirodne cjeline (Kordiljere, Centralne nizije, Apalači, Priatlantske nizije, Kanadski štit) i države (SAD i Kanada);
- opisati strukturu stanovništva Sjeverne Amerike, prednosti i mane višenacionalnih zajednica (Indijanci, crnci, doseljenici);
- opisati uzroke i posljedice gustine stanovništva;
- prepoznati karakteristična naselja;
- analizirati kako prirodni i društveni faktori utiču na razvoj privrede i razmještaj privrednih djelatnosti;

Učenici će:

- uporediti reljefne karakteristike prirodnih cjelina Sjeverne Amerike (Veliki kanjon),
- uporediti pojas klime i floru Sjeverne Amerike (prerija, prerijska crnica, tornado, sekvoja);
- koristeći slijepu kartu obojiti i unijeti simbole: gustina nasekljenosti, beltovi, najznačajniji prirodni resursi;
- napisati izvješta o Nijagarinom vodopadu, Dolini smrti, kanjon Kolorado, Velika jezera...;
- koristeći slijepu kartu Angloamerike ucrtati konture Saveznih država SAD-a i pokrajina Kanade, metropolitanska područja, industrijska, rudarska i poljoprivredna središta;
- čitaju tekst ili gledaju film o nacionalnom parku Jelouston i procjenju njegov značaj;

Učenici će:

- analizirati uzroke i posljedice različite gustine naseljenosti Sjeverne Amerike,
- ocijeniti značaj klimatskog pojasa i vegetacije za razvoj privrede,;
- prodiskutovati o hidrografskom značaju Amerike;
- uporediti privrednu razvijenost SAD-a i Kanade;
- ocijeniti negativne posljedice intenzivne poljoprivrede i industrije za prirodno okruženje (tehnologija, pesticidi, nafta...);
- voditi debatu o ulozi SAD-a u svijetu danas;

Latinska Amerika

Učenici će:

- objasniti geografski položaj (Srednje i Južne Amerike);
- identifikovati osnovna obilježja prirode (Srednje i Južne Amerike);
- analizirati uzroke i posljedice bezobzirne sječe šuma u Amazonskoj niziji;
- prepoznati karakteristično stanovništvo i naselja (Srednje i Južne Amerike);
- nabrojati važnije poljoprivredne proizvode po kojima su zemlje Srednje Amerike prepoznatljive u svijetu (kafa, banane, krompir, kukuruz...);
- ocijeniti značaj šuma i voda Amazonije;
- opisati značaj Panamskog kanala za svjetski pomorski saobraćaj;
- opisati uzroke i posljedice kolonizacije Latinske Amerike;
- povezati kako prirodni i društveni faktori utiču na razvoj

Učenici će:

- pokazati na političkoj karti države Srednje i Južne Amerike;
- na karti i vizuelnom materijalu nabrajati i opisivati veće prirodne cjeline, upoređivati ih u odnosu na razlike (Veliki i Mali Antili, Bahamska ostrva; Andi, Akonkagva, Gvajansko i Brazilsko visočje, nizije u slivu Amazona, Orinoka, La Plate, Patagonija...);
- na izabranom primjeru vizuelnog materijala razlikuju karakteristične klimatske i biljne pojaseve Latinske Amerike;
- analizirati i ocijeniti uticaj kolonizacije na jezik i govorna područja stanovništva;
- koristeći slijepu kartu Latinske Amerike upisati nazive država i glavnih gradova kao i reljefne cjeline, rijeke, biljne

Učenici će:

- dati primjere značaja Amazonije;
- prepoznati i opisati Ande;
- izraditi geografske zidne novine na temu savremenih problema stanovništva i privrede Latinske Amerike (mestici, mulati);
- poznavati stare civilizacije u Srednjoj Americi;
- prepoznati veliki centar – Meksiko Siti;
- samostalno koristiti tabele, grafikone, dijagrame, tematske karte i na osnovu istih izvoditi zaključke (primjer: razvrstavanje zemalja prema privrednom razvoju, ili prema faktorima razvoja ili neke druge karakteristike...);
- istražiti iz različitih izvora grad La Paz, jezero Titikaka;

	privrede i razmještaj privrednih djelatnosti; - znati osnovne karakteristike biljnog i životinjskog svijeta;	zajednice, industrijska, rudarska i poljoprivredna središta; - kroz projektnu nastavu istražiti značajne arheološke lokalitete (Machu Picchu, Čičen – Itsa ...);	
Australija i Okeanija	Učenici će: - objasniti geografski položaj Australije i Okeanije; - identifikovati osnovna obilježja prirode Australije i Okeanije; - opisati morfološke karakteristike reljefa u Australiji (Koralni otok, atol, laguna, pustinje, Uluru...), - prepoznati karakteristična ostrva Okeanije. - objasniti uzroke za svojevrsan biljni i životinjski svijet Australije (tobolčari, otrovne zmije, "Tasmanijski đavo", krokodili, dingo, ptica emu, eukaliptus); - opisati probleme snabdjevanja vodom u Australiji (arteški bunar); - opisati karakteristike naseljavanje kontinenta (australijski domoroci, prvi evropski doseljenici); - znati karakteristike stanovništva; - prepoznati karakteristična naselja; - navesti privredne odlike;	Učenici će: - na karti odrediti geografski položaj Australije i Okeanije; - uz pomoć karte i slikovnog materijala poredi i povezuje vegetaciju i klimatske tipove; - opisati morfološke karakteristike kontinenta uz pomoć karte i slikovne građe (Srednjoaustralijske nizije, Velike razvodno gorje, Veliki koralni greben.); - uporediti i povezati uticaj Velikih razvodnih planina na klimu i vodu; - na karti odrediti položaj ostrvskih skupina Okeanije, navesti veće grupe i donijeti zaključke o strateškom saobraćajnom značaju Okeanije (Novi Zeland, Mikronezija, Melanezija, Polinezija.); - na privrednoj karti pronaći prirodne resurse na kojima Australija zasniva svoju privredu;	Učenici će: - kroz projektnu nastavu istražiti razvoj stočarstva (ovčarstvo...) i njihovih proizvoda; - istražiti turističke atrakcije Australije i Okeanije (nacionalni parkovi, Veliko koraljni greben, Sidnejska opera, sportska takmičenja u surfanju, Havaji,...); - izraditi geografske zidne novine na temu starosjedilačko stanovništvo Australije i Okeanije (Abiridžini, Maori);
Polarne oblasti	Učenici će: - odrediti i objasniti geografski položaj Arktika i Antarktika (kopneni led, ledena gora, Arktik, Antarktik); - objasniti polarnu klimu; - opisati način života i rada ljudi u polarnim uslovima; - prepoznati karakterističan životinjski svijet;	Učenici će: - uraditi referat o klimatskim i biljnim polarnim oblastima te uslovima života u njima (Eskimi, Laponci, sibirski narod, iglu); - istražiti specifičnost biljnog i životinjskog svijeta;	Učenici će: - istražiti i prezentovati rezultate ekspedicija na Sjeverni i Južni pol, Grenland, Vikinška putovanja i otkrića; - prikupiti informacije o globalnom zagrijavanju, njegovim posljedicama i iste prezentirati;
Sistematizacija	- koristiti testove objektivnog tipa	- analizirati rezultata testa	- pokazati interes za nivoe znanja i vještina

DEVETI RAZRED

Ishodi

Učenici će:

- objasniti položaj Bosne i Hercegovine u novom političkom okruženju,
- objasniti prirodne karakteristike Bosne i Hercegovine,
- pomoću karata i stečenih znanja iz topografije praktično se služe na terenu,
- dovesti u vezu interakciju prirode i ljudskih aktivnosti u različitim regionima Bosne i Hercegovine,
- znati istražiti i opisati uticaj ljudi na izmjenu prirode i da neke od tih promjena mogu imati štetne posljedice;
- analizirati stanovništvo Bosne i Hercegovine i njene manjinske kulture,
- prepoznati karakteristike kultura u Bosni i Hercegovini i okolnim regionima,
- upoznati se sa demografskim problemima BiH,
- opisati i objasniti funkcije naselja Sarajevo, Mostar, Tuzla, Banja Luka, Zenica);
- definisati savremene probleme seoskih i gradskih naselja;
- identifikovati privredne potencijale Bosne i Hercegovine;
- koristeći različite izvore informacija istražiti prirodne i društvene uslove razvoja Bosanskohercegovačke privrede i osnovne probleme njenog razvoja;
- navesti nazive i osnovne karakteristike poljoprivrednih regija;
- navesti energetske potencijale, položaj energetskih objekata, položaj i ležišta rudnika;
- uporediti vrste industrije u Bosni i Hercegovini prije i sada
- klasifikovati prema vrstama sabračaj i odrediti prednosti i nedostatke pojedinih vrsta saobraćaja u odnosu na rentabilnost, brzinu i zagađivanje okoliša;
- istražiti turističke destinacije prema vrstama turizma u Bosni i Hercegovini;
- znati planirati i izvesti manje studijsko istraživanje prirodne i geografske sredine zavičaja,
- postaviti pitanja i predložiti moguća rješenja za određene probleme,
- uporediti i objasniti osnovne prirodne i društvene karaktersitike svake regije;
- na primjeru užeg zavičaja istražiti uzročnike zagađenja i prezentirati rezultate slikovno i tekstualno;

SADRŽAJ I OPERATIVNI CILJEVI PREDMETNOG PROGRAMA

Sadržaj	Odgojno – obrazovni ciljevi		
	Znanja	Sposobnosti	Vrijednosti, stavovi, ponašanja
GEOGRAFSKE KARAKTERISTIKE			
Položaj, granice, površina i prirodna baština	Učenici će: - objasniti geografski položaj Bosne i Hercegovine, granice i površinu; - odrediti položaj Bosne i Hercegovine u okviru Jugosuiistočne Evrope i pokazati na karti susjedne države; - ocjenjuju značaj kulturne i prirodne baštine za Bosnu i Hercegovinu; - analizirati i objasniti pojam nacionalnog parka; - opisati nacionalne parkove Bosne i Hercegovine; - objasniti važnost ekološke ravnoteže;	Učenici će: - uporediti i izvesti zaključke o važnosti geografskog položaja Bosne i Hercegovine za opći razvoj i razvoj privrede (rudarstvo, turizam, energija vode i vjetra, biomasa...); - pokazati na karti prirodne granice (rijeke, planine i more) Bosne i Hercegovine; - koristeći odabrane primjere (Belgija, Holandija, Danska...) izvršiti poređenje sa Bosnom i Hercegovinom na osnovu istražavanja, procjene i izvođenja zaključaka vezano za : površinu teritorije, broj stanovnika, privrednu razvijenost i životni standard;	Učenici će: - na osnovu prirodnih i administrativnih granica izraziti argumentovan stav; - koristeći historijske karte analizirati podatke o teritorijalnom razvoju Bosne i Hercegovine i iste prezentirati; - koristeći različite izvore pronaći najznačajnije arheološke lokalitete na području Bosne i Hercegovine i izvesti zaključke o kontinuitetu naseljenosti prostora Bosne i Hercegovine te porijeklu imena; - kroz projektnu nastavu istražiti kulturnu i prirodnu baštinu Bosne i Hercegovine i njen značaj za razvoj turizma; - organizovati posjetu Zemaljskom muzeju...; - procijeniti odnos čovjeka prema zaštićenim prirodnim objektima;

Prirodne karakteristike: reljef

Učenici će:

- objasniti uticaj ledenog doba na oblikovanje reljefa;
- objasniti nastanak i geološku građu reljefa Bosne i Hercegovine;
- nabrojati vrste stijena na području Bosne i Hercegovine;
- klasifikovati reljef prema tipovima;
- imenovati reljefne cjeline (Peripanonska Bosna, Planinsko - kotlinska Bosna, Jadranska zavala);
- uporediti reljefne cjeline i izvesti zaključak o značaju za geografsko saobraćajni položaj;
- objasniti posebnost reljefnih cjelina i njihov značaj za život;

Učenici će:

- istražiti faktore koji su formirali i mijenjali izgled zemljine površine;
- označiti simbolima na slijepoj karti geološke ere razvoja zemljine kore na prostoru Bosne i Hercegovine;
- čitati i analizirati geografske karte (Krška polja, planine, kotline, visoravni, klisure...);
- čitati tekst ili gledati film o nacionalnim parkovima i vodenom bogatstvu Bosne i Hercegovine i procjenju njihov ekonomski značaj;

Učenici će:

- kroz posjetu Rudarskom Institutu ili Rudarsko geološkom fakultetu posmatrati stijene i voditi intervju sa stručnim osobljem o historiji i ekonomskom značaju istih;
- pokazati interes za istraživanje reljefnih oblika koji su od značaja za poljoprivredu, industriju i turizam Bosne i Hercegovine;
- argumentovano iznositi stavove o značaju ekološkog očuvanja prirodne sredine (erozija tla, klizišta...);

Prirodne karakteristike: klima

Učenici će:

- nabrojati faktore koji utiču na klimu Bosne i Hercegovine;
- imenovati klimatske elemente;
- opisati klimatske tipove i ocijeniti njihov uticaj na život i mogućnost privređivanja;
- uočiti izvore zagađenja vazduha i ponuditi mjere zaštite;

Učenici će:

- koristeći internet istražiti klimatske dijagrame i uporediti klimu Bosne i Hercegovine sa drugim mediteranskim zemljama;
- prikupiti informacije o klimatskim elementima zavičaja i prezentirati iste;
- i stražiti o klimatskim promjenama Bosne i Hercegovine u zadnjih 50 godina;

Učenici će:

- samostalno koristiti tabele, grafikone, dijagrame, i na osnovu istih izvoditi zaključke o klimatskim faktorima (reljef, vjetrovi, padavine, temperatura, insolacija);

Vode

Učenici će:

- klasifikovati vrste i raspored voda u Bosni i Hercegovini;
- odrediti razmještaj kopnenih voda (prirodna i vještačka jezera, rijeke, podzemne vode, močvare) i objasniti njihov značaj za privredu (poljoprivredu, turizam, industrija ...);
- odrediti kojim slivovima pripadaju rijeke Bosne i Hercegovine;

Učenici će:

- pokazati na karti veće vodene tokove;
- istražiti na kojim rijekama su izgrađene hidrocentrale;
- kroz terensku nastavu istražiti uticaj industrijalizacije na živi svijet okoline (npr. vještačke brane, ispusti iz fabrika nus proizvoda, divlja gradnja ...);

Učenici će:

- organizirati zajedničku školsku akciju čišćenja vodenih tokova u svojoj sredini;
- posjetiti vodovod i voditi intervju sa osobljem vezano za probleme lokalne zajednice;
- argumentirano izlagati stavove o potrebi zaštite voda za život;
- argumentirano iznositi važnost kupovine domaćih proizvoda u

	- objasniti nastanak voda u kršu i probleme stanovništva u uslovima bezvodnosti; - analizirati probleme u vezi sa zagađenjem voda i učestvuju u akcijama njihove zaštite, - opisati fizička i hemijska svojstva Jadranskog mora; - imenovati vode koje treba zakonom zaštititi,	- koristeći dijagrame, tablice i druge grafičke priloge prezentirati analizu hidrografske mreže; - istražiti i prezentirati verbalno i grafički rute raftinga, splavarenja, takmičenje kajacima..., - istražiti na interentu poziciju Bosne i Hercegovine prema kvalitetu pitke vode u Evropi; - istražiti uzročnike zagađenja voda i predložiti mjere zaštite;	odnosu na uvozne (voda i svi drugi proizvodi od vode); - izraditi reklamne plakate za pitku vodu Bosne i Hercegovine i postaviti na ulice svog mjesta,
Tlo, biljni i životinjski svijet	Učenici će: - opisati vrste tla; - objasniti na osnovu nadmorske visine i klime floru i faunu Bosne i Hercegovine; - navesti kroz primjere zaštićene biljne i životinjske vrste; - kategorisati šumska područja Bosne i Hercegovine; - istražiti i opisati uticaj ljudi na izmjenu prirode i da neke od tih promjena mogu imati štetne posljedice; - ocijeniti koji su prirodni resursi ograničeni, a koji neobnovljivi;	Učenici će: - kroz terensku nastavu uzeti uzorke tla i istražiti njihove osnovne karakteristike; - kroz terenski rad posmatrati i istražiti šume u svom kraju, porikupiti određene uzorke, izraditi odjeljenske zbirke, albume, panoe; - istražiti floru i faunu Bosne i Hercegovine i uraditi vegetacijsku kartu; - kroz projektnu nastavu dati kritički osvrt prema tehnološkom razvoju, nekontrolisanoj sječi šuma, šumskim požarima; - na fotografijama i filmu prepoznati tipične predstavnike biljnih i životinjskih zajednica na prostoru Bosne i Hercegovine;	Učenici će: - vrednovati značaj zemljišta za poljoprivredu; - učestvovati u akcijama zaštite životne sredine, - zastupa važnost ekološke ravnoteže; - koristeći različite resurse odrediti turistički značaj biljnog i životinjskog svijeta (divlji konji, Perućica, tornjak, alpski triton, čovječija ribica, tetrijeb gluhan, bosanski ljiljan...);
Stanovništvo	Učenici će: - objasniti elemente i različite strukture stanovništva; - objasniti razloge migracija, nekad i sad; - objasniti glavne demografske probleme.	Učenici će: - istražiti uticaj prirodnih i društvenih faktora na razvoj i razmještaj stanovništva; - koristeći demografske podatke Zavoda za statistiku izračunati stopu prirodnog priraštaja;	Učenici će: - zastupa važnost praćenja analize demografskih podataka za ekonomski razvoj države; - argumentirano iznositi stav o potrebi obnove stanovništva; - organizirati i sprovesti anketu među mladima o razlozima kasnijeg stupanja u brak;

		- koristeći dijagrame kretanja broja stanovnika od prvog do posljednjeg popisa izvodi zaključak o promjenama broja stanovnika;	- prezentirati rezultate ankete i na osnovu razgovora donijeti zaključke o istom; - napisati mjere o pronatalitetnoj politici kroz projekt građanin;
Naselja	Učenici će: - objasniti razlike naselja u odnosu na tipove i funkcije; - opisati i objasniti funkcije naselja Sarajevo, Mostar, Tuzla, Banja Luka, Zenica); - definisati savremene probleme seoskih i gradskih naselja;	Učenici će: - istražiti uticaj prirodnih i društvenih faktora na razvoj i razmještaj naselja; - koristeći svoje fotografije i filmove kategorisati naselja u Bosni i Hercegovini i objasniti tipove seoskih i gradskih naselja; - sakupiti različite materijale (tekstualne i slikovne) i izraditi zidne novine, pano, ili fotoalbum na temu "Naselja Bosne i Hercegovine";	Učenici će: - koristeći internet preuzeti plan grada i koristiti na stručnoj ekskurziji za orijentaciju u prostoru; - istražiti i izraditi od različitih materijala (tekstualne i slikovne) referat, pano, fotoalbum, power-point prezentacija na temu "Moje mjesto";
Privreda	Učenici će: - identifikovati privredne potencijale Bosne i Hercegovine; - navesti nazive i osnovne karakteristike poljoprivrednih regija; - navesti energetske potencijale, položaj energetskih objekata, položaj i ležišta rudnika; - uporediti vrste industrije u Bosni i Hercegovini prije i sada; - odrediti položaj važnijih industrijskih objekata; - ocijeniti važnost turizma u privredi Bosne i Hercegovine; - objasniti važnost trgovine za privredni razvoj; - odrediti važne saobraćajne pravce i veze sa susjednim državama;	Učenici će: - istražiti privredne potencijale Bosne i Hercegovine u odnosu na druge države susjedne ili EU;; - locirati na karti poljoprivredne regije; - koristeći različite izvore informacija istražiti prirodne i društvene uslove razvoja Bosanskohercegovačke poljoprivrede i osnovne probleme njenog razvoja; - koristeći privrednu kartu Bosne i Hercegovine iz atlasa na slijepoj karti locirati: glavna rudno mineralna bogatstva, poljoprivredne kulture, turističke lokalitete...; - kroz terenski rad istražiti i izraditi privrednu kartu užeg zavičaja; - klasifikovati prema vrstama saobraćaj i odrediti prednosti i nedostatke pojedinih vrsta saobraćaja u odnosu na rentabilnost, brzinu i zagađivanje okoliša;; - istražiti turističke destinacije prema vrstama turizma u Bosni i Hercegovini;	Učenici će: - voditi razgovor o poljoprivrednim i turističkim potencijalima Bosne i Hercegovine poredeći sa drugim susjednim zemljama; - izvršiti istraživanje školske kuhinje i zastupljenost domaćih proizvoda u kuhinji; - zastupaju stav o korištenju domaćih poljoprivrednih proizvoda u i izvan škole (plakati, brošure, ankete...); - istražiti i prezentirati historijski razvoj rudarstva u Bosni i Hercegovini; - izraditi nacionalni jelovnik; - istražiti i prezentirati historijski razvoj saobraćaja u odnosu na razvoj privrede Bosne i Hercegovine; - samostalno odabrati turističku destinaciju i izračunati koliko je potrebno sredstva za realizaciju putovanja;

Regionalna podjela Bosne i Hercegovine	Učenici će:	- istražiti koji se artikli najviše uvoze i izvoze iz Bosne i Hercegovine i izvesti zaključke o istom;	Učenici će:
	- nabrojati geografske regije Bosne i Hercegovine; - uporediti i objasniti osnovne prirodne i društvene karaktersitike svake regije;	- pokazati na karti geografske regije Bosne i Hercegovine; - analizirati tematske karte i grafikone, voditi diskusiju o mogućnostima razvoja regija i plenarno izvesti rang stepena razvijenosti;	Učenici će: - gledati dokumentarne filmove i voditi razgovor o uslovima života u različitim regijama Bosne i Hercegovine (Posavina- visoki krš, Planinsko kotlinski, Niska hercegovina...); - kroz organizovanu ekskurziju prikupljati brošure, fotografije i dr. slikovne i tekstualne materijale iz Bosne i Hercegovine i panoima prezentirati različite regije;
Geografski aspekt zaštite životne sredine	Učenici će:	Učenici će:	Učenici će:
	- nabrojati ugrožene elemente životne sredine (voda, tlo, vazduh); - nabrojati najveće zagađivače životne sredine; - navesti metode i zaštitu životne sredine; - objasniti fenomen 'staklene bašte';	- kroz projektanu nastavu kroz interdisciplinarnan pristup sa sadržajima iz biologije, hemije i fizike izučavati elemente ugroženosti geografske sredine; - na primjeru užeg zavičaja istražiti uzročnike zagađenja i prezentirati rezultate slikovno i tekstualno;	- pratiti upute zadate od strane nastavnike; - ispuniti date obaveze; - iznositi kritički stav argumentirano; - pomagati kolegama prilikom istraživanja; - organizirati akciju prikupljanja sekundarnih sirovina ;
Sistematizacija	- koristiti testove objektivnog tipa	- analizirati rezultata testa	- pokazati interes za nivoe znanja i vještina

Didaktičko-metodičke napomene

Operativni ciljevi nastave su dati tabelarno i razvrstani su po sadržajima. Ostvarujemo ih kroz aktivnosti učenika. Aktivnosti mogu istovremeno ostvariti više ciljeva, a isto tako jedan cilj se može ostvariti preko više različitih aktivnosti.

Sloboda i kreativnost nastavnika ispoljavaće se kroz samostalno planiranje i određivanje tipova časova, izbor nastavnih metoda i oblika rada, raspored nastavnih sadržaja, izbor nastavnih sredstava i aktivnosti za svaku nastavnu temu. Primjeri aktivnosti su samo predloženi i nastavnik može upotrijebiti i druge načine za ostvarivanje ciljeva. Prilikom planiranja nastavnog sadržaja, nastavnik treba da vodi računa o sposobnostima i uzrastu učenika, njegovim potrebama i interesovanjima, uslovima i nastavnim sredstvima kojima škola raspolaže.

Nastavnicima se preporučuje da u okviru svake tematske cjeline obrade i odgovarajuće sadržaje iz neposredne okoline, vodeći računa o usklađenosti sadržaja, a kako bi učenici mogli praviti poređenja određenih nastavnih sadržaja sa njima poznatim i bliskim sadržajima iz neposrednog okruženja.

Nastava geografije omogućava aktueliziranje i upotrebu raznovrsnih metoda i oblika učenja. Nastavnici treba najviše da koriste oblike i metode rada koje aktiviraju učenike. Frontalni oblik rada se može izbjeći na nekoliko načina: radeći u parovima ili u grupama, poučavanje u obliku igranja uloga ili simulacija, i uz pomoć projektnog rada. Učenici treba da pripreme kraće referate odnosno izvještaje, zidne novine, plakate, brošure o aktuelnoj temi. Prate politička i ekonomska kretanja u medijima i redovno izvještavaju o istom u primjerenim pogodnostima. Tako praćenje i komentarisanje vremena i drugih prirodnih događaja može se vršiti na isti način. Posebna pažnja je na praćenje izuzetnih prirodnih događaja, koji su često karakter prirodnih katastrofa. U takvim slučajevima, korisno je razgovarati sa učenicima o tome.

U nastavi geografije se upoznajemo sa mnoštvom geografskih informacija, pojmova, naziva, statističkih podataka. Geografski inventar, koji je bez sumnje važan element geografske nastave, je za memorisanje uvijek obimno. Umjesto pamćenja faktografije potrebnije je razvijati sposobnosti da lakše i brže dobiju geografske informacije kroz njihovo korištenje i obradu. Posebno je korisno, dakle, razvijati geografske vještine za primjenu, analizu i zaključivanje na osnovu vizuelnog i statističkog materijala (karte, grafikoni, tabele, slike i fotografije). Učenici bi stoga trebali da imaju na redovnim časovima mogućnosti česte upotrebe i utvrđivanja putem navedenog materijala. Učenike podsticati da samostalno, kreiraju pomoću upotrebe najrazličitije dostupne literature (referati, zidne novine, plakati ...). Nastavnici treba da koriste metode i aktivnosti koje podstiču i razvijaju sposobnosti klasifikacije i sistematizacije, izdvajanje bitnog od nebitnog, kao i uočavanje važnih podataka i činjenica.

Kako bi se ostvario kvalitet i trajnost stečenih znanja, neophodno je ostvariti korelaciju među različitim nastavnim predmetima. Sama priroda geografije, kao nauke koja predstavlja sintezu i sponu između prirodnih i društvenih nauka, pa samim tim i nauke koja podrazumijeva i korištenje dostignuća drugih nauka, predstavlja idealan model za usvajanje sistema pojmova, što je jedan od osnovnih ciljeva učenja uopšte.

Ne postoji samo jedan 'model' dobrog časa, ali postoje zahtjevi koje treba uvažavati da bi čas bio dobar. Prilikom planiranja časa, nastavnik treba da ima na umu cilj tj. šta treba postići časom, koji je najbolji način da se on postigne i kojim sredstvima se raspolaže. Učenici treba da u najvećoj mogućoj mjeri učestvuju u svakoj fazi nastave, treba im dati mogućnost da postavljaju pitanja i tragaju za odgovorima, da rade u grupama i istražuju.

Zbog prirode predmeta, nastavnik treba da se oslanja i na materijal koji učenici kontinuirano prikupljaju, pa se preporučuje da taj materijal nastavnik čuva i izlaže na sistematski način, na vidnom mjestu u učionici, što je dodatno motivaciono sredstvo za učenike, a naročito je korisno pri sistematizaciji gradiva. Takođe, odabrani materijal se može koristiti i za dizajniranje kabineta.

Metod rada s kartama treba da zauzima značajno mjesto u nastavi, jer se karta ne usvaja odjednom. Rad s kartama učenici treba da savladaju postepeno, pomoću planskog i strpljivog rada nastavnika. Najprihvatljiviji i najadekvatniji način rada s kartama je početi od predstava i pojmova u prostoru, njegovom predstavljanju, orijentaciji, pa tek onda preći na složenije zadatke.

Jednako je važan razvoj kako geografskog tako i kritičkog mišljenja, i to pomoću problemskog pristupa. Učenike suočavati, ukoliko je moguće, s vlastitim aktuelnim ekološkim i drugim problemima kroz studije primjera. Na primjerima iz Bosne i Hercegovine pokušati sadržaje uvijek konkretizirati. Za to je najbolji indirektan način da se nauči i utvrdi pojam. Za uspješno problemsko poučavanje nisu dovoljni primjeri iz udžbenika, već se moraju uzeti iz svakodnevnog života, iz odgovarajuće i relevantne literature ili iz savremenih medija.

Za učenike je moguće organizovati različite oblike kooperativnog učenja, projektnog rada. Time razvijamo prije svega saradnju među učenicima.

Jedna od mogućnosti, prije svega pri utvrđivanju gradiva, je argumentovana diskusija. Diskusija i njen sadržaj se unaprijed najavi, za koju se učenici pripremaju i u njoj ravnopravno sudjeluju. Nije neophodno, da diskusiju vodi nastavnik, može je voditi i učenik. Gradivo, koje se daje za pripremu diskusije, mora biti lako dostupno, posebno ako to zahtjeva njegovo predznanje od svih učenika. Argumentovana diskusija može se vezati za ekološke probleme.

Izbor nastavnih metoda i oblika se prepušta nastavniku; može ih kombinovati. Iako propisane oblike i metode treba koristi promišljeno. Radi zanimljivosti i efikasnosti geografske nastave, preporučuju se različiti načini motivacije u toku cjelokupne nastave. Za učenike je motivacija kada mogu da učestvuju u planiranju nastave.

Veoma je važna upotreba savremenog audio-vizuelnog materijala: video snimaka, filmova, pisanih dokumenata, statistike, priča, muzike itd. koje pomažu učeniku da formira slike o životu ljudi na planeti Zemlji. Zato je važno da učenik nauči da samostalno traži, procjenjuje, prilagođava i koristi informaciju. Sve audio-vizuelne materijale je moguće koristiti u uvodnom dijelu, u razradi ili nekom drugom koraku učenja. Video također može biti uvod u diskusiju.

Poseban značaj za nastavu geografije ima primjena kompjuterske tehnologije. Preporučuje se upotreba kompjutera sa LCD projektorom i dostupnost kompjuterskih programa za prikazivanje i obradu statističkih materijala, tematskih karata. Veoma su pogodni za korištenje raznovrsni geografski sadržaji na DVD-u i Internetu.

U nastavi geografije posebnu pažnju treba posvetiti terenskom radu i ekskurzijama, posjetama različitim specijalizovanim institucijama, izletima, što omogućava učenicima sticanje znanja, vještina i vrijednosti o osnovnim lokacijama u blizoj ili daljoj okolini škole. To su prilike koje omogućavaju učenicima da najlakše

povežu teoriju sa praksom, spoznaju i prepoznaju uzročno-posljedične veze između procesa i pojava u prirodnom i društvenom okruženju. Terenski rad je oblik nastave u kome se učenici uvježbaju primjeni jednostavnih istraživačkih metoda, kao što su posmatranje, orijentacija, mapiranje, mjerenje, razvrstavanje, poređenje, analiziranje, sintetiziranje i izvještavanje. Nastavnik organizira tokom redovnih časova pogodne lokacije u blizini škola, koji tako stiču status "geografske laboratorije". Ostale mogućnosti za terenski rad su prirodnjački dani, ekološki dani, akcije gorana, rad na projektima, geografski i interdisciplinarni izleti i ekskurzije u bosanskohercegovačkim krajevima.

Geografske ekskurzije mogu biti kraće i usmjerene na domaći region. Učenici će dobiti određene geografske pojmove i učiti o pojavama i procesima. Cjelodnevni izlet treba da bude interdisciplinaran, usmjereni na spoznavanje prirodnogeografskih elemenata Bosne i Hercegovine. Svake godine treba planirati ekskurziju u barem jedan geografski region, tako da za četiri godine, učenici nauče tipične elemente sva četiri regiona.

Pravce ekskurzije planiraju i realizuju nastavnici geografije zajedno sa nastavnicima drugih predmeta (historije, biologije, hemije, fizike, tehničkog odgoja itd.). Nastavnici zajednički usklađuju ciljeve, sadržaje i putanje ekskurzije. Svaki nastavnik treba da pripremi prigodan tekst koji će prezentovati na određenim lokalitetima.

Program ekskurzije sastavni je dio godišnjeg plana rada škole, za njegov kvalitet sprovođenja odgovorni su svi nastavnici.

Na ekskurziji u bosanskohercegovačkom krajoliku učenici razvijaju prostornu vizuelizaciju, utvrđuju geografske pojmove tako, da iz blizine posmatraju i proučavaju krajolik. Nakon upoznavanja i doživljavanja ljepota našeg prirodnog i kulturnog nasljeđa i u susretu sa ljudima razvijaju ljubav prema domovini i svijest o pripadnosti našem narodu.

Nastavnik geografije prije odlaska na ekskurziju dobro pripremi učenike. Upoznaje ih sa ciljevima i pravcima ekskurzije. Učenicima podijeli zaduženja, koja uključuju pripremni rad kroz literaturu, izveštavanja u autobusu, anketiranje mještana u nekim odabranim lokacijama, prikupljanje uzoraka stijena, fotografisanje lokaliteta itd.

Spoznajne ciljeve nastave na terenu nastavnik najbolje realizuje metodom rada sa kartom (orijentacija, nadzor i označavanje puta na karti), vođenim posmatranjem na odabranim lokacijama, gdje učenici ispunjavaju zadatke s radnog lista. Radne listove sa ekskurzije učenici zatim skupljaju u posebnu mapu. Nakon povratka nastavnik provjerava, u kojoj mjeri su ostvareni ciljevi ekskurzije, i na osnovu postavljenih kriterija daje ocjenu.

Sakupljeni radovi iz mapa se selktuju i izrade se školske zidne novine i video prezentacije za upoznavanje ostalih učenika škole o naučenom na ekskurziji. Isti rezultati se trebaju prezentirati i na roditeljskim sastancima.

Ciljevi koji se planiraju realizovati na terenu ili posjeti odgovarajućoj instituciji ne mogu se realizovati u vremenu trajanja jednog školskog časa. Njihovu realizaciju treba planirati prilikom organizovanja jednodnevnih školskih izleta, škole u prirodi, organizovanih posjeta i sl. i u saradnji sa srodnim predmetima i stručnim aktivima. Rad na terenu u trajanju od jednog školskog časa treba realizovati u neposrednom okruženju ili u dvorištu škole.

Nastavnicima se preporučuje orijentacioni broj časova po nastavnim temama, kao i sadržajima koje treba obraditi (na osnovu ličnog iskustva i slobode u određivanju broja časova).

Prilikom izvođenja nastavnog plana, obavezno je izvesti najmanje jednu cjelodnevnu ekskurziju u toku školske godine, dok terenske vježbe treba izvoditi što je moguće češće u toku školske godine.

Ekskurzije mogu imati geografski sadržaj ili interdisciplinarni, pokrivajući sve prirodne jedinice o Bosni i Hercegovini. U program ekskurzije treba da budu na prikladan način uključen i rad na terenu koristeći različite metode i neposredno posmatranje. Kraći terenski rad s upotrebom pojedinačnog metoda i direktnog posmatranja treba da se izvede u lakše dostupnom prirodnom okruženju, ali i u naselju. Ekskurzije i terenski rad su veoma pogodan oblik za uvođenje najrazličitijih vještina koje su nužne za spoznavanje vrijednosti i problema našeg okruženja.

U nastavi geografije ekološka nota treba da bude što češće prisutna. Preporučujemo da se ukaže na međuzavisnost čovjeka i prirode, kao i neophodnost odgovornog korišćenja prirodnih bogatstava. Imajući u vidu narušavanje ravnoteže u prirodnoj sredini, potrebno je insistirati na prevenciji i zaštiti.

U udžbenicima postoje sadržaji koji nisu obuhvaćeni ciljevima predmetnog programa. Prioritet nastavnika je realizacija ciljeva koji su dati u predmetnom programu, a ne realizacija cjelokupnog sadržaja udžbenika.

S obzirom na to da se kontinenti izučavaju kao cjelina, prilikom obrade njihovih regija nije potrebno ponavljati sadržaje, akcenat staviti samo na njihove specifičnosti po kojima su prepoznatljive u svijetu.

U školama u kojima nedostaju savremena nastavna sredstva nastavnik treba da planira aktivnosti u skladu sa

moogućnostima škole.

Način provjeravanja znanja

Provjeravanje i ocjenjivanje znanja je najvažnija i najosjetljivija faza odgojno-obrazovnog rada. To zahtjeva veliko znanje; ne samo iz struke, već prije svega iz didaktike i psihologije. Sadržaj i način provjeravanja i ocjenjivanja uticat će na ono što će učenici učiti, kako i sa kojim entuzijazmom će učiti. Od nastavnikovog vrednovanja znanja učenika zavisi hoće li znanje ostati na nivou reprodukcije ili će učenici učiti sa razumijevanjem i znanje upotrebljavati u školi i u svakodnevnom životu. Pri provjeravanju i ocjenjivanju nastavnik dobija povratnu informaciju o vrijednostima i stavovima učenika (odnos prema životnoj sredini, toleranciji i poštovanju različitosti) i utiče na njih. Provjeravanje znanja učenika je za nastavnika barometar njegove uspješnosti u nastavi.

Zato nastavnik mora obratiti veliku pažnju na provjeravanje i ocjenjivanje znanja i dobro poznavati propise iz ove oblasti. Napominjemo veliki značaj provjeravanja znanja, premda nastavnikovo znanje učenici također ocjenjuju. Kvalitet provjere i ocjenjivanja znanja biće na najvišem kvalitativnom nivou uz poštovanje stručnih didaktičkih principa pri provjeravanju i ocjenjivanju znanja, kao što su upotreba različitih načina i oblika, uzimajući u obzir specifičnosti individualnosti učenika, dosljednost, objektivnost, strpljenje, planiranje i javnost ocjenjivanja.

Uloga nastavnika kao procjenjivača, evaluatora u nastavnom procesu je veoma važna, a ona između ostalog obuhvata:

- ocjenjivanje i sve vrste intervencija koje daju povratnu informaciju o uspješnosti procesa učenja;
- primjenu različitih oblika ocjenjivanja i provjeravanja znanja;
- sve vrste verbalnih i neverbalnih odobravanja ili neodobravanja učeničkog rada od strane nastavnika;
- analiziranje individualnog postignuća učenika u odnosu na njegove sposobnosti, radne navike, motivaciju...

Prilikom provjeravanja i ocjenjivanja znanja (usmenog i pismenog) nastavnici treba da uzmu u obzir ciljeve: znanje, razumijevanje, analizu, sintezu, upotrebu, vrednovanje/evaluaciju.

Za razvijanje ličnog odnosa prema problemu je također važno uzeti u obzir afektivne ciljeve. Geografska nastava treba da bude usmjerena na razmišljanje o načinu rješavanja problema, osposobljavanje za vlastito određivanje i odlučivanje o problemima. Cilj je razvijanje interesa i sposobnosti učenika.

Ukoliko nastavnik dobro postavi tri osnovne pedagoške funkcije ocjenjivanja: informativnu, evaluativnu i instruktivnu, razvije se još dvije veoma važne psihološke funkcije: motivaciona i razvojna. Dakle, ocjenjivanje ne smije da se vezuje samo za utvrđivanje konačnih ocjena, nego se više koristi kao sredstvo praćenja toka nastavnog procesa. Ocjenjivanje treba bazirati na definisanim standardima znanja.

Pisani ispiti se obavljaju najčešće sa objektivnim testovima koji pokrivaju sve nivoe složenosti. Učenici treba da budu unaprijed upoznati sa kriterijumima usmenog ili pismenog ocjenjivanja. Prilikom praćenja i ocjenjivanja učenikovog rada obavezno uzeti u obzir i rad na terenu, vježbe, izradu izvještaja, dokumenata, izlaganje seminarских radova, zbirki itd. koji čine sastavni dio portfolija učenika. Nastavnik ne procjenjuje samo formalna znanja nego i stepen angažovanja, motivacije, oblike učešća, saradnju, snalaženje u grupnom rješavanju zadataka, rezultate grupnog oblika rada itd.

Nastavnici geografije treba da odlučuju o različitim načinima provjeravanja i ocjenjivanja znanja, pri čemu treba uzeti u obzir specifične sposobnosti pojedinih učenika. Prilikom provjere znanja učenicima treba omogućiti korištenje odgovarajućih pomagala (različite vrste karata, slikovni materijal, grafičke prikaze ...) kako bi najlkaše pokazali svoje znanje. Samo smisljeno, u pogledu funkcionalne vrijednosti i krajnje promišljenosti, možemo pri ocjenjivanju znanja koristiti i slijepe karte.

Profil i stručna sprema nastavnika

Nastavu predmeta geografija/zemljopis mogu izvoditi lica koja su završila:

- Nastavnički fakultet/ pedagošku akademiju, odsjek za geografiju/zemljopis, sa završenim četverogodišnjim dodiplomskim studijem (VII stepen stručne spreme) i stečenim stručnim zvanjem profesor geografije/zemljopisa ili drugim stručnim zvanjem gdje je geografija/zemljopis, glavni ili ravnopravni predmet u dvopredmetnoj grupi;
- Nastavnički fakultet/ pedagošku akademiju, odsjek za geografiju/zemljopis, sa završenim prvim ciklusom visokog obrazovanja dodiplomskog studija u četverogodišnjem trajanju (240 ECTS) i stečenim stručnim zvanjem bachelor geografije/zemljopisa ili drugim stručnim zvanjem gdje je geografija/zemljopis glavni ili ravnopravni predmet u dvopredmetnoj grupi ili ekvivalent;
- Nastavnički fakultet/ pedagošku akademiju, odsjek za geografiju/zemljopis, sa završenim prvim ciklusom visokog obrazovanja dodiplomskog studija u trogodišnjem trajanju (180 ECTS) i stečenim stručnim zvanjem bachelor geografije/zemljopisa ili drugim stručnim zvanjem gdje je geografija/zemljopis, glavni ili ravnopravni predmet u dvopredmetnoj grupi ili ekvivalent;
- Nastavnički fakultet/ pedagošku akademiju, odsjek za geografiju/zemljopis, sa završenim dvogodišnjim dodiplomskim studijem (VI stepen stručne spreme) i stečenim stručnim zvanjem nastavnik geografije/zemljopisa ili drugim stručnim zvanjem gdje je geografija/zemljopis glavni ili ravnopravni predmet u dvopredmetnoj grupi.

3. HISTORIJA/POVIJEST

Uloga, značaj, cilj

Historija je društvena nauka. Prvi put pojavljuje se u V stoljeću p.n.e. kod grčkog pisca Herodota. Ime joj je od grčke riječi *historija* koja u prijevodu znači učenje ili pripovijedanje. Cilj joj je upoznavanje razvoja ljudskog društva na općem, regionalnom i lokalnom nivou u okvirima spoznaje tokova i razvoja kroz koje je prolazilo čovječanstvo u različitim epohama. Da bi bila što objektivnija, sva dešavanja posmatra u vremenu i prostoru. Zato se može i kazati da cijeli svijet ima svoju historiju.

Izučavanjem historije učenici treba da se upoznaju sa razvojem ljudskog društva u općim, evropskim i bosanskohercegovačkim okvirima kroz sve epohe kojima je prolazilo. Posebno treba voditi računa da učenici steknu pravilnu predstavu o historiji kao nauci i nastavnom predmetu. Također treba da sagledaju politički, društveni, ekonomski i obrazovno-kulturni razvoj čovječanstva u svim historijskim periodima i da shvate njihova glavna obilježja. Da bi u tome uspjeli, potrebno je da steknu predstavu i o Bosni i Hercegovini kao integralnom dijelu evropske i svjetske zajednice. Proučavanjem historije učenici treba da razviju spoznaju i o okruženju u kome žive te da shvate razvijanje savremenog društva i njegove historijske uslovljenosti. Historija kod učenika treba razviti duh tolerancije i demokratskog prava na različitost mišljenja, kao i težnje da se na osnovu dostupnih činjenica dođe do objektivne prestave o prošlosti. Da bi to postigao, potrebno je učenika osposobiti za samostalno korištenje historijskih izvora, zasnovanih na naučno-historijskim činjenicama.

Historija kao predmet olakšava učeniku da stekne više znanja u ovladavanju gradiva i iz jezika, književnosti, geografije, likovne i muzičke kulture i drugih nastavnih predmeta koji su zastupljeni u osnovnoj školi. Ta multidisciplinarnost još više obogaćuje učenikovo znanje u prihvatanju historije kao predmeta koji je ustoličeno cijenjen kao ozbiljna naučna oblast i zahvaljujući kome imamo realnu predstavu o svojoj i prošlosti naših naroda, susjednih zemalja i cijelog čovječanstva. Što se historija više uči to se i više zna, a time ima i manje predrasuda jer je cijeli univerzum povezan brojnim vidljivim i nevidljivim historijskim nitima. Zato je historija kao predmet u svim vremenima i sredinama nezaobilazna i kao nauka i kao predmet u školi.

Historija nastavlja da proučava sadržaje društva iz V razreda u VI razredu i zastupljena je sa 1 časom sedmično, a u VII, VIII i IX razredu sa 2 časa sedmično.

DRUGA TRIJADA **ŠESTI RAZRED**

Ishodi učenja

Navedeni očekivani ishodi predstavljaju globalnu viziju postignuća i ne sprječavaju druge pozitivne ishode koje nastavnici svojim kreativnim radom mogu ostvariti:

- razlikovati vrste historijskih izvora i njihovu podjelu,
- imenovati i razlikovati osnovne vremenske odrednice: decenija, stoljeće i milenij,
- imenovati prahistorijske i historijske periode i znati njihov redoslijed,
- znati i razumjeti uzroke i posljedice važnih prekretnica u prahistoriji i historiji
- razumiju kako se razvilo vjerovanje ljudi kamenog doba.
- znaju u šta su vjerovali ljudi kamenog doba, šta je animizam, totemizam.
- razumiju kako je upotreba metala uticala na način života i promjenu odnosa među ljudima,
- analizirati život ljudi prahistorijskog doba na tlu današnje Bosne i Hercegovine,
- analizirati historijske informacije date u formi slike i historijske karte,
- znati koje su najstarije države nastale na tlu Azije i Afrike,
- analizirati držano uređenje, društvene odnose i kulturne prilike u državama „starog istoka“,
- razumjeti i objasniti način na koji geografski faktori i faktori životne sredine utiču na život i rad ljudi,
- objasniti međusobne odnose između Istoka i Zapada: trgovinska razmjena, kolonizacija, pismo...
- razumjeti kako su se razvili polisi i zašto je došlo do grčke kolonizacije,
- objasniti državno i društveno uređenje država starog stoljeća: Grčka i Rim,
- analizirati antičku kulturu i njen doprinos razvoju evropske civilizacije,
- analiziraju uzroke i posljedice najvažnijih ratova antičkog perioda,
- istražiti lik i djelo Aleksandra Velikog i značenje pojma Helenizam,
- analizirati nastanak i širenje kršćanstva,
- znati ilirska plemena koja su naseljavala područje današnje Bosne i Hercegovine,
- objasniti uticaj i vrijednosti antičkih civilizacija na tlu Bosne i Hercegovine,

SADRŽAJI I OPERATIVNI CILJEVI PREDMETNOG PROGRAMA

Odgovorno – obrazovni ciljevi

Sadržaj	Znanja	Sposobnosti	Vrijednosti, stavovi, ponašanja
Uvod u historiju	Učenici će: - definisati pojam i zadatke historije; - razlikovati vrste historijskih izvora i njihovu podjelu; - razumjeti ulogu i značaj pomoćnih historijskih nauka na proučavanje historije; - imenovati prahistorijske i historijske periode i znati njihov redoslijed; - objasniti nastanak prvih kalendara; - imenovati i razlikovati osnovne vremenske odrednice: decenija, stoljeće i milenij; - razumjeti pojmove „prije naše ere“ i „naša era“;	Učenici će: - orijentisati se na lenti vremena; - razlikovati podjelu prošlosti; - demonstrirati i rješavati zadatke na lenti vremena (računanje vremena, podjela prošlosti, stara – nova era); - analizirati historijske informacije date u formi slike i historijske karte; - istražiti podatke o računanju vremena pojedinih naroda kroz historiju;	Učenici će: - ispoljiti interesovanje i pozitivan odnos prema historiji kao društvenoj nauci - koristi u svakodnevnom životu stečena znanja u hronološkom tumačenju i na osnovu istog analizira, razlikuje bitno od nebitnog; - koristiti znanja iz drugih naučnih oblasti i primjenivati ih pri izučavanju historijskog procesa;
Prahistorija	Učenici će: - istražiti način života ljudi u kamenom dobu, - pokazati lokalitete na kojima su pronađeni materijalni dokazi iz različitih razdoblja prahistorije; - razumiju kako se razvilo vjerovanje ljudi kamenog doba; - opisati vjerovanja ljudi kamenog doba: animizam, totemizam, magija...; - razumiju kako je upotreba metala uticala na način života i promjenu odnosa među ljudima; - analizirati život ljudi prahistorijskog doba na tlu današnje Bosne i Hercegovine;	Učenici će: - da uoče razlike u načinu života ljudi starijeg i mlađeg kamenog doba; - na karti pokazuju područja koja su naseljena u prahistoriji; - provoditi istraživanje o život ljudi prahistorijskog doba na tlu današnje Bosne i Hercegovine; - koristiti različite izvore informacija (internet, muzej, arhiv...);	Učenici će: - mapom uma ili tabelarno predstaviti život ljudi u prahistoriji; - slušati pažljivo uputstva nastavnika, pokazuje znatiželju i postavlja pitanja; - pokazuje razumjevanje kontinuiteta naseljenosti prostora BiH od prahistorije do danas; - pokazuje sigurnost prilikom prezentiranja podataka;
Historijsko doba. Stari Istok	Učenici će: - znati koje su najstarije države nastale na tlu Azije i Afrike; - razumjeti i objasniti način na koji geografski faktori i faktori životne sredine utiču na život i rad ljudi; - analizirati nastanak i razvoj, državno uređenje, društvene	Učenici će: - lentom vremena predstaviti periodizaciju egipatske države; - uočiti sličnosti i razlike između Egipatske i civilizacija Mezopotamije; - uporediti i na osnovu analize iznijeti mišljenje o razvoju vjerovanje naroda Starog Istoka;	Učenici će: - koristeći stečena znanje i vještine simulirati putovanje na zamišljenu destinaciju; - na osnovu prikupljenih informacija izraditi pano o državama Starog Istoka i prezentovati podatke;

	odnose i kulturne prilike u državama „starog istoka“; - objasniti međusobne odnose između Istoka i Zapada: trgovinska razmjena, kolonizacija, pismo...;	- analizirati historijske informacije date u formi slike i historijske karte; - predstaviti Venovim dijagramom sličnosti i razlike država Starog istoka (vjera i kultura); - čitaju tekst ili gledaju film o Nilu, pokazuje na karti kuda rijeka protiče i zaključuje o značaju Nila na razvoj egipatske civilizacije;	- analizirati i demonstrirati historijske izvore istraživačkog rada; - pokazati stav o značaju razmjene kulturnih dostignuća za napredak čovječanstva;
Stara Grčka.	Učenici će: - imenovati plemena koja naseljavaju prostore Stare Grčke; - objasniti pojmove Helada i Heleni; - razumjeti kako su se razvili polisi i zašto je došlo do grčke kolonizacije; - objasniti državno i društveno uređenje Stare Grčke; - objasniti pojmove demos i aristokracija; - analizirati grčku kulturu i njen doprinos razvoju evropske civilizacije; - analiziraju uzroke i posljedice grčko-perzijskih i peloponeskog rata; - istražiti lik i djelo Aleksandra Velikog; - objasniti značenje pojma helenizam i helenistička kultura;	Učenici će: - razumiju kako su novi uslovi života uticali na život ljudi; - mogu da objasne kako je nastala mikenska kultura; - istražiti uzroke koji nisu omogućili formiranje jedinstvene države na tlu Stare Grčke; - uporediti historijske izvore sa epovima Ilijada i Odiseja o Staroj Grčkoj; - predstaviti Venovim dijagramom sličnosti i razlike grčkih polisa (Atina i Sparta); - prikupiti podatke o grčkoj kulturi i religiji; - istražiti historijske izvore koji govore o uzrocima i posljedicama Grčko-persijskih ratova; - koristiti historijsku kartu i analizirati pravac širenja Makedonskog carstva;	Učenici će: - razlikovati historijski izvor od mitologije; - argumentovano iznose svoj stav o značaju prvih olimpijskih igara i povezuju ih sa sadašnjim vremenom; - na osnovu prikupljenih podataka izraditi pano o grčkoj kulturi i mitologiji; - argumentovano iznose stavove o značaju helenističke kulture; - mapom uma predstaviti najznačajnije ratove u historiji Stare Grčke; - odgledati film o Aleksandru Makedonskom i dati kritički osvrt na lik i djelo Aleksandra Makedonskog;
Stari Rim.	Učenici će: - objasniti naseljavanje Apeninskog poluotoka i nastanak Rimske države; - objasniti državno uređenje i periodizaciju razvoja starog Rima; - objasniti društveno uređenje starog Rima po periodima; - analizirati rimsku kulturu i njen doprinos za razvoj evropske civilizacije; - analizirati nastanak i širenje kršćanstva;	Učenici će: - uočiti razlike i sličnosti između najstarijih kultura na Apeninskom poluotoku; - na karti analizirati pravce širenja Rimske države; - pogledati film o gladijatorima i uporediti sa historijskim činjenicama; - prikazati na lenti vremena ključne historijske podatke o Starom Rimu; - prikupljati podatke iz različitih historijskih izvora o kulturi Starog Rima;	Učenici će: - predstaviti mapom uma periodizaciju rimske historije; - izraditi plakat – hronološki predstaviti najznačajnije rimske careve; - izgraditi stav o značaju mitova; - analizirati na osnovu filma položaj robova u rimskoj državi; - prezentirati vlastiti stav uz argumentaciju o značaju reformi u rimskoj državi;

Antička kultura na prostoru današnje BiH	Učenici će:	- istražiti uzroke prihvatanja kršćanstva kao državne religije;	- pokazati odgovornost za izvršavanje dobijenih zadataka u grupi ili samostalno;
		- analizirati uzroke propasti Zapadnog Rimskog Carstva;	- sarađivati sa kolegama u prikupljanju i obradi informacija iz različitih historijskih izvora;
	Učenici će:	- predstaviti na osnovu prikupljenih podataka hronološkom tablicom vjerovanja Starih Rimljana;	- razvijati svijest o nacionalnoj pripadnosti i razvijati pozitivan odnos prema sopstvenoj historiji, tradiciji i kulturi;
		- pokazati na karti ilirska plemena koja su naseljavala područje današnje Bosne i Hercegovine;	- poštovati tradiciju i kulturu drugih naroda;
	Učenici će:	- analizirati uzroke i posljedice rimskog osvajanja na tlu današnje Bosne i Hercegovine;	- razvijati svijest o potrebi očuvanja kulturno-historijske baštine na prostoru BiH;
		- napraviti pano o kulturno-historijskim spomenicima antičkog perioda na tlu Bosne i Hercegovine.	- koristiti različite izvore informacija: muzej, arhiv, historijski lokalitet...

Didaktička uputstva za nastavnike

U šestom razredu devetogodišnjeg osnovnog obrazovanja učenici se prvi put susreću sa historijom. Kakav će odnos izgraditi prema predmetu najviše zavisi od nastavnika. Nastavnik treba da motiviše učenike, da uključi njihova interesovanja, pokaže im značaj onoga što uče, potiče ih na kritičko i kreativno razmišljanje i razvija empatiju, da kreira atmosferu učenja na času. Savremeni pristupi u poučavanju historije, fokus u radu pomjeraju sa nastave na ishode učenja, a nastavnikova uloga je da usmjerava rad i nudi resurse. Učenjem historije, učenici treba da grade posebno razumijevanje, kompetencije i vještine, zato je poželjno da nastavnici koriste različite izvore (pisane i vizuelne), postavljaju pitanja i daju zadatke, aktivnosti i zadatke. Mlađim učenicima može biti teško da apstraktno razmišljaju o iskustvima ljudi ranijih historijskih razdoblja, pa je poželjno uključiti i druge izvore (muzika i film) ili pristupe uključivanja u atmosferu nekog perioda (učenici se ponašaju ili rade kao da žive u tom periodu, kao robovi, robovlasnici, faraoni...). Učenici će razviti interesovanje za historiju ukoliko posjete muzej, arhiv ili neki lokalitet gdje su sačuvani materijalni ostaci iz prošlosti.

Detaljnije upute za pripremu analize izvora, načine postavljanja pitanja, korištenje različitih tehnika interaktivne nastave i procjene znanja učenika nalaze se u "Priručniku za nastavnike historije". Izradu ovog Priručnika potakla je Misija OSCE-a u BiH zajedno sa Vijećem Evrope i Institutom za Istraživanje udžbenika "Georg Eckert". Ovaj priručnik može biti koristan saradnik nastavniku, postavljen je i na Internet stranici www.coe.ba.

TREĆA TRIJADA

SEDMI RAZRED

Ishodi učenja

Navedeni očekivani ishodi predstavljaju globalnu viziju postignuća i ne sprječavaju druge pozitivne ishode koje nastavnici svojim kreativnim radom mogu ostvariti:

- razlikovati periodizaciju srednjeg vijeka i tumači podatke predstavljene u vremenskim okvirima;
- analizirati različite historijske izvore koji su važni za proučavanje određene teme iz srednjeg vijeka, te izdvojiti bitno od nebitnog;
- prikupljati podatke iz različitih historijskih izvora radi davanja odgovora na pitanja o određenoj temi iz srednjeg vijeka;
- razumijeti kako se mijenja perspektiva u zavisnosti od prostora i vremena;
- analizirati kako se događaju promjene u različitim historijskim vremenima;
- znati najvažnije historijske činjenice i pojmove iz srednjeg vijeka, stavljati ih u odgovarajući redoslijed,
- razumijeti njihovo značenje, identificirati uzroke historijskih događaja,
- prepoznati povezanost nacionalne, regionalne i svjetske historije,
- pokazivati na karti srednjovjekovna nalazišta u BiH i važnija nalazišta u susjednim zemljama;
- usvajati naučni pogled na svijet, spoznaju o okruženju u kome živi, shvata razvijanje savremenog društva i njegove historijske uslovljenosti;
- razvijati kritičko mišljenje pri rješavanju problema;
- objasniti strukturu društva i uočiti razlike i sličnosti između robovlasničkog i feudalnog društva;
- znati pojam "velika seoba naroda" i njene posljedice;
- objasniti tokove historijskog razvitka Franačke, Bizantije i arapske države;
- uočiti značaj velikih srednjovjekovnih civilizacija.
- opisati glavne ličnosti koje su obilježile pojavu kršćanstva i islama;
- razlikovati pojam monoteizam i politeizam;
- objasniti glavna obilježja srednjovjekovne kulture i centre srednjovjekovne umjetnosti.
- analizirati uloge i doprinose pojedinaca i grupa društvenim, kulturnim i vjerskim dešavanjima.
- razumijeti i objasniti društvene, privredne i političke tokove u srednjovjekovnoj Bosni,
- uočiti značaj kulturnog razvoja Bosne u srednjem vijeku.
- opisati nastanak i razvoj Osmanske države;
- razumjeti upravno- teritorijalnu organizaciju Osmanske države,
- objasniti osnovne odlike historijskog razvoja Bosne od XVI do kraja XVIII stoljeća;

SADRŽAJI I OPERATIVNI CILJEVI PREDMETNOG PROGRAMA

Sadržaj	Odgojno – obrazovni ciljevi		
	Znanja	Sposobnosti	Vrijednosti, stavovi, ponašanja
Osnovna obilježja srednjeg vijeka	Učenici će: - znati vremenske okvire srednjeg vijeka; - razumjeti periodizaciju srednjeg vijeka; - znati odrediti kojem vremenskom periodu pripadaju ključni datumi iz prošlosti; - razlikovati ključne historijske pojmove (feud, feudalizam, feudalizacija, feudalac, kmet, vazal, feudalna hijerarhija, baština, pronija);	Učenici će: - pokazati na historijskoj karti Evrope države i narode koji su obilježili srednjovjekovnu epohu; - koristiti različite historijske izvore i objasniti strukturu feudalnog društva; - uočiti razlike i sličnosti između robovlasničkog i feudalnog društva;	Učenici će: - predstaviti lentom vremena periodizaciju srednjeg vijeka; - predstaviti na panou piramidu feudalnog društva; - razvijati sposobnosti hronološkog razumijevanja; - razvijati kritičko mišljenje kroz analizu različitih historijskih izvora;
Evropa, Bizantija i arapski svijet u ranom srednjem vijeku	Učenici će: - znati pojam "velika seoba naroda" i njene posljedice; - objasniti tokove historijskog razvitka Franačke, Bizantije i arapske države; - uočiti značaj velikih srednjovjekovnih civilizacija;	Učenici će: - pokazati na karti germanske države koje su nastale tokom velike seobe naroda; - označiti na karti pravce širenja Franačke i Arapske države i uočiti međusobni uticaj država iste epohe; - na osnovu primjera iz	Učenici će: - prezentovati pomoću karte prostore koje su naselila germanska plemena; - izraditi hronološku tablicu najvažnijih događaja iz historije Franačke države, Bizantije i Arapske države;

	- opisati glavne ličnosti koje su obilježile pojavu kršćanstva i islama; - razlikovati pojam monoteizam i politeizam; - objasniti glavna obilježja srednjovjekovne kulture i centre srednjovjekovne umjetnosti; - analizirati uloge i doprinose pojedinaca i grupa društvenim, kulturnim i vjerskim dešavanjima; - znati osnovne odlike islama i njegovog širenja; - znati osnovne odlike srednjovjekovne privrede;	svakodnevnog života, može da objasni način života i društvene odnose u srednjem vijeku; - prikupljati podatke iz različitih historijskih izvora radi davanja odgovora na pitanja o najznačajnijim ličnostima ranog srednjeg vijeka; - analizirati različite historijske izvore i istražiti uticaj privrede na politički, društveni i kulturni razvoj;	- izraditi pano na osnovu prikupljenih historijskih izvora o kulturi ranog srednjeg vijeka; - razvijati pozitivan stav prema različitim civilizacijama i njihovim dostignućima;
Evropsko društvo u razvijenom i kasnom srednjem vijeku	- znati osnovne odlike svakodnevnog života ljudi u srednjem vijeku; - znati osnovne tokove društvenog, privrednog i političkog razvoja Evrope u razvijenom i kasnom srednjem vijeku; - znati osnovne odlike kršćanstva, razumije posljedice velikog crkvenog raskola; - objasniti suprotnosti feudalnog društva; - razumjeti uzroke i posljedice krstaških ratova; - razumiju uzroke i posljedice pojave hereze;	Učenici će: - analizirati uslovljenost svakodnevnog života političkim, kulturnim, privrednim i vjerskim uticajima; - analizirati na osnovu historijskih izvora promjene u strukturi feudalnog društva i njihov uticaj na političke prilike; - istražiti i prikupiti različite historijske izvore koji govore o istom historijskom događaju;	Učenici će: - razvijati empatiju i njegovanje duha vjerske tolerancije, uvažavanje drugih i drugačijih; - razvijati vještine korištenja dokaza iz historijskih izvora; - razvijati svijest o tome da o historijskim događajima postoje različita gledišta; - razvijati „širu sliku“, hronološki kontekst (vremenska crta) i geografski kontekst (mapa);
Bosna u srednjem vijeku	- opisati život Slavena u pradomovini; - znati uzroke i pravce seobe slavenskih plemena; - objasniti nastanak Avarske države i njen uticaj na prilike na Balkanskom poluotoku; - znati osnovne podatke o balkanskim državama u ranom srednjem vijeku; - objasniti porijeklo imena Bosna; - opisati nastanak srednjovjekovne bosanske države; - znati osnovne historijske podatke o bosanskim vladarima (banovima i kraljevima); - objasniti državni, društveni i privredni razvoj Bosne u	Učenici će: - pokazati na karti pravce naseljavanja Slavena; - pokazati na karti teritorijalno širenje Bosne; - istražiti i zaključiti zašto je došlo do određenih historijskih događaja i koje su posljedice važnih historijskih dešavanja; - analizirati različite historijske izvore koji govore o vjerskim prilikama u srednjovjekovnoj Bosni; - analizirati historijske izvore koji govore o društvenim, privrednim i kulturnim prilikama u srednjovjekovnoj Bosni; - kroz projektnu nastavu istražiti kulturnu i prirodnu baštinu srednjovjekovne Bosne i njen značaj za	Učenici će: - koristiti historijske karte za analizu podataka o teritorijalnom razvoju srednjovjekovne Bosne i iste prezentirati; - procijeniti odnos čovjeka prema kulturno-historijskim objektima i potrebi njihove zaštite; - razvijati svijest o nacionalnoj pripadnosti i razvijati pozitivan odnos prema sopstvenoj historiji, tradiciji i kulturi; - poštovati tradiciju i kulturu drugih naroda;

	srednjem vijeku; - razumjeti osobenost vjerskih prilika u srednjovjekovnoj Bosni; - razumjeti osobenost kulturnih prilika u srednjovjekovnoj Bosni; - objasniti uzroke slabljenja i pada srednjovjekovne bosanske države;	razvoj turizma (stećci, gradove...); - organizovati posjetu Zemaljskom muzeju, Arhivu...;	
Osmansko carstvo	Učenici će: - opisati nastanak i razvoj Osmanske države; - objasniti državno i društveno uređenje u osmanskoj državi, te ključne pojmove: bejluk, emir, sultan, veliki vezir, timarsko-spahijski sistem, asker, raja; - razumjeti upravno - teritorijalnu organizaciju Osmanske države: ejalet, sandžak, kadiluk, nahija;	Učenici će: - prepoznati i na karti pokazati širenje Osmanskog carstva; - analizirati različite historijske izvore (slikovni, tekstualni...) o društvenom i političkom razvoju osmanske države;	Učenici će: - predstaviti (na panou ili hronološkom tablicom) najvažnije sultane i ključne događaje;
Bosna u osmanskom periodu do kraja XVIII stoljeća	Učenici će: - znati upravno - teritorijalnu organizaciju Bosne pod osmanskim vlašću; - objasniti razvoj bosanskog društva i privredne tokove u Bosni od XVI do kraja XVIII stoljeća; - znati kako je tekao proces prihvatanja islama u Bosni; - objasniti politički razvoj Bosanskog ejaleta od XVI do XVIII stoljeća; - opisati osnovna obilježja kulture i umjetnosti.	Učenici će: - istražiti promjene koje su nastale u strukturi društva i privrednom razvoju u Bosni pod osmanskim vlašću; - pokazati na karti promjene bosanskih granica od XVI do XVIII stoljeća; - analizirati historijske izvore o ratovima u kojima su učestvovali Bošnjaci, te da uoče posljedice istih; - istražiti historijske izvore o dolasku i položaju Jevreja u BiH.	Učenici će: - izgrađivati svijest o kontinuitetu državnosti, te pozitivan stav o civilizacijskim vrijednostima BiH; - razvijati pozitivan stav prema drugim kulturama; - uvažavati različite civilizacijske uticaje na razvijanje kulturnog identiteta BiH.

OSMI RAZRED

Ishodi učenja

Navedeni očekivani ishodi predstavljaju globalnu viziju postignuća i ne sprječavaju druge pozitivne ishode koje nastavnici svojim kreativnim radom mogu ostvariti:

- znati važnost multiperspektivnosti u historiji,
- opisati događaje i pojave koji su obilježili početak novog vijeka (međaši novog vijeka),
- nabrojati glavne predstavnike humanizma i renesanse,
- znati pojmove reformacija i protureformacija,
- izvoditi školska istraživanja radi ispitivanja perioda novog vijeka,
- istražiti, analizirati, tumačiti i ocjenjivati različite vrste historijskih izvora;
- razlikovati činjenice i mišljenja, objektivnost i subjektivnost;
- razumjeti uzročno-posljedične odnose,
- identifikovati i objasniti promjene i kontinuitet unutar i kroz historijske periode;
- razumijeti šta sve utiče na pisanje i različito tumačenje historije;
- uporediti više verzija određenog historijskog događaja koristeći različite historijske izvore;
- znati oblike vladavine i vjersku sliku Evrope,

- opisati i objasniti glavne karakteristike privrednog razvoja Zapadne Evrope, Osmanskog carstva i Rusije;
- razumjeti nastanak društvenog poredka u novom vijeku i njegova osnovna obilježja;
- definisati pojam industrijska revolucija i njene posljedice;
- objasniti značaj i razvoj gradova;
- analizirati značaj naučnog, tehničkog i kulturnog razvitka;
- znati kako su se razvijali nacionalni pokreti u susjednim zemljama, programe nacionalnih pokreta, istaknute ličnosti;
- znati kako su nacionalni pokreti u susjednim zemljama uticali na prilike u BiH;
- definisati pojmove: deklaracija, ustav, federacija, kolonija,
- opisati nastanak i razvoj SAD-a,
- uporediti promjene u drušvu prije i poslije donošenja Deklaracije o nezavisnosti,
- objasniti uzroke, tok i posljedice francuske građanske revolucije,
- opisati Napoleonova osvajanja,
- objasniti uzroke, tok i posljedice velikih revolucija koje su obilježile početak stvaranja građanskog društva u Evropi i svijetu,
- objasniti položaj žene u novom vijeku;
- definisati pojmove monopolistički kapitalizam i imperijalizam;
- analizirati uzroke i posljedice provođenja reformi u Osmanskom carstvu,
- opisati tok i objasniti uzroke i posljedice borbe za autonomiju Bosne;
- opisati društvene, privredne i kulturne prilike u Bosni pod osmanskom vlašću u XIX stoljeću,
- opisati društveno uređenje Bosanskog ejaleta (vilajeta) u XIX stoljeću,
- objasniti najvažnije tokove, pojave i historijske procese razvoja Bosanskog ejaleta (vilajeta) u XIX stoljeću;
- objasniti pojam Istočno pitanje,
- znati posljedice Istočne krize i položaj BiH u međunarodnoj politici u drugoj polovini XIX stoljeća;
- objasniti glavne političke, privredne i kulturne tokove razvoja BiH u doba austro-ugarske uprave;
- nabrojati nacionalne manjine koje žive u BiH;
- objasniti međunarodnu politiku u BiH u XIX stoljeću;
- opisati uzroke i posljedice međunarodnih kriza.
- znati koja su naučna, tehnička i kulturna dostignuća obilježila kraj XIX stoljeća i početka XX stoljeća,
- dati kritički osvrt na kolonijalnu podjelu svijeta,
- objasniti zašto je borba za novu podjelu svijeta dovela do izbijanja Prvog svjetskog rata.
- znati uzroke i povod izbijanja Prvog svjetskog rata.
- nabrojati i opisati stanje na glavnim frontovima (ratištima).
- opisati revolucije u Rusiji.
- objasniti kako su se ratni sukobi odrazili na svakodnevni život ljudi i položaj žena,
- analizirati rezultate i posljedice Prvog svjetskog rata.
- objasniti ulogu Bosne i Hercegovine u Prvom svjetskom ratu,
- istražiti kako je došlo do formiranja Kraljevine SHS.

SADRŽAJI I OPERATIVNI CILJEVI PREDMETNOG PROGRAMA

Sadržaj	Odgojno – obrazovni ciljevi		
	Znanja	Sposobnosti	Vrijednosti, stavovi, ponašanja
Evropa- Novi vijek	Učenici će: - opisati događaje i pojave koji su obilježili početak novog vijeka (međaši novog vijeka); - nabrojati glavne predstavnike humanizma i renesanse; - nabrojati tehničke pronalaskes koji su omogućili velika geografska otkrića; - znati pojmove reformacija i protureformacija; - znati oblike vladavine u Evropi; - opisati i objasniti glavne karakteristike privrednog	Učenici će: - razumjeti važnost pojave humanizma i renesanse; - istražiti i prikupiti različite historijske izvore koji govore o humanizmu i renesansi; - pokazati na karti pravce velikih geografskih otkrića; - razumjeti posljedice velikih geografskih otkrića; - istražiti i prikupiti različite historijske izvore koji govore o humanizmu i renesansi; - analizirati uzroke i posljedice refoformacije i protureformacije	Učenici će: - razvijati interes za proučavanje historije novog vijeka; - izgraditi stav o važnosti pojave humanizma i renesanse; - predstaviti na panou najistaknutije predstavnike humanizma i renesanse i prezentirati; - izaditi hronološku tablicu geografskih otkrića; - dati kritički osvrt na posljedice velikih geografskih

	razvoja Zapadne Evrope, Osmanskog carstva i Rusije; - znati pojmove kapitalizam, manufaktura, idustrijska revolucija;	na osnovu historijskih izvora; - porediti različite oblike vladavine predstavljene Venovim dijagramom; - porediti privredni razvoj u Zapadnoj Evropi, Osmanskom carstvu i Rusiji; - istražiti značaj idustrijske revolucije;	otkrića; - istražiti život i djelo Martina Lutera koristeći različite izvore i predstaviti na panou; - izvoditi zaključke i zauzima vlastiti stav uz korištenje dokaza; - predstaviti prezentovati mapom uma privredni razvoj u Zapadnoj Evropi, Osmanskom carstvu i Rusiji; - predstaviti hronološki i tabelarno pronalaskeske idustrijske revolucije, njihove pronalazače i posljedice;
Zemlje Jugoistočne Evrope - nacionalni pokreti	Učenici će: - znati kako su se razvijali nacionalni pokreti u susjednim zemljama, programe nacionalnih pokreta i istaknute ličnosti;	Učenici će: - istražiti kako su nacionalni pokreti u susjednim zemljama uticali na prilike u BiH;	Učenici će: - na osnovu historijskih izvora izvoditi zaključke i zauzeti vlastiti stav; - razlikovati činjenice i mišljenja, objektivnost i subjektivnost;
Građansko društvo - nacionalne države	Učenici će: - opisati nastanak i razvoj SAD-a; - definisati pojmove: deklaracija, ustav, federacija, kolonija; - objasniti uzroke, tok i posljedice francuske građanske revolucije; - opisati Napoleonova osvajanja; - objasniti uzroke, tok i posljedice velikih revolucija koje su obilježile početak stvaranja građanskog društva u Evropi; - definisati pojmove monopolistički kapitalizam i imperijalizam; - objasniti položaj žene u novom vijeku;	Učenici će: - pokazati na karti britanske kolonije u Sjevernoj Americi; - istražiti značaj Deklaracije o pravima čovjeka i građanina; - istražiti na osnovu različitih izvora dolazak Napoleona na vlast; - istražiti uzroke i posljedice revolucija u Evropi; - pokazati na karti teritorijalne promjene koje su nastale u SAD-u, evropskim revolucijama i Napoleonovim ratovima; - analizirati na karti novu kolonijalnu podjelu Azije i Afrike; - istražiti značaj Deklaracije o pravima i osjećajima;	Učenici će: - analizirati i dati kritički osvrt na privredni razvoj britanskih kolonija; - predstaviti šematski strukturu vlasti u SAD-u; - uporediti promjene u društvu prije i poslije donošenja Deklaracije o nezavisnosti; - uporediti promjene u francuskom društvu prije i poslije građanske revolucije; - predstaviti na panou najznačajnije bitke Napoleonovih osvajanja; - uporediti Venovim dijagramom evropske revolucije; - uporediti odnos kolonija i imperijalističkih sila; - predstaviti hronološkom tablicom razvoj pokreta sufražetkinja;
Bosna u XIX stoljeću	Učenici će: - opisati reforme u Osmanskom Carstvu i Bosanskom ejaletu; - opisati tok, uzroke i posljedice borbe za autonomiju Bosne; - opisati društvene, privredne i kulturne prilike u Bosni pod osmanskim vlašću u XIX stoljeću;	Učenici će: - analizirati uzroke i posljedice provođenja reformi u Osmanskom carstvu; - analizirati odluke savjetovanja u Tuzli; - analizirati uzroke sloma pokreta za autonomiju Bosne; - istražiti na osnovu izvora koje su ličnosti uticale na slom pokreta za autonomiju Bosne;	Učenici će: - uporediti promjene u društvu prije i nakon reformi; - istražiti život i djelo Husein-kapetana Gradašćevića; - posjetiti Gradačac i kulturno-historijske znamenitosti (kula, muzej, džamija Husejnija); - izgrađivati svijest o kontinuitetu državnosti, te

	- objasniti pojam Istočno pitanje; - opisati Austrougarsku okupaciju Bosne i Hercegovine; - objasniti glavne političke, privredne i kulturne tokove razvoja BiH u doba austro-ugarske uprave; - nabrojati nacionalne manjine koje žive u BiH; - objasniti međunarodnu politiku u BiH u XIX stoljeću; - objasniti društveni, privredni i kulturni razvoj BiH u vrijeme Austrougarske uprave;	- analizirati društveni, privredni i kulturni razvoja Bosanskoj ejaleta na osnovu izvora; - analizirati posljedice Istočne krize i položaj BiH u međunarodnoj politici u drugoj polovini XIX stoljeća; - analizirati odluke Berlinskog kongresa na osnovu izvora; - pokazati na karti novu sliku Evrope; - odabrati izvore o društvenom, privrednom i kulturnom razvoju BiH u vrijeme Austrougarske uprave;	pozitivan stav o civilizacijskim vrijednostima BiH; - izraditi plakat sa istaknutim ličnostima kulture i prosvjete u Bosanskom ejaletu; - izgrađivati svijest o kontinuitetu bosanskohercegovačke državnosti; - predstaviti mapom uma društveni, privredni i kulturni razvoj BiH u vrijeme Austrougarske uprave;
Evropske i vanevropske zemlje do Prvog svjetskog rata	Učenici će: - objasniti najveće kolonijalne sile i njihove kolonijalne posjede; - objasniti vojno- političke saveze i njihove članice; - opisati uzroke i posljedice međunarodnih kriza; - znati koja su naučna, tehnička i kulturna dostignuća obilježila kraj XIX stoljeća i početka XX stoljeća;	Učenici će: - pokazati na karti kolonijalne posjede velikih sila; - pokazati na karti države koje su činile vojno-političke saveze; - dati kritički osvrt na kolonijalnu podjelu svijeta; - istražiti uzroke koji su doveli do međunarodnih kriza;	Učenici će: - razvijati svijest o odnosu velikih sila prema kolonijama; - uporediti interese kolonijalnih sila i njihov uticaj na novu podjelu svijeta; - predstaviti hronološki na panou međunarodne krize; - predstaviti na panou istaknute naučnike i njihova otkrića;
Prvi svjetski rat (1914 - 1918)	Učenici će: - znati uzroke i povod izbijanja Prvog svjetskog rata; - opisati stanje na glavnim frontovima (ratištima); - opisati revolucije u Rusiji; - objasniti kako su se ratni sukobi odrazili na svakodnevni život ljudi i položaj žena;	Učenici će: - analizirati rezultate i posljedice Prvog svjetskog rata; - diskutovati o značaju naučnog, tehničkog i kulturnog napretka;	Učenici će: - predstaviti hronološki stanje na glavnim frontovima prvog svjetskog rata; - razvijati svijest o tome kako su ljudi živjeli u vrijeme ratnih sukoba i kako se mijenjala uloga žena u ratu;
BiH početkom XX stoljeća	Učenici će: - objasniti ulogu Bosne i Hercegovine u Prvom svjetskom ratu; - istražiti kako je došlo do formiranja Države SHS/ Kraljevine SHS.	Učenici će: - analizirati društvene prilike u BiH za vrijeme I svjetskog rata; - istražiti i analizirati izvore o nastanku Države SHS/ Kraljevine SHS.	Učenici će: - razvijati svijest o nacionalnoj pripadnosti i razvijati pozitivan odnos prema sopstvenoj historiji.

DEVETI RAZRED

Ishodi učenja

Navedeni očekivani ishodi predstavljaju globalnu viziju postignuća i ne sprječavaju druge pozitivne ishode koje nastavnici svojim kreativnim radom mogu ostvariti:

- Analizira podatke iz određenih didaktički oblikovanih izvora;
- Evaluira pouzdanost korištenih historijskih izvora i upotrebljivost podataka koje sadrži;
- Odabire relevantne izvore za istraživanje određene teme;
- Postavlja bitna pitanja radi procjene historijskog izvora;
- Saopštava historijsko znanje kroz pisanje kraćih historijskih sastava;
- Razumije zašto historičar ne može biti sasvim objektivan;
- Razlikuje bitne od nebitnih podataka, ključne od sporednih, te provjerljive od neprovjerljivih podataka u historijskim tekstovima;
- Na osnovu didaktički oblikovanih izvora daje tumačenje određenog događaja;
- Upoređuje sadašnjost sa prošlošću, procjenjujući posljedice prošlih događaja;
- Može navesti koje su ključne tačke prekretnice u svjetskoj historiji;
- Usvaja naučni pogled na svijet, spoznaju o okruženju u kome živi, shvata razvijanje savremenog društva i njegove historijske uslovljenosti;
- Vršiti osnovne analize kvantitativnih podataka radi istraživanja određene teme;
- Opisuje tok i objašnjava uzroke međunarodne krize. Zna koja su naučna, tehnička i kulturna dostignuća na prijelazu dva vijeka. Razumije i može objasniti kolonijalnu podjelu svijeta.
- Razumije i može objasniti zašto je borba za novu podjelu svijeta dovela do izbijanja Prvog svjetskog rata. Razumije i može objasniti kako su se ratni sukobi odrazili na svakodnevni život ljudi i položaj žena.
- Može objasniti i razumije posljedice Prvog svjetskog rata. Razumije uzroke svjetske ekonomske krize, politička i društvena zbivanja u vanevropskim zemljama (Indija, Kina, Japan, Osmansko carstvo (Turska), arapske zemlje, zemlje Latinske Amerike i SAD).
- Razumije i može da objasni razvoj evropskih država. Razumije značaj liberalne demokratije. Razumije i može da objasni posljedice pojave totalitarnih režima.
- Razumije uzroke izbijanja rata. Razumije i može objasniti tok i posljedice rata. Razumije značaj antifašističke koalicije.
- Može objasniti i razumije zašto je došlo do velikih političkih kriza i lokalnih ratova. Može objasniti i razumije politiku zemalja „trećeg svijeta“. Može objasniti i razumije značaj formiranja Evropske zajednice. Razumije značaj naučnog i tehnološkog razvoja. Može objasniti i razumije kulturne tokove.
- Razumije i može da objasni razvoj BiH između dva svjetska rata. Politički i ekonomski položaj BiH od 1945-2000.godine. Disoluciju Jugoslavije. Razvoj nauke i kulture u BiH u drugoj polovini XX vijeka. Razumije i može da objasni položaj BiH u jugoslavenskoj Federaciji. Razumije i može da objasni različite interese jugoslavenskih republika. Razumije značaj naučnog i kulturnog razvoja BiH u drugoj polovini XX stoljeća.

SADRŽAJ I OPERATIVNI CILJEVI PREDMETNOG PROGRAMA

Sadržaj	Odgojno – obrazovni ciljevi		
	Znanja	Sposobnosti	Vrijednosti, stavovi, ponašanja
Svijet između dva svjetska rata	Učenici će: - navesti odluke i posljedice Versajskog mira; - objasniti ulogu i značaj Društva (Lige) naroda; - objasniti uzroke i posljedice Velike ekonomske krize; - navesti najznačajnije reformatore u svijetu između dva svjetska rata; - objasniti pojmove: „liberalna demokratija“, totalitarna država, diktatura, fašizam, nacizam, militarizam; - opisati događaje koji su predhodili izbijanju Drugog	Učenici će: - pokazati na karti nove države koje su nastale raspadom Austrougarske, Rusije, Osmanskog carstva i Njemačke; - istražiti izvore koji govore o razlozima nastanka Društva naroda; - pogledati film o Velikoj ekonomskoj krizi i na osnovu toga izvesti zaključke o uslovima života u pojedinim državama koju je zahvatila kriza (SAD, Njemačka...); - koristiti različite izvore radi prikupljanja informacija o	Učenici će: - pokazati stav o značaju Versajskog mirovnog ugovora i uočiti promjene na političkoj karti Evrope; - razvijati svijest o potrebi mirnog rješavanja sukoba među narodima (državama); - voditi argumentiranu diskusiju o „Nju Dilu“; - na praviti pano na osnovu prikupljenih podataka o najznačajnijim reformatorima u svijetu između dva svjetska rata i isti prezentovati; - uporediti život ljudi u zemljama liberalne demokratije sa

	svjetskog rata; - objasniti razvoj nauke, tehnike i kulture u periodu od 1918.-1939. godine;	najznačajnijim reformatorima u svijetu između dva svjetska rata; - istražiti i prikupiti podatke o Staljinovoj diktaturi, fašizmu i nacizmu; - diskutovati o značaju naučnog, tehničkog i kulturnog napretka;	diktaturom i dati kritički osvrt; - uporediti totalitarne režime u Evropi i uočiti sličnosti i razlike; - razvijati svijest o tome kako se razvoj nauke, tehnike i kulture odrazio na život ljudi;
Drugi svjetski rat (1939 - 1945)	Učenici će: - objasniti uzroke i povod izbijanja Drugog svjetskog rata; - objasniti nastanak Trojnog saveza; - analizirati ulogu i značaj formiranja Antifašističke koalicije; - opisati položaj žena i djece u ratu; - nabrojati najvažnije bitke u Drugom svjetskom ratu; - objasniti posljedice rata;	Učenici će: - pokazati na karti tok najvažnijih ratnih operacija u Drugom svjetskom ratu; - pogledati film o Drugom svjetskom ratu i uporediti ga sa historijskim izvorima; - prikupiti historijske podatke koji govore o životu žena i djece u ratnim okolnostima; - analizirati rezultate i posljedice Drugog svjetskog rata;	Učenici će: - mapom uma predstaviti najznačajnije događaje iz Drugog svjetskog rata i iste prezentovati; - razvijati svijest o tome kako su ljudi živjeli u vrijeme ratnih sukoba i kako se mijenjala uloga žena u ratu; - prikazati hronološkom tablicom najvažnije događaje u Drugom svjetskom ratu i prezentovati ih; - kazati svojim riječima koje je promjene donio završetak rata;
Savremeno doba (1945 - do kraja XX stoljeća)	Učenici će: - utvrditi kada i zašto je održan Nirnberški proces; - opisati ulogu i značaj osnivanja OUN-a; - objasniti zašto su formirani vojno politički blokovi nakon II svjetskog rata; - razumjeti zašto su vođeni lokalni ratovi najviše u zemljama „trećeg svijeta“ i koje su posljedice tih ratova; - objasniti ulogu i značaj pokreta nesvrstanih; - istražiti uzroke ...; - uporediti sličnosti i razlike u socijalističkim zemljama; - komunističke zemlje i pad komunističkih režima; - definisati pojmove: integracija, Evropska unija; - nabrojati najvažnija dostignuća iz oblasti nauke i tehnike, kulturne tokove;	Učenici će: - analizirati značaj Nirnberškog procesa; - istražiti organizacije koje djeluju u okviru OUN-a i utvrditi njihovu ulogu; - pokazati na karti blokovsku podjelu svijeta; - prikupiti i analizirati izvore o lokalnim ratovima; - ispitati na osnovu različitih izvora kako je tekao proces dekolonizacije u svijetu Evropske zajednice; - istražiti uzroke pada socijalističkih režima u Evropi; - pokazati na karti nove države nastale padom socijalističkog režima; - pokazati na karti kako je tekao proces teritorijalnog širenja EU; - pogledati film o naučnim i tehničkim dostignućima i utvrditi njihov značaj za čovječanstvo;	Učenici će: - svojim riječima iskazati osudu zločina i zločinaca; - razvijati svijest o potrebi mirnog rješavanja sukoba među narodima (državama); - razvijati sposobnost sagledavanja različitih pogleda na formiranje vojno - političkih saveza; - razvijati pozitivan stav o dekolonizaciji i integrativnim procesima u Evropi i svijetu; - su svjesni da je naučni i kulturni razvoj u XX stoljeću iz temelja izmijenio život čovječanstva; - predstaviti na panou najznačajnija naučna i tehnička dostignuća; - potkrijepiti argumentima prednosti i nedostatke članstva u EU;

BiH od 1918. do 1992. godine

Učenici će:

- nabrojati događaje koji su predhodili formiranju države SHS, Kraljevine SHS;
- opisati promjene koje su nastupile u BiH u vrijeme Kraljevine SHS/Jugoslavije;
- objasniti politička, društvena i kulturna dešavanja u BiH između dva svjetska rata;
- nabrojati najvažnije bitke koje su se dogodile u BiH tokom Drugog svjetskog rata;
- znati o ratnim zločinima u BiH;
- utvrditi ulogu i značaj NOP-a, ZAVNOBiH-a i AVNOJ-a;
- ispitati kako je tekao politički, društveni i ekonomski razvoj BiH od 1945-1992. god.;
- navesti uzroke koji su doveli do raspada SFRJ;

Učenici će:

- pokazati na karti teritorijalne promjene u BiH u vrijeme Kraljevine SHS/Jugoslavije;
- istražiti izvore koji govore o formiranju Kraljevine SHS i poziciju BiH u njenim okvirima;
- prikupiti podatke i napisati kraću biografiju o značajnijim ličnostima na polju kulture;
- odgledati film o nekoj bici iz Drugog svjetskog rata u BiH i uporediti ga sa historijskim činjenicama;
- organizovati posjetu muzeju, arhivu;
- istražiti rješavanje nacionalnog pitanja Bošnjaka u BiH u okviru SFRJ;
- pokazati najznačajnije privredne centre u BiH;
- analizirati uzroke krize koji su doveli do raspada SFRJ na osnovu izvora;

Učenici će:

- uporediti stanje u BiH u vrijeme Vidovdanskih ustava, šestojanuarske diktature i Oktroiranog ustava i dati kritički osvrt;
- utvrditi značaj sporazuma Cvetković-Maček i argumentima potkrijepiti njegove posljedice po BiH;
- predstaviti na panou privredni i kulturni razvoj BiH između dva svjetska rata i prezentovati;
- prikazati hronološkom tablicom najvažnije događaje u Drugom svjetskom ratu u BiH i prezentovati ih;
- svojim riječima opisati prilike u BiH u vrijeme II svjetskog rata i život pod okupacijom;
- raspraviti u debati nacionalno pitanje Bošnjaka u BiH u okviru SFRJ;
- diskutovati u grupi o životu u BiH u okviru SFRJ;
- razviti sposobnost da na osnovu primjera iz svakodnevnog života razumiju ekonomski razvoj BiH od 1945 - 1990;

BiH od 1992. do kraja XX stoljeća

Učenici će:

- objasniti značaj referenduma za nezavisnost RBiH;
- opisati kako je došlo do međunarodnog priznanja Republike BiH;
- znati uzroke agresije na BiH;
- analizirati značaj Armije RBiH u odbrani države;
- nabrojati najvažnije događaje tokom agresije na RBiH;
- ispitati odnos međunarodne zajednice prema ratnim dešavanjima u BiH;
- opisati ratne zločine u BiH (1992. - 1995);
- utvrditi značaj Dejtonskog mirovnog sporazuma na okončanje rata u RBiH;
- opisati društveno-političke i privredne prilike u RBiH od 1996. godine do kraja XX stoljeća.

Učenici će:

- istražiti na osnovu historijskih izvora način života u opsjednutim gradovima RBiH;
- istražiti značajne ličnosti u borbi za suverenitet i nezavisnost BiH;
- istražiti i prikupiti podatke o ratnim zločinima u RBiH i o genocidu nad Bošnjacima u Srebrenici;
- organizovati posjetu Memorijalnom centru „Potočari“-Srebrenica;
- raspraviti u debati o prednostima i nedostacima Dejtonskog mirovnog sporazuma.

Učenici će:

- razvijati svijest o značaju medija na formiranje javnog mijenja i njihovoj ulozi u ratu tokom agresije na RBiH;
- dati kritički osvrt o radu Haškog tribunala na procesuiranju svih ratnih zločina;
- izgraditi svijest o značaju očuvanja kulturne baštine u RBiH;
- razvijati svijest o nacionalnoj pripadnosti i razvijati pozitivan odnos prema sopstvenoj historiji.

Didaktičko - metodičke napomene

Kad učenici uče historiju, grade posebno razumijevanje, kompetencije i vještine - uče kako da misle i stiču konkretne historijske vještine. U realizaciji sadržaja, uloga nastavnika je da pomogne učenicima da upoznaju i razumiju prošlost i svijet u kome žive. Uz pomoć različitih izvora, kod učenika treba da razvijaju konkretne vještine historičara. Savremenim pristupom u poučavanju, nastavnici treba da organizuju interaktivno učenje, nastavu u kojoj će se učenici aktivno i odgovorno uključiti u procesu učenja. To će se postići tako što će u toku nastave, pored osnovnog teksta iz udžbenika, koristiti različite izvore znanja (objavljene izvore, slike, crteže slajdove, dokumentarne filmove sa historijskim sadržajima...).

Za uspješno korištenje bilo kojeg od navedenih ili nekih drugih vrsta historijskih izvora rješenje opet treba potražiti u postavljanju dobrih pitanja, a to, prije svega, znači konstruktivnih i razumljivih pitanja. Ustoljeće treba ići od onih osnovnih, globalnih pitanja ka onim složenijim koji će i dati odgovore. Nastavnikov zadatak je da uz korištenje različitih izvora oslobodi kreativnost učenika, da traži od učenika da daju sudove i obrazloženja (tumačenja) o historijskim događajima, da razvija kulturu dijaloga, što znači da poštuju različita mišljenja te da razlikuju činjenice od mišljenja. U odabiru izvora također treba obratiti pažnju na ciljeve i definisane ishode koji se žele postići. Izvori pružaju široke mogućnosti proučavanja i sticanja novih znanja. Nastavnik treba da usmjerava aktivnosti u učionici, nudi resurse i fokus nastave pomiče sa predavanja na ishod učenja.

Također, u sklopu nastave sa učenicima trebaju da posjete muzeje, arhive i historijske lokalitete u sredinama u kojima borave, a po mogućnosti i šire. Ovakav pristup u obradi sadržaja omogućava sticanje znanja za cijeli život koje se može koristiti i prenositi na mnoga druga područja.

Ocjenjivanje

Provjera znanja i ocjenjivanje ne treba da budu odvojene od nastave i učenja historije. Ono treba da prirodno izrasta iz prolaska kroz gradivo, testiranja znanja, razumijevanja i vještina koje učenici stiču. Nastavnim planom i programom definisani su standardi znanja. Standardi opisuju šta se od učenika očekuje, razgraničavaju znanje i vještine koje učenici grade kao rezultat nastave u razredu, oni definišu šta svaki učenik treba da zna i da je u stanju raditi. Kriteriji za ocjenjivanje određuju se u skladu sa propisanim standardima. Kriteriji za ocjenjivanje su poredani od najnižeg (nivo reprodukcije) do najvišeg (znanje na nivou sinteze i procjene).

Prilagođavanje programa

Za učenike sa posebnim potrebama razvijaju se prilagođeni programi. Prilagođavanje se može provoditi modifikacijom programa redovne nastave u pogledu sadržaja, procesa, proizvoda i sredine učenja, zavisno od osobenosti potreba učenika određene populacije, odnosno do nivoa individualno prilagođenih programa. Individualno prilagođeni program, kao i plan rada, razvijaju zajedno nastavnik historije i stručni tim za podršku učenika sa posebnim potrebama na nivou škole / pedagoškog zavoda, uz korištenje potrebne ekspertize i učešće roditelja.

Resursi za realizaciju

Udžbenici za historiju, radne sveske za učenike, priručnici za nastavnike, dokumenti na DVD-u, historijski atlas, dokumentarni filmovi, historijska literatura i časopisi, internet.

Profil i stručna sprema nastavnika

Nastavu predmeta historija/povijest mogu izvoditi lica koja su završila:

- Nastavnički fakultet/pedagošku akademiju, odsjek za historiju/povijest, sa završenim četverogodišnjim dodiplomskim studijem (VII stepen stručne spreme) i stečenim stručnim zvanjem profesor historije/povijesti ili drugim stručnim zvanjem gdje je historija/povijest, glavni ili ravnopravni predmet u dvopredmetnoj grupi;
- Nastavnički fakultet/pedagošku akademiju, odsjek za historiju/povijest, sa završenim prvim ciklusom visokog obrazovanja dodiplomskog studija u četverogodišnjem trajanju (240 ECTS) i stečenim stručnim zvanjem bachelor historije/povijesti ili drugim stručnim zvanjem gdje je historija/povijest glavni ili ravnopravni predmet u dvopredmetnoj grupi ili ekvivalent;
- Nastavnički fakultet/pedagošku akademiju, odsjek za historiju/povijest, sa završenim prvim ciklusom visokog obrazovanja dodiplomskog studija u trogodišnjem trajanju (180 ECTS) i stečenim stručnim zvanjem bachelor historije/povijesti ili drugim stručnim zvanjem gdje je historija/povijest, glavni ili ravnopravni predmet u dvopredmetnoj grupi ili ekvivalent;
- Nastavnički fakultet/pedagošku akademiju, odsjek za historiju/povijest, sa završenim dvogodišnjim dodiplomskim studijem (VI stepen stručne spreme) i stečenim stručnim zvanjem nastavnik historije/povijesti ili drugim stručnim zvanjem gdje je historija/povijest glavni ili ravnopravni predmet u dvopredmetnoj grupi.

4. GRAĐANSKO OBRAZOVANJE

TREĆA TRIJADA

DEVETI RAZRED

OPIS PREDMETA

Svrha predmetne nastave građanskog obrazovanja u osnovnoj školi - nastavnog predmeta "Građansko obrazovanje - Osnovi demokratije" je odgoj i obrazovanje kompetentnih, aktivnih i odgovornih građana i građanki, koji/e razmišljaju kritički, odgovorno konzumiraju informacije i na provjerenim, naučno utemeljenim dokazima angažirano djeluju u zajednici, štite i promoviraju zajedničko dobro, mir i demokratske vrijednosti. Kroz nastavu građanskog obrazovanja, učenici i učenice će usvojiti relevantna znanja o osnovnim demokratskim konceptima, vrijednostima i principima. Razvit će vještine i sposobnosti kritičkog razmišljanja, rješavanja problema, nenasilnog rješavanja sukoba, saradničkog učenja, analitičke, komunikacijske, prezentacijske i druge vještine važne za građane i građanke savremenih demokratskih društava. Formirat će čvrste stavove temeljene na demokratskim vrijednostima i principima i razviti demokratsko-građanske obrasce ponašanja kojima se vlastita dobrobit osigurava imajući na umu prava, dostojanstvo i dobrobit drugih, ali i društva kao cjeline.

Nastavnici i nastavnice prilagođavaju kurikulum kako bi odgovorili/odgovorile i na potrebe učenika i učenica s atipičnim razvojem i potrebama, uključujući učenike i učenice s poteškoćama, kao i one nadarene. Ovo prilagođavanje uključuje individualizirane pristupe koji uzimaju u obzir specifičnosti svakog učenika/ce, kao npr.: prilagođavanje nivoa ostvarenosti ishoda učenja, obima i kompleksnosti sadržaja, kao i primjenu adekvatnih metoda poučavanja i vrednovanja.

Povezanost sa vrijednostima i ostvarivanjem ciljeva odgojno-obrazovnog sistema definisanih drugim dokumentima

Građansko obrazovanje direktno doprinosi svrsi obrazovanja, navedenoj u Članu 2. Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini: „Svrha obrazovanja je da, kroz optimalni intelektualni, fizički, moralni i društveni razvoj pojedinca, u skladu sa njegovim mogućnostima i sposobnostima, doprinese stvaranju društva zasnovanog na vladavini zakona i poštovanju ljudskih prava, te doprinese njegovom ekonomskom razvoju koji će osigurati najbolji životni standard za sve građane.“ Povezan je i ostvaruje opće ciljeve obrazovanja u BiH koji, između ostalog, proizlaze iz općeprihvaćenih, univerzalnih vrijednosti demokratskog društva koje će učenici i učenice osnovnih škola temeljito izučavati u nastavi građanskog obrazovanja. Predmetni kurikulum ovog nastavnog predmeta usklađen je sa Zajedničkom jezgrom nastavnih planova i programa za građansko obrazovanje definiranom na ishodima učenja (građansko vaspitanje i obrazovanje, demokratija i ljudska prava, politika i građansko društvo, privreda, politika; demokratija i ljudska kultura) (ZJNPP), Mostar, 2015, Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje BiH: <https://aposo.gov.ba/hr/zjnpp-za-gradansko-obrazovanje/>. Prema ishodima učenja, koji su ZJNPP planirani za ovaj uzrast učenika i učenica, ostvaruje razvoj interpersonalnih i građanskih kompetencija, definiranih kao ključnih u Evropskom referentnom okviru ključnih kompetencija cjeloživotnog učenja, a doprinosi i razvoju drugih ključnih kompetencija kao što su: učiti kako se uči, digitalna kompetencija, samoinicijativa i poduzetnička kompetencija, kulturna svijest i kulturno izražavanje, te kreativno-produktivna kompetencija.

Vrijednosti učenja i poučavanja građanskog obrazovanja su od suštinskog značaja kako za učenike i učenice, tako i za društvo u cjelini. Za učenike/ce, građansko obrazovanje pruža priliku za razvoj širokog spektra znanja, vještina, stavova i vrijednosti koje im omogućavaju da postanu aktivni/e, informirani/e i odgovorni/e građani i građanke koji su sposobni sagledati kompleksne društvene i političke probleme iz različitih perspektiva i kompetentno se uključiti u kreiranje boljih rješenja - donošenje novih politika za njihovo uspješno rješavanje. Za društvo, vrijednosti učenja i poučavanja građanskog obrazovanja imaju dugoročne pozitivne efekte. Obrazovani građani i građanke koji poznaju svoja prava, odgovornosti i obaveze, motivirani su da se aktivno uključe u društvene procese i daju doprinos jačanju demokratskih institucija i vladavine prava. Oni su spremni da se bore za društvene promjene i da se suprotstave nepravdi i nejednakosti. Građansko obrazovanje nije ključno samo za razvoj individualnih građanskih kompetencija, već i za izgradnju održivih, demokratskih i pravednih društvenih zajednica. Tako, na primjer, ono potiče na uvažavanje različitosti, što je nužan preduslov za razvoj inkluzivnog, pluralističkog društva.

Mjesto predmeta u cjelokupnom nastavnom planu i programu za osnovnu školu

Nastavni predmet Osnovi demokratije pripada društveno-humanističkom području. Integrira učenje i poučavanje sadržaja međupredmetnih područja i tema prema Zajedničkoj jezgri nastavnih planova i programa definiranih na ishodima učenja (APOS0 BiH, 2015.)

Za izvedbu ovog predmetnog kurikuluma planiran je 1 nastavni sat/čas sedmično, odnosno 34-35 nastavnih sati/časova godine, u jednoj godini osnovnoškolskog obrazovanja, s preporukom da bude u sedmoj ili osmoj godini devetogodišnje osnovne škole.

Koncepcija poučavanja i učenja u okviru predmeta

Učenici i učenice postižu najbolje rezultate kada su angažirani na različite načine prema univerzalnom dizajnu učenja (UDL). Ovaj koncept primenjen u nastavi predmeta Osnovi demokratije koristi raznolike pristupe učenju i komplementarnom poučavanju kako bi osposobio i osnažio učenike i učenice za interakciju, istraživanje, kritičko razmišljanje, saradnju, diskusiju o relevantnim pitanjima i donošenje informiranih odluka o važnim javnim temama u zajednici. Učenici i učenice angažirani u strategijama aktivnog, interaktivnog, optimalno individualiziranog, otkrivačkog i kooperativnog učenja, zadržavaju stečena građanska znanja u dužem vremenskom periodu, razvijaju osnovne građanske vještine i formiraju građanske stavove. Građansko obrazovanje uči učenike i učenice *kako da misle, a ne šta da misle*. Ovakav pristup isključuje indoktrinaciju i promovira obrazovanje koje je u skladu s vrijednostima i principima demokratskog društva.

Logički posmatrano, učenici i učenice bi trebali steći uvid u osnovne demokratske koncepte, vrijednosti i principe prije nego što se dublje uvedu u mehanizme učešća građana u ustavnoj demokratiji. Zbog kontinuiteta i preglednosti sadržaja poučavanja i učenja, nastavni predmet Osnovi demokratije hronološki ne prati oblasti i komponente ZJNPP, nego se sastoji od 7 (sedam) nastavnih cjelina unutar kojih se ostvaruju ishodi učenja definirani Zajedničkom jezgrom NPP. Sedam nastavnih cjelina građanskog obrazovanja, pripadajuće nastavne jedinice i njihov redoslijed omogućavaju postepen i sistematičan razvoj građanskih kompetencija učenika i učenica kroz uvid u osnovne demokratske koncepte, analizu njihovih različitih elemenata, upoznavanje svojih prava, sloboda, odgovornosti i obaveza a zatim i mehanizama za ostvarivanje i zaštitu prava, te učešća u procesima donošenja odluka. Pregled ključnih programskih sadržaja predmeta Osnovi demokratije:

- **Nastavna cjelina: Autoritet**

(usklađenost sa ZJNPP: oblast 2, komponenta 3)

- Nastavna jedinica 1: Kakva je razlika između autoriteta i moći bez autoriteta? - 1 čas
- Nastavna jedinica 2: Zašto nam treba autoritet? - 1 čas
- Nastavna jedinica 3: Gdje nalazimo autoritet i kako se on opravdava? - 1 čas
- Nastavna jedinica 4: Kako treba birati ljude na pozicije autoriteta? - 1 čas
- Nastavna jedinica 5: Koga treba izabrati na ovu poziciju autoriteta? - 1 čas

- **Nastavna cjelina: Privatnost**

(usklađenost sa ZJNPP: oblast 1, komponenta 1)

- Nastavna jedinica 6: Šta je privatnost? - 1 čas
- Nastavna jedinica 7: Zašto se razlikuju ponašanja ljudi kada se radi o privatnosti? - 1 čas
- Nastavna jedinica 8: Koje su moguće posljedice privatnosti? - 1 čas
- Nastavna jedinica 9: Koji bi trebali biti obim i granice privatnosti? - 1 čas

- **Nastavna cjelina: Odgovornost**

(usklađenost sa ZJNPP: oblast 1, komponenta 1)

- Nastavna jedinica 10: Šta je odgovornost? - 1 čas
- Nastavna jedinica 11: Koji su neki od izvora odgovornosti? - 1 čas
- Nastavna jedinica 12: Koje su posljedice preuzimanja odgovornosti? - 1 čas
- Nastavna jedinica 13: Kako izabrati između odgovornosti koje se suprotstavljaju jedna drugoj? - 1 čas

- **Nastavna cjelina: Pravda**

(usklađenost sa ZJNPP: oblast 1, komponente 1 i 2)

- Nastavna jedinica 14: Zašto se pitanja pravde dijele na tri kategorije? - 1 čas
- Nastavna jedinica 15: Distributivna pravda - 1 čas
- Nastavna jedinica 16: Korektivna pravda - 1 čas
- Nastavna jedinica 17: Proceduralna pravda - 1 čas

- **Nastavna cjelina: Narod i vlast**

(usklađenost sa ZJNPP: oblast 1, komponenta 3; oblast 2, komponente 1, 2 i 3)

- Nastavna jedinica 18: Zašto nam je potrebna vlast? - 1 čas
- Nastavna jedinica 19: Šta je demokratska ustavna vlast? - 1 čas
- Nastavna jedinica 20: Kako građani mogu učestvovati? - 1 čas
- Nastavna jedinica 21: Koje odluke ćeš donositi kao građanin/ka? - 1 čas

- **Nastavna cjelina: Mi trebamo druge – drugi trebaju nas**
(usklađenost sa ZJNPP: oblast 1, komponenta 2; oblast 3, komponente 1, 2 i 3)
 - Nastavna jedinica 22: Kulturni i građanski identitet - 1 čas
 - Nastavna jedinica 23: Globalizacija i demokratija - 1 čas
 - Nastavna jedinica 24: Evropska unija - 1 čas
- **Praktična nastava „Projekt građanin“; 10 časova**
(usklađenost sa ZJNPP: oblast 2, komponenta 4)

OPĆI CILJEVI PREDMETA

Opći ciljevi nastavnog predmeta Osnovi demokratije ili predmetne nastave građanskog obrazovanja u osnovnoj školi su:

- ✓ Usvajanje građanskih znanja o osnovnim konceptima demokratskog društva, temeljnim principima ustavne demokratije i osposobljavanje za procjenu uloge vlasti u zaštiti ljudskih prava i sloboda kroz ostvarivanje vladavine prava u demokratskom društvu.
- ✓ Razvijanje građanskih znanja, vještina i stavova za aktivno učešće u razvoju i izgradnji demokratskog društva kroz različite aktivnosti i oblike predstavljanja građana.
- ✓ Osposobljavanje za kompetentno učešće u praćenju provedbe postojećih i predlaganju novih mjera javne politike na svim nivoima vlasti.
- ✓ Poticanje kreativnosti, analitičkog i kritičkog mišljenja uz funkcionalnu i odgovornu upotrebu informacijsko-komunikacijskih tehnologija.
- ✓ Proširivanje znanja o aspektima funkcioniranja pluralističkog i inkluzivnog društva, poticanje poštivanja kulturnih razlika i interkulturalnog dijaloga kako bi se smanjili neravnopravnost i predrasude prema drugima i drugačijima.
- ✓ Poticanje nenasilnog i kompromisnog rješavanja konflikata na lokalnom, regionalnom i globalnom nivou.
- ✓ Usvajanje znanja o EU integracijama i globalizaciji; Razvoj svijesti i kritičkog stava o prednostima i nedostacima ovih procesa udruživanja, zajedničkog djelovanja i jedinstvenog tržišta.
- ✓ Usvajanje znanja o odnosu tržišne ekonomije i demokratije te njihove međusobne uvjetovanosti.
- ✓ Izgradnja svijesti o važnosti saradnje među državama i zajedničke posvećenosti osiguranju održivog razvoja na lokalnom, regionalnom i globalnom nivou kroz prakticiranje principa odgovorne ekonomije i odgovorne potrošnje.

STRUKTURA, ISHODI I KRITERIJI VREDNOVANJA NASTAVNOG PREDMETA OSNOVI DEMOKRATIJE

Nastavna/tematska cjelina: Autoritet

Cilj izučavanja ove nastavne cjeline je

- omogućiti učenicima i učenicama šire razumijevanje društvene i političke moći i različitih oblika demonstracije moći - onih koji se oslanjaju na legitimni autoritet, ali i onih gdje se moć zloupotrebljava ili koristi bez legitimnog i legalnog autoriteta;
- osposobiti učenike i učenice da kritički promišljaju odluke autoriteta, probleme i konflikte koji proizlaze iz nedostatka djelotvornog autoriteta, što će im pomoći da bolje razumiju važnost stabilnih i legitimnih institucija i lidera za osiguranje pravednosti, sigurnosti i ravnopravnosti u zajednici;
- razviti kod učenika analitičke vještine i jasno razumijevanje procesa biranja predstavnika vlasti kroz analizu različitih izvora autoriteta, potrebnih kvalifikacija za određenu poziciju autoriteta i simulaciju izbora za poziciju autoriteta;
- proširiti znanja učenika i učenica o načinima organiziranja i upravljanja demokratskim društvima, prednostima i izazovima svakog modela, kao i o fundamentalnoj ideji da su građani izvor političkog autoriteta u demokratskim društvima;
- kroz diskusije, prezentacije i argumentaciju, razviti kod učenika i učenica vještine usmene i pismene komunikacije, što će im omogućiti da iskažu svoje ideje i stavove u vezi sa pitanjima vlasti na jasan i uvjerljiv način;
- postići kod učenika i učenica izgradnju pozitivnog stava o izboru najkvalifikovanije osobe na poziciju autoriteta i važnosti glasanja kao načina na koji građani mogu kontrolisati djelovanje vlasti.

Nastavna cjelina	Nastavna jedinica	Broj časova	Specifični ishodi nastavne jedinice	Kriteriji vrednovanja ishoda u nastavnim jedinicama	Oblast ZJNPP	Komponenta ZJNPP	Programski/ uopćeni ishodi (ZJNPP)
Autoritet	Kakva je razlika između autoriteta i moći bez autoriteta?	1	Obrazlaže pojmove: politička moć, legalnost i legitimnost.	Navodi i primjerima potkrepljuje jasne i sveobuhvatne definicije političke moći, legalnosti i legitimnosti.	2	3	Objašnjava oblike društvene moći, autoriteta i vlasti kroz historiju; Razlikuje modele demokratske vlasti, objašnjava ulogu građana u njima i navodi važnost participacije građana u demokratskom odlučivanju;
			Razlikuje primjere autoriteta i moći bez autoriteta.	Ispravno tumači primjere iz udžbenika i navodi nove relevantne primjere iz svog okruženja/stvarnog života.			
			Analizira odnos između društvene moći, političke moći, legalnosti i legitimnosti.	Pružuje detaljnu analizu odnosa između društvene i političke moći, legalnosti i legitimnosti s jasnim i relevantnim argumentima.			
	Zašto nam treba autoritet?	1	Identificira probleme nastale zbog nedostatka djelotvornog autoriteta	Precizno i s razumijevanjem opisuje situacije i probleme nastale usljed nedostatka (djelovanja) relevantnog autoriteta.	2	3	Određuje odnos između vlasti, političkog autoriteta i političke moći, te daje
			Uočava načine na koje građani mogu kontrolisati djelovanje vlasti.	Navodi raznolike i relevantne načine kontrole vlasti.			
			Razlikuje ograničenu od neograničene vlasti.	Ispravno navodi karakteristike ograničene i neograničene vlasti uz relevantne primjere.			

			Vrednuje značaj autoriteta za osiguranje pravednosti, sigurnosti i ravnopravnosti u zajednici.	Pruž a promišljene i potkrijepljene argumente o značaju autoriteta za postizanje pravednosti, sigurnosti i ravnopravnosti u zajednici. Svoju argumentaciju temelji na primjerima iz stvarnog života.			primjere korištenja političke moći bez autoriteta u prošlosti i danas;
			Zauzima stav prema situacijama zloupotrebe autoriteta	Izražava jasan, argumentiran i kritički orijentiran stav prema situacijama zloupotrebe autoriteta.			
Gdje nalazimo autoritet i kako se on opravdava?	1	Identificira izvore autoriteta.	Navodi potpun i raznolik popis različitih izvora autoriteta i navodi primjer za svaki od njih.	2	3		
		Obrazlaže izvor političkog autoriteta u demokratskim društvima.	Jasno i argumentovano određuje izbornu volju građana kao izvor autoriteta.				
		Analizira razlike i sličnosti predstavničke i direktne demokratije.	Daje detaljnu analizu modela demokratske vlasti ispravno uspoređujući njihove karakteristike.				
Kako treba birati ljude na pozicije autoriteta?	1	Identificira kvalifikacije i kompetencije potrebne za poziciju autoriteta	Precizno i s razumijevanjem navodi sve relevantne kvalifikacije i kompetencije potrebne za poziciju autoriteta	2	3		
		Upoređuje kvalifikacije kandidata sa zahtjevima određene pozicije autoriteta	Iznosi detaljnu i argumentiranu usporedbu na odabranom primjeru iz stvarnog života.				
		Zalaže se za izbor najkvalifikovanije osobe na poziciju autoriteta.	Izražava jasan, argumentiran i kritički orijentiran stav o izboru osobe na poziciju autoriteta.				
Koga treba izabrati na ovu poziciju autoriteta?	1	Analizira problem u zajednici.	Provodi kritičku analizu zadanog problema i argumentovano izlaže prijedlog tog rješenja problema.	2	3		
		Donosi nepristrasnu i argumentovanu odluku koristeći se intelektualnim alatom za procjenu kandidata i kandidatkinja za poziciju autoriteta.	Rangira kandidate i kandidatkinje iz zadanog primjera koji govori o izboru gradonačelnika zamišljenog grada.				
		Identifikuje sve faze organizacije izbora za poziciju autoriteta	Uspješno simulira sve faze izbornog procesa; rado prihvata rad u grupi i saradnički se odnosi prema članovima grupe, izvršava svoj dio zadatka.				
		Zauzima stav o važnosti glasanja kao načina na koji građani mogu kontrolisati djelovanje vlasti.	Izražava jasan, argumentiran i kritički orijentiran stav o tome zašto je važno glasati.				

Nastavna/tematska cjelina: Privatnost

Cilj izučavanja ove nastavne cjeline je

- omogućiti učenicima i učenicama da razmatraju pravo na privatnost kao primjer ključne karakteristike demokratskog društva: ljudskih prava i sloboda;
- proširiti znanje učenika i učenica o osnovama demokratskih sloboda i prava, kao i povezane odgovornosti i dužnosti koje proističu iz te ideje;
- osposobiti učenice i učenike da kroz primjere i diskusije o pravu na privatnost kritički procjenjuju konkretne situacije i dileme koje se javljaju u stvarnom svijetu po pitanju obima, granica i zaštite ljudskih prava i sloboda;
- proširiti znanje učenika i učenica o ključnim karakteristikama vladavine prava kroz analizu slučajeva i primjere iz stvarnog svijeta;
- razviti kod učenica i učenika kritičko razmišljanje, analitičke vještine i sposobnost donošenja informisanih odluka u vezi sa pitanjima sloboda, prava, odgovornosti i dužnosti.
- postići kod učenica i učenika izgradnju pozitivnog stava o značaju i ostvarivanju individualnih prava i sloboda u društvu.

Nastavna cjelina	Nastavna jedinica	Broj časova	Specifični ishodi nastavne jedinice	Kriteriji vrednovanja ishoda u nastavnim jedinicama	Oblast ZJNPP	Komponenta ZJNPP	Progamski/ uopćeni ishodi (ZJNPP)
Privatnost	Šta je privatnost?	1	Uočava da je pravo na privatnost jedno od osnovnih ljudskih prava i sloboda, koji se priznaju građanima i građankama demokratskog društva.	Tumači pravo na privatnost kao ljudsko pravo i navodi druga prava i slobode koji su zaštićeni ustavom BiH.	1	1	Opisuje slobode, prava, odgovornosti i dužnosti pojedinca u društvu.
			Prepoznaje vrste privatnosti.	Bez pomoći nastavnika navodi primjere različitih vrsta privatnosti iz udžbenika i svakodnevnog života.			
			Procjenjuje situacije narušavanja privatnosti.	Argumentirano iznosi svoju procjenu posljedica narušavanja prava na privatnost za pojedince i zajednicu.			
			Zauzima stav o važnosti zaštite ljudskih prava i sloboda.	U različitim situacijama, aktivno i dosljedno pokazuje posvećenost da poštuje tuđu i štiti ličnu privatnost, te ostala ljudska prava i slobode.			
	Zašto se razlikuju ponašanja ljudi kada se radi o privatnosti?	1	Analizira faktore koji utiču na različito ponašanje ljudi kada se radi o privatnosti.	Iznosi detaljnu analizu različitih faktora koji određuju ponašanja ljudi u vezi s privatnosti i kod izbora stvari koje žele zadržati privatnim. Svoju argumentaciju potkrepljuje primjerima iz svakodnevnog života	1	1	
			Uvažava izbor drugih da se ponašaju na njima odgovarajući način kada je u pitanju privatnost.	Suzdržava se od nepotrebnog ili neprimjerenog komentiranja ili pritiska na osobe koje se drugačije ponašaju kada se radi o privatnosti.			
Koje su moguće	1	Razlikuje koristi i cijene privatnosti u različitim situacijama.	Promišljeno argumentira posljedice privatnosti i za njih navodi primjere iz udžbenika i svakodnevnog života.	1	1		

	posljedice privatnosti?						
	Koji bi trebali biti obim i granice privatnosti?	1	Identificira osobe, organizacije ili institucije koji žele ograničiti privatnost. Utvrđuje da pravo na privatnost nije apsolutno ili neograničeno. Preporučuje specifične mjere i strategije koje se mogu primijeniti kako bi se zaštitila privatnost pojedinaca.	Ispravno tumači primjere iz udžbenika i daje nove relevantne primjere iz svog okruženja/stvarnog života. Navodi različite situacije ili kontekste u kojima pravo na privatnost može biti ograničeno ili balansirano s drugim društvenim interesima ili pravima. Pronalazi i predstavlja relevantne zakone koji garantuju i štite pravo pojedinca na privatnost. Samostalno istražuje i navodi prijedloge zakonskih rješenja za zaštitu digitalne privatnosti (prava na privatnost u digitalnom okruženju) novih generacija građanki i građana.	1	1	

Nastavna/tematska cjelina: Odgovornost

Cilj izučavanja ove nastavne cjeline je

- omogućiti učenicima i učenicama da se upoznaju s konceptom odgovornosti kako bi razvili dublje razumijevanje o tome šta znači biti odgovoran građanin/građanka, te kako to utiče i na njih same i na društvo u cjelini;
- osposobiti ih da identifikuju različite faktore (moralne vrijednosti, zakoni, norme, itd.) koji oblikuju našu odgovornost prema sebi, drugima i zajednici;
- proširiti znanja učenika i učenica o o posljedicama (ne)preuzimanja i (ne)izvršavanja odgovornosti, što će im pomoći i da uoče moguće posljedice koje, po njih same i društvenu zajednicu u kojoj žive, može imati njihovo aktivno i odgovorno građansko djelovanje, a kakve apatija: nezainteresiranost i odsustvo takvog djelovanja – angažmana;
- Poticati razvoj empatije, solidarnosti i građanskog angažmana; Kroz učenje i promišljanje društvene (ne)jednakosti i odgovornosti jačati svijest učenika i učenica o vlastitoj – ličnoj/osobnoj odgovornosti za stvaranje pozitivnih promjena u društvu;
- Razviti kod učenika i učenica demokratski moralni sud, potaći usvajanje i primjenu demokratskih standarda odlučivanja o ispravnom i odgovornom postupanju prema sebi, drugima i društvu u kojem žive.

Nastavna cjelina	Nastavna jedinica	Broj časova	Specifični ishodi nastavne jedinice	Kriteriji vrednovanja ishoda u nastavnim jedinicama	Oblast ZJNPP	Komponenta ZJNPP	Programski/ uopćeni ishodi (ZJNPP)
Odgovornost	Šta je odgovornost?	1	Prepoznaje odgovornost u različitim situacijama.	Ispravno navodi i opisuje odgovornosti u različitim primjerima iz udžbenika i daje nove, relevantne primjere iz svog svakodnevnog života i medijskog izvještavanja.	1	1	Opisuje slobode, prava, odgovornosti i dužnosti pojedinca u društvu. Pokazuje društvenu odgovornost i
			Identifikuje značaj odgovornosti za zaštitu ljudskih prava i sloboda.	Pružna promišljene i primjerima potkrijepljene argumente o značaju odgovornosti za zaštitu ljudskih prava i sloboda.			

			Povezuje odnose između ljudskih prava/sloboda i odgovornosti vlasti i građana.	Kritički, s dubokim razumijevanjem, uočava i povezuje navedene odnose.			posvećenost zajedničkom dobru.
			Zauzima pozitivan stav prema preuzimanju odgovornosti.	U svakodnevnim situacijama iskazuje opredjeljenost za odgovorno djelovanje i spremnost za preuzimanje odgovornosti.			
	Koji su neki od izvora odgovornosti?	1	Razlikuje izvore odgovornosti.	Ispravno određuje različite izvore odgovornosti i za njih navodi primjere iz udžbenika i nove primjere iz svakodnevnog života			
			Analizira odgovornost pojedinaca i/ili institucija vlasti za osiguranje društvene jednakosti i zajedničkog dobra.	Iznosi detaljnu analizu i argumentirano objašnjava ulogu pojedinca i institucija vlasti u osiguravanju društvene jednakosti, te očuvanju i unaprijeđenju zajedničkog dobra.			
	Koje su posljedice preuzimanja odgovornosti?	1	Razlikuje koristi i cijene preuzimanja odgovornosti.	Ispravno navodi različite primjere posljedica preuzimanja odgovornosti koje znače koristi i onih koje znače cijene za pojedinca koji preuzima odgovornost, za druge i za cijelu društvenu zajednicu.			
			Procjenjuje posljedice preuzimanja odgovornosti.	Pružna temeljitu, uravnoteženu i primjerima iz svakodnevnog života potkrepljenu analizu odnosa koristi i cijena kod preuzimanja odgovornosti.			
			Zauzima stav o značaju društvene odgovornosti i posvećenosti zajedničkom dobru.	Izražava jasan, dosljedan i odlučan stav prihvatanja i prakticiranja lične odgovornosti za očuvanje i unaprijeđenje zajedničkog dobra.			
	Kako izabrati između odgovornosti koje se suprotstavljaju jedna drugoj?	1	Uočava da se odgovornosti, vrijednosti i interesi mogu suprotstavljati jedni drugima.	Precizno i s razumijevanjem opisuje primjere situacija u kojima dolazi do suprotstavljanja odgovornosti, vrijednosti i interesa.			
			Kritički prosuđuje situacije u kojima treba izabrati između odgovornosti, vrijednosti i interesa koji se suprotstavljaju.	Objašnjava ključne elemente problemske situacije, argumentirano ih rangira po važnosti i donosi ispravan i promišljen zaključak.			

Nastavna/tematska cjelina: Pravda

Cilj izučavanja ove nastavne cjeline je

- proširiti znanja učenika i učenica o konceptu pravde koji ima vitalnu ulogu u društvima zasnovanim na demokratskim institucijama i razvijenoj građanskoj demokratskoj političkoj kulturi;
- omogućiti učenicima i učenicama da kroz učenje o distributivnoj, korektivnoj i proceduralnoj pravdi ispituju pojam pravednosti u različitim situacijama i širem društvenom kontekstu;
- osposobiti učenice i učenike za primjenu pravičnih rješenja i procedura u njihovom svakodnevnom životu kako bi doprinijeli smanjenju društvene nejednakosti i izgradnji pravednijeg društva;
- razvijati kod učenika i učenica kritičko razmišljanje, analitičke vještine i sposobnost donošenja informiranih odluka u vezi s pitanjima pravde, čime će se im se pružiti ključni alat za aktivno i odgovorno građansko učešće u procesima demokratskog odlučivanja u društvu.

Nastavna cjelina	Nastavna jedinica	Broj časova	Specifični ishodi nastavne jedinice	Kriteriji vrednovanja ishoda u nastavnim jedinicama	Oblast ZJNPP	Komponenta ZJNPP	Programski/ uopćeni ishodi (ZJNPP)
Pravda	Zašto se pitanja pravde dijele na tri kategorije?	1	Razlikuje pojmove: distributivna pravda, korektivna pravda i proceduralna pravda.	Daje jasne, precizne i sveobuhvatne definicije distributivne, korektivne i proceduralne pravde.	1	1	Objašnjava važnost općevažećih pravila za osiguranje društvene jednakosti i utvrđuje njihovu povezanost sa statusom građanina.
			Preispituje (ne)pravednost različitih situacija.	Ispravno i s razumijevanjem interpretira primjere iz udžbenika i povezuje ih sa primjerima sličnih situacija iz svakodnevnog života.			
			Analizira posljedice društvene nejednakosti za pojedinca i zajednicu.	Pruža detaljnu analizu s jasnim i relevantnim argumentima.			
			Zalaže se za osiguranje društvene jednakosti.	U i izvan škole aktivno učestvuje u inicijativama/akcijama koje doprinose smanjenju društvene nejednakosti.			
	Distributivna pravda	1	Identifikuje princip sličnosti u različitim situacijama.	Ispravno tumači primjer iz udžbenika i iznosi nove relevantne primjere iz svog okruženja/stvarnog života.	2	2	Dovodi u vezu zaštitu prava, pravdu i pravednost u društvu s funkcioniranjem demokratskih institucija i razvijenošću demokratske građanske kulture.
			Procjenjuje pitanja distributivne pravde koristeći kriterije potrebe, sposobnosti i zasluge.	Donosi pravednu procjenu pružajući promišljene i potkrijepljene argumente.			
	Korektivna pravda	1	Razlikuje ciljeve korektivne pravde – ispravke, sprečavanje i obeshrabrivanje	Ispravno navodi ciljeve korektivne pravde i za svaki od njih daje relevantne primjere situacija iz stvarnog života.			
			Predlaže pravedni odgovor na zadani prekršaj ili povredu.	Koristeći tabelu intelektualnih sredstava za pitanja korektivne pravde analizira relevantne elemente konkretnog prekršaja ili povrede i daje			

				jasan, argumentiran i kritički orijentiran prijedlog odgovora na njih.			
	Proceduralna pravda	1	Prepoznaje ciljeve proceduralne pravde.	Ispravno navodi i opisuje ciljeve proceduralne pravde i za svaki od njih daje relevantne primjere situacija iz svakodnevnog života.			
			Analizira pravednost načina prikupljanja informacija i donošenja odluka.	Pružaju detaljnu analizu priče iz udžbenika s jasnim i relevantnim argumentima.			
			Prosuduje zašto je važno da vlast slijedi odgovarajuće procedure kada donosi odluke koje utiču na dobrobit građana.	Prezentira promišljene i primjerima potkrijepljene argumente o negativnim posljedicama odluka za čije donošenje nisu primjenjene pravdane procedure.			
			Zauzima pozitivan stav o važnosti sve tri vrste pravde za razvoj demokratske građanske kulture.	Izražava jasan, dosljedan i odlučan stav koji je podržan postupcima u svakodnevnim životnim situacijama.			

Nastavna/tematska cjelina: Narod i vlast

Cilj izučavanja ove nastavne cjeline je

- proširiti znanja učenika i učenica o osnovnom zadatku vlasti, a on se odnosi na zaštitu ljudskih prava svakog građanina i građanke;
- omogućiti učenicima i učenicama da uvide važnost demokratskog ustava kao najvišeg pravnog i najznačajnijeg političkog dokumenta, kojim se uživanje prava i sloboda garantuje svim građanima i građankama, pod jednakim uslovima, kao i da razmatraju demokratske vrijednosti na kojima društvo počiva i koje su ugrađene u njegov ustav;
- Osposobiti učenike i učenice da kritički promišljaju i analiziraju, te donose informisane odluke u svakodnevnom životu kroz diskusije o povezanosti i međuzavisnosti nivoa i grana vlasti, različitim načinima na koje građani mogu uticati na vlast, elementima postizanja, očuvanja i unaprijeđenja zajedničkog dobra, te propitivanjem ostvarenosti demokratskih vrijednosti u BiH;
- razviti kod učenika i učenica pozitivan stav prema aktivnom učešću građana i građanki u oblikovanju društva u kojem žive.

Nastavna cjelina	Nastavna jedinica	Broj časova	Specifični ishodi nastavne jedinice	Kriteriji vrednovanja ishoda u nastavnim jedinicama	Oblast ZJNPP	Komponenta ZJNPP	Programski/ uopćeni ishodi (ZJNPP)
Narod i vlast	Zašto nam je potrebna vlast?	1	Razlikuje pojmove: prirodna prava, prirodno stanje, društveni ugovor.	Daje jasne, precizne i sveobuhvatne definicije prirodnih prava, prirodnog stanja i društvenog ugovora.	2	1	Određuje slobodu i prava pojedinca, jednakost, vladavinu prava i solidarnost kao najviše demokratske vrijednosti i tumači njihov historijski razvoj. Objašnjava razlike u vrijednostima i načelima između nedemokratskog i
			Određuje demokratiju kao politički system i prepoznaje njegove karakteristike.	Ispravno objašnjava šta je demokratija i navodi karakteristike prema kojima se demokratija razlikuje od drugih političkih sistema.			
			Razlikuje horizontalnu i vertikalnu podjelu vlasti.	Precizno razdvaja i opisuje nivoe i grane vlasti u BiH.			

			Analizira povezanost i međuzavisnost nivoa i grana vlasti u BiH.	Šematskim prikazom ilustrira najmanje dvije nadležnosti svake od tri grane vlasti na različitim nivoima i objašnjava njihovu povezanost i međuzavisnost.			demokratskog društva te argumentira prednosti života u demokratiji.		
			Zauzima stav o potrebi postojanja vlasti.	Izražava jasan, argumentiran i kritički orijentiran stav o nužnosti postojanja vlasti za zaštitu prava građana.			Uočava i analizira prepreke punom ostvarenju demokratskih vrijednosti u savremenom društvu.		
	Šta je demokratska ustavna vlast?	1	Uočava ulogu ustava u zaštiti prava građana i funkcioniranju demokratskog društva.	Precizno navodi osnovne odlike ustava i objašnjava njihovu svrhu navodeći primjere iz Ustava BiH i entitetskih ustava.			Određuje demokratiju kao politički sistem, navodi njegova glavna obilježja i objašnjava funkcioniranje demokratskih institucija.		
			Prepoznaje nadležnosti institucija vlasti na različitim granama i nivoima.	Ispravno i s razumijevanjem svrstava rješavanje zadanih pitanja pod nadležnost konkretne institucije vlasti u BiH.				Opisuje ulogu ustava u zaštiti prava građana i funkcioniranju demokratskog društva.	
			Upoređuje razlike u vrijednostima između demokratskog i nedemokratskog društva.	Objašnjava osnovne vrijednosti ustavne demokratije i suprotstavlja ih vrijednostima nedemokratskog društva.					
			Procjenjuje ostvarenost demokratskih vrijednosti u BiH.	Koristeći se Ustavom BiH i relevantnim informacijama o društveno-političkim prilikama u državi, pruža argumentovanu i detaljnu procjenu ostvarenosti demokratskih vrijednosti u BiH.					Određuje pojam demokratske vlasti, objašnjava važnost podjele vlasti, razlikuje nivoe i grane vlasti u BiH, opisuje njihove nadležnosti i tumači povezanost i međuzavisnost grana i nivoa vlasti.
			Zalaže se za poštovanje ustava i zakona.	Jasno izražava svoju posvećenost ustavnim normama i zakonima, te je spreman/na učestvovati u aktivnostima koje promoviraju poštivanje ustava i zakona.					
	Kako građani mogu učestvovati?		Razlikuje pasivno i aktivno građanstvo.	Ispravno, s razumijevanjem, objašnjava razliku između apatičnog građanstva koje pasivno posmatra političke procese i aktivnog građanstva koje se odgovorno uključuje u procese političkog odlučivanja.			2	3	Objašnjava važnost i navodi načine na koje građani mogu kontrolirati djelovanje vlasti.
			Razlikuje političku od društvene akcije.	Argumentovano, na primjerima iz udžbenika i svakodnevnog života, navodi i objašnjava razlike između političke akcije (aktivnosti koje se direktno odnose na političke procese i odlučivanje) i društvene akcije (aktivnosti koje			1	3	Razlikuje pasivno i aktivno građanstvo. Objašnjava važnost društvene solidarnosti te

				su usmjerene na društvene promjene izvan političkog okvira).			ulogu i oblike građanskog aktivizma u osiguranju dobrobiti građana. Planira, organizira i učestvuje u građanskim inicijativama.
			Obrazlaže značaj uloge građana u kontroli djelovanja vlasti i izgradnji demokratičnijeg društva.	Pruža promišljene i primjerima potkrijepljene argumente o značaju uloge građana u kontroli djelovanja vlasti i izgradnji demokratičnijeg društva.			
			Analizira prednosti i nedostatke različitih načina učešća građana.	Pruža detaljnu kritičku analizu 13 načina učešća navedenih u udžbeniku s jasnim i relevantnim argumentima.			
			Zauzima pozitivan stav o vlastitom građanskom aktivizmu.	Dosljedno i aktivno iskazuje spremnost za učešće u građanskim inicijativama.			
	Koje odluke ćeš donositi kao građanin/ka?		Uočava da prava i slobode idu "ruku pod ruku" sa obavezama i odgovornostima.	Tumači zadana prava i slobode i povezuje ih s odgovarajućim obavezama i odgovornostima.			
			Obrazlaže prednosti i nedostatke odluke ili zakona.	Ispravno i precizno opisuje prednosti i nedostatke zadanog primjera odluke/zakona.			
			Analizira odnos između građanske vrline, ličnih ciljeva i zajedničkog dobra.	Pruža detaljnu analizu situacija u kojima su građanske vrline i lični ciljevi usklađeni i one u kojima su suprotstavljeni postizanju zajedničkog dobra i javnog interesa.			
			Predlaže alternativne planove akcije za rješanje problema.	Analizira relevantne elemente zadanog problema i daje jasne, argumentirane i kritički orijentirane prijedloge rješenja.			

Nastavna/tematska cjelina: Mi trebamo druge – drugi trebaju nas

Cilj izučavanja ove nastavne cjeline je

- proširiti znanja učenika i učenica o pitanjima identiteta
- omogućiti učenicama i učenicima da kroz istraživanje regionalnih i globalnih trendova steknu bolji uvid u dinamiku koja oblikuje savremeni svijet i složenost novih društvenih odnosa i globalnih izazova;
- osposobiti učenike i učenice da propitivanjem i analizom spoznaju svoju ulogu u stvaranju perspektivne budućnosti za sadašnje i buduće generacije, u kojoj se privredni rast i razvoj neće ostvarivati na štetu okoliša i narušavanjem socijalne pravde;
- razviti pozitivni stav učenika i učenica o važnosti pluralizma u demokratskim društvima;
- razvijati kod učenika i učenica empatiju, solidarnost i vještine donošenja odgovornih i informiranih odluka na kojima će se temeljiti njihovo aktivno učešće u rješavanju lokalnih i globalnih izazova savremenog društva.

Nastavna cjelina	Nastavna jedinica	Broj časova	Specifični ishodi nastavne jedinice	Kriteriji vrednovanja ishoda u nastavnim jedinicama	Oblast ZJNPP	Komponenta ZJNPP	Programski/ uopćeni ishodi (ZJNPP)
	Kulturni i građanski identitet	1	Uočava da svaka osoba posjeduje višestruke identitete.	Ispravno navodi i tumači različite identitete osoba ili likova iz zadanog primjera.	1	2	Analizira vezu između kulturnog i građanskog identiteta. Objašnjava važnost poštivanja različitih kulturnih identiteta za dobrobit pojedinca i društva. Uočava situacije u kojima se ne poštuju kulturni identiteti drugih te analizira uzroke i posljedice takvih odnosa. Zagovara kulturnu različitost kao društveno bogatstvo.
			Razlikuje lični, kulturni i građanski identitet.	Jasno i precizno opisuje razlike između ličnog, kulturnog i građanskog identiteta i navodi primjere koji ilustriraju te razlike.			
			Obrazlaže važnost poštivanja različitih kulturnih identiteta za dobrobit pojedinca i društva.	Pruža promišljene i primjerima potkrijepljene argumente o važnosti poštivanja različitih kulturnih identiteta, te objašnjava kako to doprinosi većem stepenu društvene kohezije.			
			Analizira odnos između kulturnog i građanskog identiteta.	Iznosi detaljnu analizu i objašnjava kako se međusobno odnose kulturni i građanski identitet. Argumentira integrativni karakter građanskog identiteta.			
			Zagovara kulturnu različitost kao društveno bogatstvo.	Pokazuje privrženost uzajamnom razumijevanju, poštovanju različitosti, saradnji s drugima i drugačijima i empatiju prema različitim kulturnim perspektivama.			
	Globalizacija i demokratija	1	Razlikuje pojmove „globalizacija“, „međunarodni odnosi“, „međunarodni akteri“ i „održivi razvoj“.	Daje jasne, precizne i sveobuhvatne definicije globalizacije, međunarodnih odnosa i međunarodnih aktera i potkrepljuje ih primjerima.	3	1 & 3	Tumači pojmove „globalizacija“, „međunarodni

			Obrazlaže važnost razvoja globalne građanske svijesti za rješavanje globalnih problema. Analizira ciljeve održivog razvoja. Procjenjuje prednosti i nedostatke globalizacije. Zalaže se za ostvarenje ciljeva održivog razvoja.	Opisuje i primjerima potkrepljuje ulogu i značaj razvoja globalne građanske svijesti za suzbijanje siromaštva u svijetu, razvoj otpornosti i pružanje adekvatnog odgovora na klimatske promjene i druge probleme savremene demokratije i globalnog održivog razvoja. Iznosi detaljnu analizu dva cilja održivog razvoja, argumentirano objašnjava njihov značaj, dovodi ih u vezu s problemima u lokalnoj zajednici i razmatra moguća rješenja tih problema. Upoređuje pozitivne i negativne efekte globalizacije na zadanom primjeru i izvodi argumentovan zaključak. Učešćem u grupnim inicijativama demonstrira posvećenost postizanju ciljeva održivog razvoja.			odnosi“ i „međunarodni akteri“. Upoređuje pozitivne i negativne učinke demokratske i ekonomske globalizacije na pojedinca, lokalnu zajednicu i državu, s posebnim osvrtom na BiH. Prepoznaje globalne probleme i argumentira važnost razvoja globalne građanske svijesti za njihovo rješavanje. Zagovara odgovornost sadašnjih generacija za dobrobit budućih generacija.
	Evropska unija	1	Obrazlaže pojam i istoriju EU. Prepoznaje slobode, vrijednosti i ciljeve EU. Razlikuje institucije vlasti EU. Analizira prednosti i nedostatke članstva u EU. Vrednuje potencijalno pridruženje BiH Evropskoj uniji.	Daje jasnu definiciju Evropske unije i navodi ključne historijske događaje njenog uspostavljanja i razvoja. Ispravno tumači 4 osnovne slobode i 6 osnovnih vrijednosti EU; Jasno opisuje bar tri cilja evropskih integracija. Imenuje glavne institucije vlasti Evropske unije i ispravno opisuje njihove nadležnosti. Upoređuje pozitivne i negativne efekte članstva u EU na zadanom primjeru iz udžbenika. Kritički razmatra pozitivne i negativne posljedice pridruženja BiH Evropskoj uniji i iznosi argumentiran zaključak.	3	2	Tumači pojam i opisuje historiju evropskih integracija. Objašnjava ustrojstvo EU, njene glavne vrijednosti i ciljeve, obaveze država članica i ulogu građana u evropskim integracijama Analizira političke, kulturne i ekonomske učinke evropskog ujedinjenja i procjenjuje prednosti i nedostatke ulaska BiH u EU.

Praktična nastava “Projekt građanin”

Cilj izučavanja praktične nastave je

- omogućiti učenicama i učenicima praktičnu primjenu stečenih znanja i vještina razvijenih u predmetnoj nastavi građanskog obrazovanja na istraživanju i rješavanju konkretnih problema javne politike u lokalnoj zajednici ili širem kontekstu;
- proširiti znanja učenika i učenica o organizaciji (vertikalnoj i horizontalnoj strukturi) vlasti, različitim nivoima i granama vlasti, nadležnostima konkretnih institucija vlasti na svakom nivou odlučivanja (u kreiranju, predlaganju, donošenju i provedbi javnih politika);
- pripremiti učenike i učenice za ulogu aktivnih, odgovornih i informiranih građanki i građana demokratskog društva, uključenih u procese odlučivanja u njihovim zajednicama.
- osposobiti učenike i učenice da koriste mehanizme putem kojih građani i građanke mogu biti dio procesa odlučivanja o javnom interesu i zajedničkom dobru, te mehanizme putem kojih mogu zaštititi i zagovarati ostvarivanje svojih prava i sloboda;
- osnažiti učenike i učenice da aktivno učestvuju u rješavanju problema javne politike.

	Broj časova	Specifični ishodi nastavne jedinice	Kriteriji vrednovanja ishoda u nastavnim jedinicama	Oblast ZJNPP	Komponenta ZJNPP	Programski/ uopćeni ishodi (ZJNPP)
Praktična nastava “Projekt građanin”	10	Identificira važne probleme javne politike u zajednici.	Navodi probleme u zajednici koji zahtijevaju sistemska rješenja – intervenciju nadležnih institucija vlasti.	2	4	Tumači pojam „javne politike“ kao zbir mjera koje vlast donosi u cilju unapređenja društvenog života. Prepoznaje odgovornosti koje središnje i lokalne vlasti i javne institucije imaju u provođenju javne politike. Objašnjava načine i argumentira važnost učešća građana u izradi, provođenju i vrednovanju mjera javne politike.
		Istražuje probleme javne politike u zajednici.	Prikuplja informacije o problemima javne politike u zajednici korištenjem različitih izvora informacija (razgovor sa odraslima, anketiranje vršnjaka, web portali, itd.).			
		Kritički analizira postojeću javnu politiku.	Iznosi detaljnu analizu prednosti i nedostataka postojeće javne politike kojom vlast pokušava riješiti problem, alternativnih mjera koje predlažu opozicija, interesne grupe građana, itd., te mjera javne politike koje su za isti ili sličan problem usvojile i provode druge zajednice.			
		Predlaže mjeru javne politike koja će riješiti problem u zajednici.	Jasno i sadržajno predstavlja mjeru javne politike koju podržava i čije usvajanje zagovara njegovo/njeno odjeljenje, određuje instituciju vlasti nadležnu za njeno usvajanje i daje detaljan prikaz provedbe te mjere i potrebnih izdvajanja iz javnog budžeta u svrhu njene provedbe.			
		Kreira plan akcije za usvajanje predložene mjere javne politike.	Predstavlja detaljno razrađen plan akcije za usvajanje predložene alternativne mjere javne politike i opisuje aktivnosti koje građani mogu poduzeti kako bi izvršili pritisak na vlast da razmatra, raspravlja i odlučuje o njihovom prijedlogu.			
		Zagovara usvajanje predložene mjere javne politike.	Koristi različite zagovaračke metode s ciljem osiguravanja podrške šire javnosti za rješavanje društvenog problema i uticaja na usvajanje ili izmjenu određene javne politike.			

DIDAKTIČKO-METODIČKE PREPORUKE

Nastava građanskog obrazovanja naglašava aktivno učešće svih aktera nastavnog procesa, koje će omogućiti maksimalnu interakciju između nastavnika/ca i učenika/ca, među učenicima/cama, kao i između učenika/ca i nastavnog sadržaja. Nastavnici i nastavnice imaju ključnu ulogu u vođenju nastavnog procesa, motivisanju učenika i učenica, poticanju njihove radoznalosti, kreativnosti i interesa za istraživanje nastavnog sadržaja. Njihova uloga nije puko prenošenje informacija, već pružanje podrške učenicima i učenicama u samostalnom istraživanju tema, individualnom učenju i napredovanju. Nastavnici i nastavnice trebaju biti sposobni i spremni da se prilagode različitim stilovima učenja svojih učenika i učenica, da potiču učenike i učenice na dijalog, saradnju u radu na problemskim zadacima, razmjeni ideja i stvaraju poticajno okruženje za lični razvoj i učenje. S druge strane, u savremenoj nastavi učenici i učenice su suodgovorni akteri u procesu učenja i postizanju napretka.

Važno je naglasiti da je diferencijacija nastave putem dodeljivanja zadataka različite kompleksnosti, baziranih na individualnim potrebama i mogućnostima učenika/ca, ključna strategija koja omogućuje svakom učeniku i učenici da ostvare svoj puni potencijal. Ova praksa osigurava da nema onih koji zaostaju, kao ni onih koji se dosađuju u učionici, jer se aktivnosti temelje na individualiziranom pristupu svakom učeniku i učenici. Uz stručno-timsku podršku kompetentan nastavnik/ca će biti u mogućnosti da prilagodi inovirani i sa ZJNPP usklađeni predmetni kurikulum spoznajnim mogućnostima i interesovanjima učenika i učenica s atipičnim razvojem.

Učenici i učenice rade individualno, u parovima i malim grupama, igraju razne uloge, učestvuju u simulacijama i prezentacijama, prikupljaju podatke u terenskoj nastavi, kreiraju scenarije za donošenje odluka, samostalno istražuju, argumentirano iskazuju stavove, raspravljaju o različitim društvenim zbivanjima, aktivno učestvuju u drugim interaktivnim i stvaralačkim vježbama uz primjenu novih tehnologija i digitalnih alata. Kombinovanjem navedenih i drugih vježbi, osigurava se potpuno i primjenjivo građansko znanje, optimalni razvoj intelektualnih i participativnih građanskih vještina, digitalnih kompetencija, formiraju pozitivni stavovi prema učenju i učešću, kao i posvećenost demokratskim vrijednostima i načelima.

S namjerom da se predmetnim nastavnicama i nastavnicima olakša rad, u nastavnim jedinicama inoviranog udžbenika građanskog obrazovanja (Civitas, 2023.) naznačen je preporučeni oblik rada (kada se preporučuje individualni rad, koje sadržaje učenici/ce mogu i trebaju istraživati u paru ili radeći u manjim grupama), a pitanja i zadaci su koncipirani na način da obuhvataju veliki broj aktivnih i interaktivnih metoda i strategija poput istraživačkog učenja, problemskih zadataka, saradničkog učenja, debata/rasprava, umjetničkih metoda (poezija, crtanje), intervjua, igranja uloga, simulacija, studija slučaja, izrada prezentacije i postera, itd.

Metodičke preporuke za nastavnice i nastavnike su:

- Kreiranje i inventivno ostvarivanje mikroplanova interaktivne nastave;
- Individualno, tandemska i učenje u malim grupama;
- Angažovanje pojedinaca iz zajednice i odgovorna upotreba medija kao izvora informacija;
- Vođenje razgovora u odjeljenju/virtualnom odjeljenju;
- Korištenje intelektualnih sredstava u analizi pitanja;
- Funkcionalna upotreba digitalnih alata u nastavi i razvijanje digitalnih kompetencija;
- Razvijanje intelektualnih sposobnosti kao i sposobnosti aktivnog učešća;
- Praćenje i provjeravanje kvaliteta rada učenika, stalna formativna i povremena sumativna evaluacija građanskih znanja, vještina, i stavova.

Detaljne didaktičko-metodičke preporuke i primjeri nalaze se u Priručniku za nastavnike (Civitas, 2024.), a za njihovu primjenu nastavnici će biti osposobljeni kroz program trodnevne obuke.

VREDNOVANJE UČENIČKIH POSTIGNUĆA

Prije poučavanja određene nastavne jedinice ili cjeline, nastavnici i nastavnice trebaju imati jasno definiranu sliku o tome kako izgleda kvalitetan rad ili postignuće učenika/ce u vezi sa tom cjelinom. Kvalitetna nastava počinje s razumijevanjem onoga što se želi postići, te s upoznavanjem učenika i učenica sa rezultatima koji se od njih očekuju i kriterijima kojima će se vrednovati njihov rad. Definiranje očekivanja omogućava nastavnicima i nastavnicama da budu efikasniji u svom radu, a učenicima i učenicama pomaže u boljem razumijevanju onoga što se od njih očekuje i omogućava im uspješnu samoprocjenu očekivanih rezultata rada.

S namjerom da se nastavnicima olakša rad, za specifične ishode nastavne jedinice izvedeni su odgovarajući kriteriji vrednovanja prema kojima se može utvrditi jesu li ostvareni planirani ishodi učenja. Elementi vrednovanja mogu biti usvojenost ili razumijevanje sadržaja, primjena ideja i koncepata određene nastavne jedinice, njenog dijela ili tematske cjeline građanskog obrazovanja, prezentacijske vještine, rad u grupi ili paru, rješavanje problemskog zadatka, praktični rad, zauzimanje i argumentirano iskazivanje stavova, itd.

Pristupi i vrste vrednovanja učeničkih postignuća

Postoje tri pristupa vrednovanju: vrednovanje za učenje, vrednovanje kao učenje i vrednovanje naučenog. *Vrednovanje za učenje* se kontinuirano odvija u toku učenja i poučavanja i kao takvo služi unapređivanju trenutnog učenja, poučavanja i planiranja narednih aktivnosti. Ono ne rezultira konačnom ocjenom, nego kvalitativnom povratnom informacijom kojoj je svrha unapređenja procesa učenja i poučavanja. *Vrednovanje kao učenje* realizuje se kada učenice i učenici razvijaju metakognitivna umijeća (sposobnost praćenja, evaluiranja i korigovanja vlastitih kognitivnih procesa). To nužno podrazumijeva aktivno uključivanje učenika u proces vrednovanja (samovrednovanje) uz stalnu podršku nastavnika/ca, kako bi se maksimalno podržao razvoj učeničkog autonomnog i samoreguliranog učenja.

Vrednovanje naučenog podrazumijeva procjenu nivoa postignuća učenika/ca nakon određenog učenja i poučavanja tokom ili na kraju školske godine i u pravilu se iskazuje ocjenom.

Prema svrsi, možemo razlikovati tri osnovne vrste vrednovanja: dijagnostičko, formativno i sumativno vrednovanje.

Dijagnostičko vrednovanje je tip vrednovanja koje nastavnik/ca provodi na početku nastavnog procesa kako bi utvrdio/la postojeća znanja, vještine i stavove učenika o određenom konceptu, tematskoj cjelini ili pojmu. Cilj je da nastavnik/ca prikupi relevantne informacije o predznanju i postojećim vještinama učenika/ca, o njihovim sposobnostima i stilovima učenja kako bi mogao/la optimalnije planirati nastavni proces. Dijagnostičko vrednovanje osigurava osnov za uspješno učenje i poučavanje jer omogućuje nastavnicima i nastavnicama da svoje metode i podršku učenicama i učenicima prilagode njihovim stvarnim, individualnim potrebama.

Formativno vrednovanje predstavlja proces kontinuiranog praćenja i procjene individualnog napretka svakog učenika i učenice tokom nastavnog procesa. Ovaj tip vrednovanja fokusira se na dobivanje saznanja o tome da li i koliko učenici napreduju u usvajanju znanja i vještina, te u kojoj se mjeri razvijaju u svom procesu učenja. Važno je naglasiti da se prilikom formativnog vrednovanja učenici/ce ne ocjenjuju (ni opisnim ni numeričkim ocjenama), nego je ono usmjereno na to da se učenicama i učenicima pruže konstruktivne povratne informacije, da im se pomogne prepoznati njihove jake i slabe strane, te da ih se usmjeri ka napretku u učenju. Osim toga, formalno vrednovanje podrazumijeva da će nastavnici rezultate ovog vrednovanja koristiti kao smjernice za prilagodbu svojih strategija i metoda poučavanja kako bi ih uskladili sa individualnim potrebama učenika i na taj način učenje učinili uspješnijim i kvalitetnijim.

Savremeni kurikulumski pristup naglašava pomak od tradicionalnih oblika i metoda vrednovanja (sumativno) ka savremenijim oblicima i metodama vrednovanja (formativno).

Sumativno vrednovanje se provodi nakon završetka određene nastavne jedinice, tematske cjeline ili vremenskog razdoblja i ima za cilj vrednovati učeničko postignuće, odnosno procijeniti da li je i u kojoj mjeri ostvario/la planirane ishode učenja i stekao/la adekvatne kompetencije. Ovaj tip vrednovanja obično uključuje dodjelu ocjene (brojčane ili opisne) koja reflektira nivo učeničkog postignuća.

Način ocjenjivanja ne treba biti klasičan i tradicionalan, jer ni organizacija nastave nije takva. S obzirom na timski rad i interaktivno učenje, nastavnik treba da na jednostavan način vrednuje rad svakog učenika na osnovu nekoliko elemenata:

- Razumijevanje osnovnih ideja, koncepata i principa, kao i načina na koji se oni primjenjuju u praksi;
- Aktivnost učešća u parovima, malim grupama i individualno u odjeljenju;
- Interakcija sa drugim učenicama u odjeljenju i izvan učionice;
- Iskazan nivo usvajanja znanja i vještina – od mogućnosti identifikacije, sve do primjene složenih intelektualnih građanskih vještina, sposobnosti, analize i sinteze u svakodnevnim životnim situacijama;
- Pisanje eseja, kreiranje ilustracija, izrada prezentacija;
- Praćenje događaja iz javne sfere izvan nastavnog procesa;
- Funkcionalna upotreba digitalnih alata i medijsko-informacionih tehnologija u istraživanju i učenju;
- Zauzimanje i iskazivanje građanskih stavova; djelovanje u skladu s njima.

Svaku ocjenu treba dati javno, uz obrazloženje, jer samo tako učenik/ca može imati motiv za postizanjem boljih rezultata. Preporučuje se samoocjenjivanje, tandemska, grupno i odjeljensko ocjenjivanje.

U postupku zaključivanja ocjene, nastavnik/ca analizira rad učenika/ce tokom cijele godine i procjenjuje njegov/njen ukupni napredak u ostvarenju očekivanih ishoda učenja. Ukupna ocjena proizlazi iz zbroja bodova za svaki odabrani element vrednovanja. Dodatni elementi kojima se vrednuje angažovanost učenika u nastavi su:

- Odgovornost - na vrijeme ispunjava sve obaveze, zadatke i aktivnosti; preuzima odgovornost za vlastito učenje i ponašanje u okruženju; ulaže trud i istrajava u učenju i radu.
- Samostalnost i samoinicijativnost - samostalno uči, rješava zadatke i izvršava aktivnosti; ispunjava obaveze uz poticaj nastavnika/ice; na času aktivno radi i uči, planira, prati i regulira vlastito učenje.
- Komunikacija i saradnja - uspješno komunicira i sarađuje s drugim učenicima i učenicama i nastavnikom ili nastavnicom.

Strategije i metode vrednovanja

Nastavnici i nastavnice imaju autonomiju i odgovornost da izaberu najadekvatnije metode vrednovanja. Pri odabiru svake metode treba uzeti u obzir šta se njenom primjenom želi postići: da li se primjenjuju za otkrivanje raskoraka između učeničkog nivoa postignuća i ostvarenosti ishoda učenja (formativno vrednovanje) ili se koristi za procjenu učeničkog znanja (sumativno vrednovanje).

Iako se u suštini sve metode mogu koristiti za sve pristupe (vrednovanje za učenje, vrednovanje kao učenje i vrednovanje naučenog), neke su pogodnije za određene pristupe.

U vrednovanju za učenje koriste se rubrike, liste za procjenu, postavljanje pitanja učenicima, učeničke mape, opažanja, izlazne kartice i dr.

U vrednovanju naučenog koriste se rubrike, pisane i usmene provjere znanja i vještina, rubrike, praktični zadaci, učenički izvještaji (npr. o analizi i istraživanju), rasprave (debate), esejski zadaci, simulacije i dr.

U vrednovanju kao učenju metode se zasnivaju na samovrednovanju, odnosno samorefleksiji, te vršnjačkom vrednovanju (npr. samovrednovanje uz upotrebu listi za procjenu, rubrika, itd).

Pored tradicionalnih metoda (testovi, usmene provjere znanja), nastavnici se ohrabruju da u svom radu češće koriste alternativne metode. Detaljnija pojašnjenja alternativnih metoda nalaze se u Priručniku za nastavnike (Civitas, 2024.), a bit će prezentirane i kroz obaveznu trodnevnu obuku nastavnika i nastavnica.

PREPORUČENI PROFIL I STRUČNA SPREMA NASTAVNIKA I NASTAVNICA ZA REALIZACIJU PLANA I PROGRAMA

Predmet Osnovi demokratije u osnovnim školama mogu izvoditi nastavnici koji imaju:

- završen najmanje VII stepen stručne spreme ili 240 ECTS po predbolonjskom visokoobrazovnom procesu na nastavničkom fakultetu ili drugom fakultetu društveno-humanističkog usmjerenja (sociologija, filozofija, istorija, pravo, politologija), i položenom pedagoško-psihološkom grupom predmeta.
- završen II, odnosno III ciklus po bolonjskom visokoobrazovnom procesu na nastavničkom fakultetu ili drugom fakultetu društveno-humanističkog usmjerenja (sociologija, filozofija, istorija, pravo, politologija), i položenom pedagoško-psihološkom grupom predmeta.

Preporuka je da nastavnici trebaju imati uspješno završen CIVITAS Program certifikacije, odnosno modularni program uže-stručnog usavršavanja predmetnih nastavnika i nastavnica građanskog obrazovanja sa završnom provjerom naučenog i zadatkom izrade praktikum portfolija. Program certifikacije je stipendijski program koji se realizira uz saglasnost nadležnih obrazovnih vlasti i ne može zamijeniti niti imati primat u odnosu na formalno obrazovanje i stečeno zvanje.

LITERATURA

- “Osnovi demokratije”, udžbenik za učenike srednje škole, Obrazovni centar za demokratiju i ljudska prava Civitas, 2023.
- “Osnovi demokratije”, priručnik za nastavnike srednje škole, Obrazovni centar za demokratiju i ljudska prava Civitas, 2024.
- “Projekt građanin/Ja građanin” – priručnik za učenike, Obrazovni centar za demokratiju i ljudska prava Civitas, 2024.
- Smjernice za rad i učenje – praktična nastava “Projekt građanin/Ja građanin” i pravilnik takmičenja: <https://civitas.ba/projektgradjanin>

Članovi Komisije za izradu NPP za društveno – humanističko područje

PRIRODA I DRUŠTVO

DRUŠTVO OD I DO V RAZREDA

1.	dr.sc. Midhat Spahić, savjetnik za obrazovanje	Pedagoški zavod Tuzlanskog kantona - Tuzla
2.	mr.sc. Ediba Pozderović, savjetnik za obrazovanje	Pedagoški zavod Tuzlanskog kantona - Tuzla
3.	Sead Jahić, savjetnik za obrazovanje	Pedagoški zavod Tuzlanskog kantona - Tuzla
4.	Izet Numanović, savjetnik za obrazovanje	Pedagoški zavod Tuzlanskog kantona - Tuzla
5.	Ankica Grgić Mišković, savjetnik za obrazovanje	Pedagoški zavod Tuzlanskog kantona - Tuzla
6.	Avdić Hadija, prof. historije i geografije	OŠ "Mramor" Tuzla
7.	Almira Bećirović, prof. historije i geografije	OŠ "Brčanska Malta", Tuzla
8.	Slobodanka Ibrahimović, prof.raz. nast.	OŠ "Solina" Tuzla
9.	Halida Begović, prof.raz.nast.	OŠ "Solina" Tuzla
10.	Zerina Bahić, prof.raz. nast.	OŠ "Brčanska Malta", Tuzla
11.	Marina Dostica, prof.raz. nast.	OŠ "Sveti Franjo" Tuzla
12.	Elzina Hajdarević, prof.raz. nast.	"I OŠ" Živinice
13.	Lidija Mitrović, prof.razredne nastave	OŠ "Mramor" Tuzla
14.	mr.sc.Meliha Halilović, prof.razredne nastave	OŠ "Hasan Kikić" Gračanica
15.	dr.sc.Daria Dizdarević, prof.razredne nastave	OŠ "Tušanj" Tuzla
16.	Škrobić Alma, prof.razredne nastave	OŠ "Solina" Tuzla
17.	Sanela Jaganjac, prof. razredne nastave	OŠ "Simin Han" Tuzla
18.	Esmā Kapetanović, prof. razredne nastave	OŠ "Sjenjak" Tuzla
19.	Dedić Habib, nastavnik.razredne nastave	OŠ "Mejdan" Tuzla
20.	Pezerović Gojačić Džana, prof.razredne nastave	OŠ "Novi Grad" Tuzla

HISTORIJA OD VI DO IX RAZREDA

1.	dr.sc. Midhat Spahić, savjetnik za historiju	Pedagoški zavod Tuzlanskog kantona - Tuzla
2.	mr.sc. Ediba Pozderović, savjetnik za obrazovanje	Pedagoški zavod Tuzlanskog kantona - Tuzla
3.	Sead Jahić, savjetnik za obrazovanje	Pedagoški zavod Tuzlanskog kantona - Tuzla
4.	Avdić Hadija, prof. historije i geografije	OŠ "Mramor" Tuzla
5.	Almira Bećirović, prof. historije i geografije	OŠ "Brčanska Malta", Tuzla
6.	Onodi Ljiljana, prof. historije	MSŠ, Tuzla

GRAĐANSKO OBRAZOVANJE IX RAZRED

1.	Izet Numanović, savjetnik za obrazovanje	Pedagoški zavod Tuzlanskog kantona - Tuzla
2.	mr.sc. Ediba Pozderović, savjetnik za obrazovanje	Pedagoški zavod Tuzlanskog kantona - Tuzla
3.	Sead Jahić, savjetnik za obrazovanje	Pedagoški zavod Tuzlanskog kantona - Tuzla
4.	Almira Bećirović, prof. historije i geografije	OŠ "Brčanska Malta", Tuzla